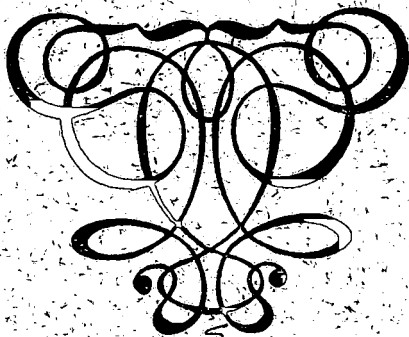

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR
POLITIK · STATISTIK · EKONOMI
NY FÖLJD UTGIVEN AV
FAHLBECKSKA STIFTELSEN

INNEHÅLL

Gunnar Bomgren, Om konungavalet enligt medeltidslagarna. —
Fredrik Lagerroth, Upplösningss prerogativet enligt svensk rätt. —
Hartvig Svenson, Om växlingar i varulagren. — **Översikter och meddelanden**: I. Politik: Författningsreformen i Polen. Av **Gustaf Olsson**. — II. Statistik och ekonomi: The Laura Spelman Rockefeller Memorial. Av **Erik Lindahl**. — Till frågan om kooperationens beskattning. Av **Gösta Bøsthus**. — Internationella arbetsbyråns statistik. Socialstatistiken. Befolkningsstatistiken. Kommunernas fattigvård och finanser. Av **S. D. Wicksell**. — **Litteraturgranskningar**: Ernst Müller-Meiningen, Parlamentarismen. Walther Lambach, Die Herrschaft der 500. Anm. av **Erik Arhén**. — **Ragnar Olsson**, Bondeståndet under den tidigare frihetstiden. Anm. av **Fredrik Lagerroth**.

ÅRG. 29

DECEMBER 1926

HÄFT. 5

LUND · · STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION · · LUND
DISTRIBUTÖR: C. W. K. GLEERUP

Lösnummer av detta häfte kostar kr. 3:50.

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT kommer att under nästkommande år liksom hittills innehålla dels vetenskapliga uppsatser i politik — ordet taget i sin äldre och mera omfattande bemärkelse — statistik och ekonomi, dels en avdelning översikter och meddelanden, avsedd att hålla läsaren å jour med vad som händer och skrives å hithörande områden, dels slutligen mera ingående granskningar av utkommande, framför allt svensk, men jämväl annan nordisk samt utländsk statsvetenskaplig litteratur. Tidskriften vill framträda som ett organ för vetenskaplig orientering och diskussion i de ämnen, vilka falla inom den angivna ramen.

Tidskriftens redaktion handhaves, under överinseende av Fahlbeckska stiftelsens kollegium (professorerna S. WALLENGREN, R. MALMGREN, E. SOMMARIN, L. WEIBULL, G. CARLSSON och M. P. N. NILSSON), närmast av professor MALMGREN som redaktionssekreterare och ansvarig utgivare, under medverkan av professor SOMMARIN (nationalekonomi) och professor S. WICKSEEL (statistik).

Tidskriften utkommer som hittills i 5 häften om året, omfattande tillsammans minst 20 ark. Prenumerationspriset är 10 kr. pr. år. Lösa häften säljas i mån av tillgång till ett pris av ca 75 öre pr. ark.

Prenumeration kan ske antingen genom postverket eller direkt hos Statsvetenskaplig Tidskrifts Expedition, Lund.

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan förbjudes.

Lund i december 1926.

FAHLBECKSKA STIFTELSEN.

Av *Skrifter utgivna av Fahlbeckska Stiftelsen* har utkommit:

I. SVEN HELANDER: Marx och Hegel. En kritisk studie över socialdemokratisk världsåskådning. 1920. Pris kr. 4.—

II. CURT WEIBULL: Lübeck och Skånemarknaden. Studier i Lübecks pundtullsböcker och pundtullskvittön 1368—1369 och 1398—1400. 1922. Pris kr. 3:50.

III. HALVAR G. F. SUNDBERG: Bidrag till frågan om besluts verkställbarhet enligt kommunallagarna. 1924. Pris kr. 3:—

IV. ISRAEL MYRBERG: Om tjänstemäns oavsättlighet. En redogörelse för svensk praxis. 1925. Pris kr. 5.—

V. ERIK LINDAHL: Arbetsdagens förkortning. Några nationalekonomiska synpunkter. 1925. Pris kr. 1:—

VI. HERBERT TINGSTEN: Konstitutionella fullmaktslagar i modern parlamentarism. 1926. Pris kr. 4:50.

VII. CURT ROHTLIEB: Johan Fischerström. En studie i upplysningstidens tankeliv. 1926. Pris kr. 1:50.

VIII. BIRGER WEDBERG: Nådefrågor historiskt belysta. 1926. Pris kr. 2:75.

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR

POLITIK — STATISTIK — EKONOMI

NY FÖLJD

UTGIVEN AV

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

TJUGONIONDE ÅRGÅNGEN
(NY FÖLJD 8:DE ÅRG.)

1926

LUND - STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION - LUND

REDAKTION:
FAHLBECKSKA STIFTELSENS KOLLEGIUM

REDAKTIONSSEKRETERARE OCH ANSVARIG UTGIVARE:

ROBERT MALMGREN

LUND
HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI
1926

INNEHÅLL.

UPPSATSER.

	Sid.
BENGTSSON, THORSTEN, Något om avbetalningshandeln ur ekonomisk synpunkt	301
BIRCK, L. V., Böhms-Bawerks Theorie	153
BOMGREN, GUNNAR, Om konungavalet enligt medeltidslagarna	347
ENANDER, BO, Striden om »72:an» vid 1834—35 års riksdag	198
GIHL, TORSTEN, Kring sjögränsen. Svar på genmäle	215
HÄGGLÖF, GUNNAR, Om gemensam votering	17
KANÉR, RICHARD, Åttatimmarsdagens ekonomiska verkningar	37
KUYLENSTIERNA, CARL W. U., I vad mån utgör § 36 regeringsformen ett hinder för organisationsändringar i statsförvaltningen?	107
LAGERROTH, FREDRIK, Upplösningspreogativet enligt svensk rätt	393
LUNDELIUS, HIEDING, Om stadgandena i vallagen (och kommunallagarna) om uppehåll i val under gudstjänsttid	1
NYSTRÖM, BERTIL, Det internationella statistiska samarbetet och dess organ	316
SCHALLING, ERIK, Sockenbegreppet och dess territoriella bestämning	187
STAËL VON HOLSTEIN, LAGE, Kring sjögränsen. Ett genmäle	206
STJERNBERG, NILS, Den tyska statsvetenskapens förutsägelser angående det ryska tsarväldets sammanstörtande. En statsvetenskaplig studie	73
SVENSON, HARTVIG, Om växlingar i varulagren	408
WALLENGREN, SIGFRID, Nationernas förbunds råd. Frågan om dess sammansättning i förbundsdiskussionen 1926	239

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDE.

I. Politik.

ARHÉN, ERIK, Ett hittills okänt författningsutkast av Hugo Preuss från sommaren 1917	127
GIHL, TORSTEN, Nationernas förbunds rådsmöte och förbundsförsamling, mars 1926	123
NILSSON, J. E., Japans representationssystem före 1925 års reform	54
OLSSON, GUSTAF, Författningsreformen i Polen	418
TJINGSTEN, H., Konstitutionella frågor vid 1926 års riksdag	225
— —, Kommunal författningsfrågor vid 1926 års riksdag	228
WALLENGREN, SIGFRID, Ungerns författningsförhållanden	60

H. Statistik och ekonomi.

	Sid.
BOËTHIUS, GÖSTA, Till frågan om kooperationens beskattning	422
HJORT, J. B., Statsregnskapsreform i Norge	64
LINDAHL, ERIK, The Laura Spelman Rockefeller Memorial.....	422
SOMMARIN, EMIL, Ränteförhållandena	231
WICKSELL, S. D.:	
Internationella arbetsbyråns statistik	433
Socialstatistiken	433
Befolkningsstatistiken	435
Kommunernas fattigvård och finanser	436

LITTERATURGRANSKNINGAR.

HECKSCHER, ELI F., Om ekonomiska studier. Anm. av <i>Emil Sommarin</i>	147
KARLEBY, NILS, Socialismen inför verkligheten, studier över socialdemokratisk åskådning och nutidspolitik. Anm. av <i>Emil Sommarin</i>	149
KELSEN, HANS, Allgemeine Staatslehre. Anm. av <i>Gunnar Aspelin</i>	233
LAMBACH, WALTHER, Die Herrschaft der 500. Anm. av <i>Erik Arhén</i>	437
LUNDSTEDT, A. V., Superstition or rationality in action for peace. Anm. av <i>Hjalmar Haralds</i>	139
MÜLLER-MEININGEN, Parlamentarismus. Anm. av <i>Erik Arhén</i>	437
OLSSON, RAGNAR, Bondeståndet under den tidigare frihetstiden. Val, organi- sation och arbetsätt. Anm. av <i>Fredrik Lagerroth</i>	441
Berättelse över Fahlbeckska Stiftelsens verksamhet år 1925	68

OM KONUNGAVALET ENLIGT MEDEL- TIDSLAGARNA

AV

JUR. KAND. GUNNAR BOMGREN.

I.

Det medeltida konungavalet har såväl på grund av ämnets vikt som ock tack vare källmaterialets bristfällighet med därav följande tolkningssvårigheter blivit ett problem, som väckt både juristers, historikers och filologers intresse och givit upphov till de mest skilda teorier. Om en del av dessa gäller onekligen, att de — åtminstone i viss mån — lida av en väl långt driven konstruktion, föranledd av en alltför systematisk och hårdhänt analys av de få och ofullständiga källor, vilka ännu finnas kvar. Otivelaktigt är, att valet redan tidigt faktiskt kom att avgöras mellan stormännen inbördes på ett formlöst och obundet sätt, varför det av lagen bestämda förfarandet nedsjönk till en ren hyllningsakt, en ren form. För rättshistorikern kvarstår detta oaktat hans uppgift att av de spridda och ofullständiga bestämmelserna i lagarna söka sammanfoga en systematisk helhetsbild av de rättshandlingar, vilka lagen anser avgörande för uppkomsten av rättsförhållandet mellan konung och folk. Ty det synes a priori ytterst osannolikt, att stadganden av denna art och utförlighet — vissa detaljbestämmelser möjligen undantagna — till en början upphöjts till lag enbart för formens skull, även om man antager, att seden redan tidigt sanktionerat ett annat förfarande¹.

---

¹ Jfr härom Schück: Medeltidens svenska konungaval (Hist. Tidskr. 1913) s. 257.

Uppgifterna om det äldsta svenska konungadömets natur äro få och osäkra, men så mycket torde få anses givet, att det ännu vid tiden för riksenhetens bildande var av delvis privaträttslig natur. Ättens betydelse såsom en av de grundläggande faktorerna i den äldsta svenska samhällsbildningen är väl numera åtminstone i stort erkänd av de flesta forskare, och intet skäl finnes att antaga, det konungadömet utvecklats oberoende av ätteförfattningen. Tvärtom finnas åtskilliga tecken, på vilka dock inte här är platsen att närmare ingå, som tyda på, att konungen ansågs som representant för den mäktigaste och inflytelserikaste ätten.

Denna synpunkt får ej förbises vid avgörandet av frågan, huruvida den äldsta svenska enhetsstaten var ett aryl- eller valrike. Källmaterialet är här ytterst osäkert, då det egentligen för den äldsta tiden utgöres av Snorres på 1200-talet för visst ändamål nedskrivna Ynglingasaga. I denna berättas på flera ställen, hur den nya konungen tog arv efter sin fader, men å andra sidan omtalas även i en synnerligen dramatiskt färgad framställning, hur folket vid ett visst tillfälle ansett sig äga rätt vräka den dåvarande konungen och välja en annan i stället. I denna Snorres berättelse, särskilt i episoden om Olov Skötkonung, där denne påstår, att hans ätt innehaft tronen oavbrutet i tio led, finner Fahlbeck¹, vilken för övrigt på annat ställe sökt visa, att det germanska konungadömet i allmänhet äldst varit ärftligt, bevis för att konungavärdigheten även i Sverige gick i arv. Det är dock egendomligt, att författaren, som förut skarpt påpekat Ynglingasagans brist på trovärdighet, här utan angivande av närmare skäl som bevis använder ett yttrande i en i övrigt så tydligt »gjord» framställning som den om Torgny Lagman². Även Key-Åberg³ antager, delvis med hänvisning till den nyss nämnde forskaren, att konungadömet gick i arv inom konungaätten.

Slutligen har också Kjellén⁴, även han i anslutning till Fahlbeck, omfattat teorien om kronans ärftlighet under den äldsta tiden.

¹ Fahlbeck: Om den s. k. striden mellan Svear och Götar, dess verkliga karaktär och orsaker (Hist. Tidskr. 1884) s. 118 och s. 132 f.

² Jfr. härom Beckman: Torgny Lagman (Edda 1918) s. 278 ff.

³ Key-Åberg: Om konunga- och tronföljarval (1888) s. 3 jfr. s. 5.

⁴ Kjellén: Om Eriksgatan (1889) s. 4, 71 f.

Han tillerkänner dock Ynglingasagan i övrigt en större tillförlitlighet och undgår på detta sätt den inkonsekvens, till vilken Fahlbeck gjort sig skyldig. Ett ytterligare stöd för sin teori finner han i den religiösa grund, på vilken husbondeväldet vilade, men det får väl anses vara en öppen fråga, huruvida icke förhållandet snarare var omvänt, så att husfaderns roll vid blotningen vilade på det faktiska husbondevälde, han utövade. Något avgörande värde kan under alla förhållanden icke tillmätas denna omständighet.

Valprincipen omfattas åter av en del såväl äldre som nyare forskare. Schlyter¹ erkänner, att under den äldsta tiden kan man knappast tala om konungaval, men någon bestämd arvsrätt kan dock ej heller sägas ha ägt rum, ty folket hade säkerligen ej, om frågan teoretiskt avhandlats, av sagt sig rättigheten att välja konung. Även Nordström² och Naumann³ anse valprincipen teoretiskt gällande, även om under äldsta tid konungasönerna faktiskt togo arv efter sin fader. Samma uppfattning hyser även Runbom⁴, vilken påstår, att ingendera principen var fullt utvecklad, men att dock valteorin har företräde. Denna synes också antagas av Tengberg⁵, som dock endast i förbigående berör frågan. H. Hildebrand⁶ hävdar, att Sverige äldst var ett valrike, ehuru omständigheter finnas, som påminna om arvsrätt i tronföljden. Dock får enligt honom det förhållandet, att man vid valprincipens tillämpande respekterade arvsföljden, icke tagas som intäkt för att konungadömet tidigare varit ärftligt.

E. Hildebrand⁷ har åter genom att anknyta till ätteförfattningen sökt finna en delvis ny lösning på frågan. Han skriver med anledning av Ynglingasagens ord: »Att man här kan tala om en viss arvsrätt eller börsrätt är otvivelaktigt. Dock betraktades väl konungadömet liksom odaljorden såsom hörande till ätten, och intet

¹ Schlyter: Jur. avh. I (1836) s. 1 f.

² Nordström: Den svenska samhällsförfs Historia I (1839) s. 38 f.

³ Naumann: Svenska statsförfs hist. utveckling (1864) s. 11 och Sveriges statsförfattningsrätt (1879) I s. 12.

⁴ Runbom: Om konungavalen enligt landslagarna (Nord. Universitets-tidskrift 1865) s. 17.

⁵ Tengberg: Den äldsta territoriala indelningen i Sverige (1875) s. 9.

⁶ H. Hildebrand: Sveriges Medeltid II (1884—1898) s. 3 f.

⁷ E. Hildebrand: Svenska statsförfs hist. utveckling (1896) s. 30

synes hindra antagandet, att folket i Sverige liksom annorstädes haft valrätt inom densamma, eventuellt kunnat gå utom densamma, liksom den haft rätt att avsätta en konung, som bröt folkets dom.» Denna teori om en bördsrätt till tronen antages även av Schüeck¹, vilken ytterligare anför en del skäl mot arvsprincipen.

Som framgår av en av de säkraste källorna från denna tid, nämligen Adam av Bremen, var det äldsta svenska konungadömet i makt begränsad isynnerhet i fredstid, då konungens myndighet i viktigare fall helt var beroende av folkets vilja². På grund av denna allmänt demokratiska karaktär hos den äldsta författningen, torde det fordras mer bestämda och tydliga bevis, än de Ynglingasagan kan giva, för att under denna tid antaga en ärftlig konungavärdighet. Å andra sidan får ej utan vidare antagas, att Snorres berättelse i detta avseende är en ren dikt — den stöder sig ju för den äldsta tiden på det långt trovärdigare Ynglingatal — även om konungarnas ätteledning varken var så lång eller obruten, som han vill göra gällande. Men denna sed, att son efterträdde fader å konungatronen, måste å andra sidan för den tidens svenskar, för vilka konungen framstod som överhuvud för den mäktigaste och inflytelserikaste ätten, framstå såsom det naturligaste och, så länge som denna ätt kunde bibehålla sitt inflytande, som det normala. Intet torde heller hindra att kalla denna sedvana bördsrätt, om man blott håller i minnet, att härmed ej avses ett fullt utvecklat och klart avgränsat institut med absolut förpliktigande rättskraft.

Den senare hälften av 1000-talet och största delen av 1100-talet uppfyllas av häftiga strider mellan olika konungaätter och tronpretendenter. Vad än den djupare innebörden av denna strid kan ha varit, en fråga, som givit anledning till skilda svar, säkert är, att ur denna strid konungamakten utgick försvagad, medan den gamla landskapspartikularismen fick nytt liv. Detta sakernas tillstånd fortfar, tills med folkungarna, isynnerhet med Magnus Birgersson, riksenheten åter konsolideras, och därmed konungadömet som densnas bärare vinner ny makt och myndighet.

Källmaterialet är från denna tid rikare, då såväl landskapslagarna som kungliga och påvliga brev, av vilka dock de sistnämnda

¹ Schüeck: a. a. s. 258 f.

² Adam Br. IV, 22 jfr. även Vita Anskarii 26.

få behandlas med kritik, lämna en del om också ofullständiga och svårtolkade bidrag till lösningen av ifrågavarande problem. U.L. börjar sålunda sin konungabalk med orden »Nu þorwæ land kunung wæliæ». Det har från flera håll¹ påpekats, att häri ej ligger något förbud mot arvriket, då lagen väl angiver regler för hur konungaval skall anställas men ej att så skall ske. Detta är otvivelaktigt möjligt, men det synes egendomligt, att denna tids lagstiftare, vilka i övrigt i stort sett blott lagstiftat angående de närmast till hands liggande förhållandena, skulle givit så utförliga regler för en eventualitet, som ifall arvsprincipen gällde, endast kunde inträffa i det sällsynta fall, att konungaätten utdog å manssidan. »Bördsrätten» var nämligen icke inskränkt till en viss gren av ätten.

Diskussionen har dock först blivit livligare, när det gällt tolkningen av det berömda stället i VgL I Rætlosæ B. »Sveær egho konong at taka ok sva wrækæ». Ordalydelsen tyder närmast på, att landet var ett valrike. Man har dock påstått, att stadgandet lämnar frågan om arv- eller valrike oberörd, ty det handlar uteslutande om en rättighet för ett visst landskap medgiven av ett annat, varvid man väl får antaga, fast det ej uttryckligen säges, endast för den eventualitet, att val någon gång skulle påfordras². Denna uppfattning har ytterligare preciserats av en annan forskare³, vilken säger, att lagen bestämmer »hur förhållas skulle då en kunglig ätt var utslocknad för att riket skulle få en ny konung, och säkert var det lagstiftarens mening, att kronan sedermera skulle gå i arv inom den nyvaldes ätt, såsom den gjort i gamla tider». — Om en dylik tolkning endast med viss svårighet kan försvaras, när det gäller UL:s ord, är den här ännu mindre på sin plats, ty en så kategorisk form som lagens — den må nu avse tagandet och vräkandet av konung eller tronpretendent, vilket i detta fall är utan betydelse — kan ej förutsätta annat, än att konungaval var en någorlunda vanlig företeelse. I synnerhet gäller detta, om man med Fahlbeck⁴ anser stadgandet utgöra en kompromiss, som blivit resultatet av de föregående striderna, vilka just rört sig om detta ämne. Ty näppe-

¹ Schlyter: a. a. s. 2. — Runbom: a. a. s. 17. — Fahlbeck: a. a. s. 133. — Key-Åberg: a. a. s. 13. — Kjellén: a. a. s. 18 f.

² Fahlbeck: a. a. s. 133.

³ Kjellén: a. a. s. 19.

⁴ A. a. s. 144 ff. o. 150.

ligen kan man antaga, att den tidens svenskar skulle invecklat sig i blodiga strider för en statsrättslig fråga, som i regel endast hade teoretiskt intresse. Under alla omständigheter förbli dock dessa bevis ytterst svaga och kunna ej anses avgöra frågan i den av dessa forskare antagna riktningen.

Kjellén¹ har även som bevis för arvsteorin framhållit, att konungarna under denna tid själva i brev tala om sin arvsrätt till tronen. Han anför dels en bulla av Honorius III år 1217, dels ett brev av Sverker Karlsson (D.S. nr 102). Med det förstnämnda får man, som E. Hildebrand² framhållit, ej räkna alltför mycket, då det endast är att betrakta som advokatens anförande för sin klient. Vad åter Sverkers brev angår, så förekomma de åsyftade orden »Ego Swerco ... rex Sveorum ejusdem regni monarchiam dei gracia hereditario jure assecutus» endast i dess arenga, varför redan av denna anledning dess bevisvärde i någon mån minskas. Ty formuleringen av arenga i breven från denna tid är ännu rätt vacklande, som synes av de i Diplomatarium Svecanum återgivna breven, där Sverker även kallar sig »Karuli regis filius» (D.S. 115 o. 116) utan att nämna någon arvsrätt. I ett påvebrev (D.S. 135), som dock talar Sverkers sak, säges uttryckligen, att Sverker blivit »de unanimes populi voluntate promotum», vilket onekligen utgör ett belägg, hur svagt det än må vara, för att man ej får fästa alltför stor vikt vid uttrycket i Sverkers förstnämnda brev. Egendomligt är även, att i alla övriga i nämnda Diplomatarium upptagna brev saknas all hänvisning till någon arvsrätt förrän under Waldemar Birgersson, som dock obestriddligen valdes om också ej på det av lagen angivna sättet³. Det bör även påpekas, att första gången han talar om någon arvsrätt, är i sitt »avsägelsebrev» till förmån för brodern Magnus, där det heter (D.S. 867) »... nos regnum Sueorum quod ad nos jure hæreditario devolutum est etc...» Med hänsyn till de politiska förhållandena vid denna tid kan man ej värja sig för tanken, att de citerade orden tillkommit i syfte att stärka Magnus' ställning och giva honom ett vapen att övervinna det sista motståndet från vissa magnatfraktioner. Tager man i betraktande de dynastiska prin-

¹ A. a. s. 18 jfr. not 2.

² Recension av Kjelléns a. a. (Hist. Tidskr. 1890) s. 11.

³ Se härom Schüek: a. a. s. 273.

ciper, som under denna tid började göra sig mer gällande i Sverige¹, är detta ingalunda omöjligt, även om naturligtvis intet kan sägas med säkerhet. — Hur liten beviskraft för ifrågavarande problem man kan tillerkänna dessa uttryck i några kungliga brev, visas även av den av E. Hildebrand² framdragna omständigheten, att Magnus och Håkan 1365 — då valriket dock var infört — tala om sina »ärvaborne män». Tydligt är, att det låg i konungarnas intresse att så mycket som möjligt stabilisera sin makt, och att de därför skulle gripa varje tillfälle, som gavs, för att i de rådande tänkesätten finna ett stöd för sin ställning. Att tanken på ett ärftligt konungadöme ej var främmande för den tidens svenskar synes bl. a. av ett ställe i *Relevationes Brigittæ*³, och på grund härav synes det egendomligt, icke att konungarna stundom åberopa sin arvsrätt i breven, men att de icke göra det oftare.

Ett belägg för att arvsprincipen gällt under denna tid har man även ansett sig äga i den omständigheten, att Birger Magnusson underlät att rida Eriksgata, ehuru den av honom stadfästa U.L. påbjuder detta för en vald konung, en underlåtenhet, som man förklarat med, att han som arvkonung ej varit skyldig därtill⁴. Antagandet förefaller något konstruerat, då en tillräcklig förklaring erbjudes, om man erkänner, att det faktiska valet redan nu låg i stormännens händer, och dessutom beaktar, att Magnus gjort flera av dessa till sina testamentsexekutorer⁵, varför ridandet av eriksgata ej hade samma verkliga betydelse för Birger. Dessutom får ej förbises, att man ingalunda på grund av källornas tystnad på denna punkt helt kategoriskt kan förklara, att Birger aldrig ridit någon eriksgata, ty på grund av deras bristfällighet bevisar en dylik tystnad ingenting med säkerhet.

Med större skäl kan då göras gällande, att den kategoriska formen i M.E.L.L. »till konungariket Sverige är konung väljande och ej ärvande» talar för, att man här velat bryta med en förut gällande arvsrättsprincip⁶. Även här torde dock en mera osökt förklaring

¹ Ibid. s. 260 och 263.

² Sist. a. a. s. 12.

³ ed. Klemming III, 401.

⁴ Kjellén: a. a. s. 19 not 2.

⁵ K. G. Westman: Svenska rådets historia (1904) s. 122 ff. jfr. D.S. 980, 983.

⁶ Kjellén: a. a. s. 19.

givas genom att hänvisa på de ovan påpekade tendenserna särskilt hos Folkungarna att stärka konungamakten genom att åberopa en arvsrätt till tronen. Att en uttrycklig förklaring riktad mot dylika anspråk ej var obehövligen visas av senare förhållanden, som då Erik av Pommern och Kristiern II med viss framgång sökte åt sig deducera en arvsrätt till Sveriges krona.

Äro skälen för antagandet av ett ärfeligt konungadöme ytterligt svaga, må dock å andra sidan medgivas, att ej heller bevisen för, att landet var ett valrike, äro de starkast tänkbara. En del skäl finnas dock, som tala härför. Först bör då, som redan påpekats, ihågkommas, att det får anses tämligen säkert, att våra landskapslagar ej skulle givit så utförliga regler om konungaval, om dylika endast kunnat inträffa vid de förhållandevis få tillfällen, då en konungaätt utslöcknat, varför man synes böra föredraga den förövrigt mer otvungna tolkningen, att de förutsätta val såsom en någorlunda normal institution.

Ännu ett belägg för denna åsikt återfinnes i sista delen av provinskonciliestatutet 1279 (D.S. 692) »De captiuitate regis», där det stadgas, att den som uppreser sig mot en krönt konung eller deltagar i dylikt brott, skall straffas med exkommunikation, varpå det tillägges »nec quisquam de illa sceleste faccione ullo unquam tempore ab ecclesia in regem coronari mereatur». Ett dylikt hot vore ju ett slag i tommå luften, om det ej förutsattes en valrätt, som sträckte sig ej blott till den gamla konungaätten.

Ett ej oviktigt stöd för teorien om ett valrike finnes även i den omständigheten, att konungarna så ofta redan under sin livstid funno sig föranlåtna att låta välja en av sina söner till sin efterträdare. Det försök, som gjorts, att med hänvisning till likartade förhållanden i Norge, där dock arvriket var infört, förringa värdet av denna bevisning, torde, om det ock äger en viss räckvidd, ej få anses fullständigt lyckat¹.

Detta oaktat torde man ej kunna antaga, att valprincipen gällt i dess renhet under denna tid. Statsrätten var ännu svagt utbildad och ersattes ofta i de fall, då man överhuvudtaget ansåg sig ha behov av rättslig normgivning, av en mer eller mindre skarpt ut-

¹ Kjellén: a. a. s. 18 not. Häremot E. Hildebrand a. rec. i Hist. Tidskr. s. 11.

präglad sedvana, vilken ägde ett starkt förpliktigande inflytande på den onekligen i många avseenden konservativa allmogen. Det starkaste motståndet mot konungarnas anspråk på att genom arv bestiga tronen restes av de mäktiga stormännen, och ju starkare och mer dominerande deras inflytande blev, desto klarare framstod valprincipen, ehuru tanken på ett ärftligt konungadöme på grund av den här omförmälda sedvanan trots alla försäkringar och lagar aldrig helt försvann under medeltiden. Med skäl synes man därför för landskapslagarnas tid kunna instämma i E. Hildebrands ord¹: »Valprincipen hade under tronstriderna genom ofta upprepad praxis fått mer och mer insteg, ehuru man efteråt liksom förut gärna höll sig till en och samma ätt.»

II.

Landskapslagarnas stadganden om konungavalet och därmed sammanhängande förhållanden återfinnas i *Vg.L. I och II Rætlosæ Bolkær I*², *Ög.L. Drapa Balkær V*, *U.L. Konunga Balkær I—III* och *Sdm.L. Konunga Balkær I—III*, varjämte det bevarade fragmentet av Smålandslagens kyrkobalk giver en del upplysningar om eriksgatan. För överskådlighets skull återgivas här ifrågasvarande texter efter Schlyters och Collins edition, varvid anmärkes, att då *Vg.L. I och II* i stort överensstämman, de här återgivas i ett sammanhang, varvid avvikelserna i *Vg.L. II* angivas inom parentes, dock utan hänsyn tagen till rent grammatikaliska och ortografiska skiljaktigheter.

Vg.L. I och II Raetslosæ Bolkaer I »Sveær egho konong at taka ok sva vrækæ. han skal mæþ gislum ovan fara ok i. östræ-götland. þa skal han sændi mæn (*Vg.L. II add. »sinæ»*) hingæt til aldragöta þings. þa skal laghmaþær gislæ skiptæ. tua sunnan af landi. ok tua norþæn af lanþe. siþan skal aþra fiuraæ mæn af landi gæræ med þem. þer (*Vg.L. II om. »þer»*) skulu til iunæþækær. motæ faræ. (*Vg.L. II »i gen riþa»*). Östgöta gisla skulu þingat fylgiæ ok

¹ Sv. statsfs hist. utv. s. 36 jfr. även not 2.

² Olika försök ha gjorts att förklara, varför stadgandet återfinnes i denna balk, så av Schlyter: *Glossarium* s. 571 jfr. även Kjellén a. a. s. 8 med not. Schück har a. a. s. 275 f. framkommit med ett nytt förslag till frågans lösning jfr. även Beckman *Arkiv f. Nord. Fil. B. 28 s. 70.*

vittni bæræ att han ær sva inlænder (Vg.L. II. »walder») sum lægh. þerræ (Vg.L. II om. »þerræ») sigiæ. þa skal alþragötæ þing i gen hanum næmnæ þa (Vg.L. II add. »ær») han til þings kombær þa skal han sic (Vg.L. II »eþ») allum götom trolekæn sværiæ at han skal eigh ræt lægh (Vg.L. II om. »lægh») a landi varu brytæ. þa skal lagmaþær. han fyrst til konungs dömæ ok (Vg.L. II om. »ok») siþen aþrir þer. ær (Vg.L. II om. »ær») han biþar. (Vg.L. II add. »til») Konongær (Vg.L. II add. »han») skal þa þrim mannum friþ giuæ þem ær (Vg.L. II »sum») eig hava niþingsværk giort.»

Ög.L. Drapa Balkaer V »Nu fly halz bani ok ær bortu um þry. ar. gangi atær in mæþ samu sak sum han fluþi firi. þæt æru tiughu markær. æn drapari kumi aldrigh i friþ för æn rættær arui biþær firi hanum. utan þa kunungær ær nytakin til kunungx ok han riþær eriksgatu ok takær inlændingh sina: þæt æru fiuratighi markær af huariu hæræþe. þa ma han þrim mannum friþ giua. sua at þe skulu egh böta sum samuist haua mæþ þöm. þo huaru æru þer ugildi firi rættum arwm æþær til þe haua böt uiþ þöm.»

UL kununx Balkaer I »Nu þorwæ land kunung wæliæ. þa skulu þry folkland fyrstu kunung takæ. þæt ær tyundæ land ok attundæ land ok fiæþrundæ land. upplandæ laghman a han wiþ upsalir fyrst til kununx dömæ þær næst hwar laghmaþær æptir aþrum Suþærmannæ östgiötæ tyu hæræþæ Wæstgiötæ nærikiæ ok wæstmannæ. þer aghu han til krunu ok kununx dömis skiliæ landum raþæ ok riki styræ lagh at styrkiæ ok friþ haldæ. þa ær han dömbdær til upsælæ öþæ.

II Nu a han erixgatu riþæ. þe aghu hanum fylghia ok agu þe hanum gislæ sættia ok epæ swæriæ ok han a þem lagh at giwæ ok friþ at swæriæ. aff upsalum þa aghu þe hanum fylghia ok til strænginæs þær aghu sudhærmæn wiþ takæ ok hanum mæþ grupum ok gislum¹ til swintunæ fylghia þær skulu östgiötær motæ hanum mæþ þinum gislum. ok fylgia hanum giönum land sitt ok swa til miþiæn skogh a holæuiþ. þær skulu smalændigiar hanum mötæ ok fylghia hanum til önæbækkia þær aghu hanum wæstgiötær mötæ mæþ grupum ok gislum ok fylghia hanum til romondæ boþæ þær skulu hanum nærikiær mötæ ok fylghia hanum giönum land sitt ok swa til hofwræ bro. þær skulu hanum wæst-

¹ Två codices add. »mötæ ok».

mæn mötæ mæþ gruf um ok gislum ok fylghia hanum til östensbro. þær skulu hanum upplæðingær mötæ ok fylghia hanum til upsala. þa ær þæn kunungær til land ok rikis laghlikæ komin mæþ upsweum ok supær mannum giötum ok gutum ok allum smalændigium. þa hawær han ríþit rættæ erixgatu.

III þa a han aff ærki biskupi ok lybiscopum til krunu wighiaes i upsala kirkiu siþæn ær han skyldughær kunungær wærae ok krunu bærae. þa aghær han upsala öþæ ok dulghæ drap ok danæ arff þa ma han þiænistu-mannum sinum læn giwæ. Værþær han goþær kunungær þa lati guþ han længi liwæ.»

Sm.L. Kununx Balcker I »Land þorwa kunung wiþer. þry folkland meþ alt swearikis raþ sculu amorum fyrstum kunung taka. þet æru tiunda attunda ok fieþrunda. uplanda laghman scal han wiþ upsala fyrst til kununx dömae. þær næst suþermanna laghman ok swa östgötæ laghman. siþan hwar laghman eptir annæn. tihærræþa westgötæ wærma Nærkiu ok westmanna þe aghu allir han til cronu ok til kununx döme skiliae landum rapa riki styræ lagh styrkia ok friþ halda þa ær han dömdær til upsala öþæ.

II Kununger scal eriks gatu riþa þa aghu þe hanum gislæ sætiae ok eþa sweriae han a landum lagh giwa ok friþ at sweriae. Af upsalum sculu hanum uplænningiae til strengenes fölghiae. þær aghu suþermæn wiþer hanum taka ok fölghiae meþ grupum gislum til sweintuna þær sculu ösgötæ mötæ hanum meþ gislum sinum ok fölghiae ginum land sit til miþian scogh a hulawip. Smalænþingiae sculu hanum þær meþ gislum sinum mötæ ok fölghiae til iunabek. Westgötæ sculu þær hanum mötæ meþ grupum oc gislum sinum oc fölghiae swa til romundaboþa. þær sculu nærkiu hanum mötæ ok fölghiae swa ginum land sit til uphuga bro. þær sculu westmæn með grup oc friþ hanum mötæ och fölghiae til östens bro. Uplænþingiae sculu þær lanum mötæ oc fölghiae swa til upsala. þa ær þæn kununger til land oc rikis laghlika komin með upseum ok suþer mannum götum ok gotum ok allum smalænþingium þa hawær han ríþit rætte eriksgatu.

III. Kununger scal af ærkibiscupi ok lydbiscopum til cronu wighiaes Siþan ær han skyldugher kununger wara oc crono bærae þa aghær han upsala öþæ duladrap oc dana arf þa ma han þiænistu mannum sinum læn giwa. bref at scriwa oc gengierþær ut biuþæ i

hulikit land han coma will. Warþer goþer kununger þa lati guð han længi liwæ.»

Smål.L. Kristnu Balker I »Gwz frither oc sancte marie vari meth us hiit komande ok hæthan farande. The seen alle skyldte till gilzla oc grutha ey æru biltugha eller banzatte alle the som boa innæn mioaholt oc myrtlekis oc mællin brutabek oc biurekis.»

I diskussionen har även en viss icke obetydlig vikt tillagts den i Köpenhamns bibliotek befintliga s. k. B-codex av Sdm.L., vars innehåll i Schlyters edition återgives under Add. I. De flesta forskare anse, att handskriften härrör från tiden mellan 1335 och 1350 och utgör ett förslag till den under utarbetning varande landslagen, varför här skulle återfinnas en synnerligen intressant och i många avseenden upplysande övergångsform mellan Sdm.L:s A-codex och M.E.L.L. Den förste, som mera bestämt opponerat häremot, är Tengberg¹, vilken anser den vara av senare datum än 1350 och utgöra en avskrift av M.E.L.L. Som skäl härför anför han såväl språket, vilket är överraskande ungt, stadgandets stora överensstämmelse med landslagen som ock en del faktiska upplysningar, som givas, bl. a. den att Åbo biskopsdöme har två lagmansdömen, ehuru detta ej blev fallet förrän 1435. Denna åsikt upptogs även med angivande av i stort sett samma orsaker av Key-Åberg² utan att han dock lyckades vinna något större gehör härför bland forskarna. I ett delvis nytt läge kom frågan först genom C. M. Kjellberg³, vilken verkställt en, som det synes, noggrann diplomvetenskaplig undersökning av handskriften. Hans resultat kunna sammanfattas så, att om man ock på grund av de av Kock⁴ framhävda språkliga skälen icke kan datera handskriften så sent som till början av 1400-talet, så måste den dock anses härstamma från senare hälften av 1300-talet, dock snarare från tiden närmare 1350 än 1400. Härför talar såväl pikturen som vissa ortografiska och språkliga företeelser. Författaren kritiserar också med, som det synes, goda skäl Schlyters bevis för, att stadgandet skulle ut-

¹ A. a. s. 65 f. jfr. dock Reuter dahl: Svenska kyrkans hist. II, 2 (1850) s. 160 not. 6.

² A. a. s. 21 not. 2 och: Ytterligare några ord om Eriksgatan (Hist. Tidskr. 1890) s. 368.

³ Södermannalagen och dess konungabalk (Hist. Tidskr. 1898) s. 295 ff.

⁴ Studier i fornsvensk ljudlära II sid. 317 f.

göra ett förarbete till landslagen samt visar slutligen, att Smd.L. var gällande eller åtminstone återopades så sent som i början av 1400-talet, varför icke någon svårighet finnes att förklara, varför landslagens stadgande införts i en landskapslag. Problemet har även behandlats av K. H. Karlsson¹, som i fråga om avskriftens ålder ansluter sig till Kjellberg, medan han däremot hävdar, att den lika litet kan anses vara en avskrift av landslagen som ett förarbete till denna, utan att dessa båda uppteckningar jämte en tredje, Cod. Holm B. 10, gå tillbaka till samma ursprung, nämligen en stadga av Magnus Eriksson. Däremot vill K. G. Westman² göra gällande, att Smd.L:s Acodex, vilken ligger till grund för Schlyters edition, endast är ett förarbete till den slutliga lagtexten, som enligt honom återfinnes i codex B. Slutligen har Schück³ dock utan angivande av ytterligare skäl anslutit sig till åsikten, att stadgandet härrör från tiden efter landslagens antagande.

Att här ingå på en detaljundersökning av de sakskaäl, vilka kunna återopas för och emot de olika åsikterna i denna fråga, synes olämpligt, då detta dels skulle föra för långt dels i allt för hög grad anticipera den följande framställningen. Så mycket torde man redan vid den första jämförelsen mellan de olika texterna finna, att några säkra bidrag till tolkningen av de övriga landskapslagarna ej kunna framdragas ur handskriften, utan att man på sin höjd däri kan finna en återspeglning av åskådningarna under åren strax före antagandet av M.E.L.L. Naturligtvis kunna detta oaktat vissa upplysningar såväl i denna codex som i landslagen på grund av ett allmänt erkänt konservativt drag i denna tids statsskick giva en viss belysning åt de slutsatser, som kunna dragas av det övriga materialet. Men härtill inskränker sig dess roll, ty redan de bevis, för vilka redogjorts här ovan, synas vara tillräckliga att giva ett berättigt misstroende till den gamla åsikten.

Innan jag övergår till en framställning av konungavalet enligt landskapslagarna, torde det för större överskådlighets skull vara lämpligt att med några ord i ett sammanhang beröra ett par tolkningssvårigheter i Vg.L.L. Den ena gäller orden »Sveær egho konong at taka ok sva vrækæ». Sedan Schlyter i sitt Glossarium till

¹ Södermannalagen enl. Cod. Havn. inledn. sid. XVIII och XXIII.

² Södermannalagens avfattning (Studier tillägn. Adolf Noreen 1904) s. 95 ff.

³ A. a. s. 286 not. 1.

Vg.L. översatt orden med att svear äga till- och avsätta konung i Sverige, har denna mening varit den allmännast omfattade bland forskarna. Häremot har Kjellén¹ uppträtt med skärpa, då han anser det på grund av den på 1100-talet rådande starka landskapspartikularismen vara omöjligt, att ett visst landskap så utan vidare får sig tillerkänt en dylik rättighet framför de andra, i synnerhet som svearnas egen lag ej nämner något om avsättningsrätten. Han översätter i stället ordet »vråka» med »genomdriva», varvid »sva» blir liktydigt med »ita» och alltså syftar på textens fortsättning. I anslutning till äldre forskare: Ihre, Schönberg och i synnerhet Lagerbring kommer han till det resultatet, att stadgandets innebörd närmast är följande: Sedan folklanden genom allmän omröstning nämnt en kandidat till kronan — och endast detta ligger i begreppet taga konung — ålåg det dem att föredraga ärendet, d. v. s. framställa sitt val för de andra landskapen till stadfästelse på det sätt, som stadgas i textens fortsättning, vilken giver den första redogörelsen för den sedan så berömda eriksgatan.

Tydligt är, att en så djärv tolkning främst av ordet »vrækæ» skulle väcka språkmännens intresse, och det är också egentligen dessa, som sedan behandlat frågan. Dock synas de endast komma överens i en sak, nämligen i att förkasta den Kjellénska tolkningen såsom av språkliga skäl omöjlig. Ett nytt motiverat uppslag till frågans lösning gavs av Kock², då han föreslog, att orden skulle avse icke till- och avsättning av en konung men väl av tronpretender, ett förslag som oberoende av honom tidigare framkastats av E. Hildebrand³ dock utan någon egentlig motivering. Medan Wadstein⁴ förklarar Kocks teori av språkliga skäl mindre sannolik och därför återgår till den Schlyterska tolkningen, som enligt honom åtminstone äger det företrädet, att aldrig ur språklig synpunkt ha ifrågasatts, har den förstnämnda teorien dock funnit försvarare såsom Céderschiöld⁵ och R. Pipping⁶, om ock

¹ A. a. s. 11 ff.

² Västgötalagens stadgande om konungaval i Sverige (Hist. Tidskr. 1896) s. 192.

³ A. rec. i Hist. Tidskr. s. 10.

⁴ Tvenne frågor ur den fornsvenska statsrätten (Hist. Tidskr. 1899) s. 110 ff.

⁵ Festskrift tillägn. Oskar Ekman s. 19.

⁶ Västgötalagens stadgande om svearna och konungavalet (Hist. Tidskr. 1917) s. 200 ff.

den språkforskare, vilken senast behandlat Vg.L., nämligen Beckman¹ synes utgå från, att stadgandet innebär en rätt för svearna att till- och avsätta konungar. Ett försök har också gjorts, att tolka »svear» såsom avseende inbyggarna i hela Sveriges rike men hör mötts av en skarp kritik².

Rättshistorikern synes här ställas inför en klart utpräglad meningsskiljaktighet, som han saknar all kompetens att kunna lösa på ett auktoritativt sätt, men dess betydelse minskas onekligen av det erkännande, som även en så bestämd anhängare av den Schlyterska tolkningen som Wadstein giver, då han säger, att först genom de eder, konungen avlade under eriksgatan, blev han definitivt erkänd som rikets konung.

Den andra tolkningsfrågan, som här uppstått, rör uttrycket »siþan skal aþra fiuræ mæn af landi gæræ med þem». Vad betyder här »gæræ»? Kjellén³ antager ett underförstått »gengærþ» delvis på den grund att »gæræ» och »gærþ» ha samma rot, varför dessa fyra män skulle föra den gengärd, som utgick från landskapet, till konungen. Schück⁴ har åter en helt annan förklaring. De fyra gisslomän, vilka förut omnämnts, ha naturligtvis överlämnats till östgötarna, men i så fall behöver konungen onekligen några västgötar med sig för att vid tinget intyga, att han på rätt sätt och i lovligt ärende inkommit i Västergötland såsom en av de övriga landskapen erkänd konung, och det är dessa senare män, som avses med de ifrågavarande orden.

Kjelléns tolkning torde dock av språkliga skäl vara oantaglig, bl. a. därför att »skal» är singularis, medan »fiuræ mæn» står i pluralis ackusativ och alltså måste vara objekt, ej subjekt, vilket senare skulle bli fallet, om hans åsikt vore riktig⁵. Schücks teori har däremot den förtjänsten, att den erkänner den verkliga naturen hos gisslan att utgöra en överlämnad säkerhet, och giver dessutom möjlighet att i bestämmelsen om dessa fyra män se den första upprin-

¹ Ur vår äldsta bok (1912) s. 84, jfr. Äldre Västgötalagen översatt och förklarad (1924) s. 52.

² Söderquist: Ägde uppsvearna rätt att taga och vråka konung? (Hist. Tidskr. 1915) s. 5. Häremot R. Pipping a. a. s. 203 f.

³ A. a. s. 36.

⁴ A. a. s. 278 not. 1.

⁵ Enl. meddelande av prof. Beckman.

nelsen till den senare så omtalade »gruþen», d. v. s. den utlovade provisoriska fridsförsäkringen för den nyvalde konungen. Detta senare motsäges dock i någon mån av det förhållandet, att ordet »gruþ» förekommer på andra ställen i Vg.L., och man frågar sig onekligen, varför man ej använt det här, om institutet funnit tillämpning å den nyvalde konungens mottagande.

Det återstår att nämna några ord om ifrågavarande lagtexters tillkomst och förhållande till varandra. Det har, veterligen först av Fahlbeck¹, antagits, att Vg.L:s stadgande om konungaval utgör resultatet av en kompromiss, ingången under Karl Sverkersson, mellan svearnas och västgötarnas anspråk på politisk hegemoni i landet. Förklaringen kan synas mycket antaglig och vinner ett visst stöd i den omständigheten, att man vid samma tid stridit om ärkebiskopssätets förläggande, en strid, som slutade till uppsvearnas förmån². Något annat bevis än det, som ligger i förklaringen själv, kan dock näppeligen uppletas, och fullständigt obevisat synes ett annat av en annan författare framkastat påstående trots de av honom åberopade skälen, nämligen att denna kompromiss ingåtts 1172³. — Det har även antagits, dock utan anförande av några i egentlig mening avgörande skäl, att den yngre Vg.L:s stadgande i detta ämne endast är en avskrift av den äldres och förty såsom föråldrat saknar värde för framställningen av förhållandena mot 1200-talets slut⁴.

Detta antagande har dock onekligen en hög grad av sannolikhet för sig. H. Hjærne har nämligen uppvisat, att sista punkten i den yngre Vg.L:s Rætlosæ Bolkær I om konungens benådningsrätt i likhet med de följande balkarna måste antagas ha varit föråldrade redan vid tillkomsten av denna lag⁵. Den slutsatsen ligger därför nära till hands, att så är fallet även med stadgandet om konungavalet, ehuru sammanhanget mellan detta stadgande och satsen om konungens benådningsrätt ej kan sägas vara så stort, att det absolut nödvändiggör en dylik slutsats. Då dock sannolikheten talar för,

¹ A. a. s. 149.

² D.S. 49, 50.

³ Kjellén a. a. s. 8, jfr. not 2.

⁴ Key-Åberg: Ytterligare några ord om eriksgatan (Hist. Tidskr. 1890) s. 367.

⁵ Om den fornsvenska nämnden enl. landskaps-, stads- och landslagarna (Uppsala Universitets årsskr. 1872) s. 21.

att så är fallet, torde det vara säkrast att ej tillmäta denna lag ett avgörande bevisvärde vid diskussionen om förhållandena vid 1200-talets slut.

Denna omständighet giver anledning att påpeka nödvändigheten av, att man vid undersökningen av föreliggande ämne är klart medveten om, att det gäller tre för tanken skarpt skilda moment, nämligen *dels* att utreda den äldsta regleringen av hithörande problem, *dels* att avgöra vilka de senare skedda förändringarna häri äro och dessas innebörd, *samt dels* frågan om när och i vilka lagar dessa förändringar först kunna skönjas. Häri ligger ingalunda något underkännande av kontinuiteten i utvecklingen, men det har syntts vara av vikt att framhäva denna synpunkt, då man annars lätt ledes till att tolka stadgandena, som om de återspeglade åskådningarna under ett enda utvecklingsstadium.

Vid en undersökning av lagtexterna finner man, att enligt dessa en enda rättshandel¹ ej var tillräcklig för att definitivt reglera rättsförhållandet mellan den nya konungen och folket utan att härför fordrades tre eller fyra, nämligen 1:o tagandet till konung 2:o dömandet till konung 3:o konungens och folkets eder under eriksgatan och slutligen — utom enl. Vg.L.L. som utesluta denna sista handling — 4:o kröningen.

Den rättsliga innebörden av den första rättshandeln — tagandet till konung — och dess förhållande till de övriga har varit föremål för olika meningar. Man har sålunda förnekat dess självständighet i förhållande till den därpå följande — dömandet till konung — och förty ansett denna senare ingå i den förra, detta delvis med anledning av ordalagen i M.E.L.L. där en viss oklarhet och inkonsekvens ifråga om terminologien råder². Mot denna mening har Schlyter³ uppträtt med skärpa, i det han visat, *dels* att sammanblandningen mellan välja och döma i M.E.L.L. är beroende på ett redaktionsfel — förövrigt rättat i Kr.L.L. — *dels* att U.L. ej utan vidare mot den där klara ordalydelsen får tolkas efter M.E.L.L. —

¹ Ang. begreppen rättshandel och rättshandling se Reuterskiöld: Rätts- och Samhällslära (1912) s. 190 f., jfr. även Stjernberg: art. Rättsfaktum i Nord. Familjebok, där han för rättshandel använder uttrycket rättshandling i vidsträckt mening.

² Reuter Dahl: a. a. s. 160 jfr. not. 6 jfr även Tengberg a. a. s. 41.

³ Företalet till M.E.L.L. s. LXXIX not. 3 och Jur. Avh. II s. 276 ff.

Å andra sidan har man också, på grund av att det i U.L. först står »Nu tarva land konung välja» och därefter »Då skola tre folk-land först konung taga», velat pressa denna motsats därhän, att »taga» skulle utgöra en terminus technicus och beteckna första momentet i valhandlingen; en åsikt varför man finner ytterligare stöd i den omständigheten, att Ög.L.:s ovanciterade stadgande talar om »nytagen» konung, och att det är först sedan han å landskaps-tinget mottagit folkets hyllning, som han enligt yngre Vg.L. kan kallas »vald»¹. Slutligen har även en annan forskare² häri velat se den äldsta hedniska formen för konungavalet och förbundet den med det vapnatak, som skymtar i de norska sagorna om Håkan den Gamles och Sverres val. Ett korollarium härav blir enligt denna författare, att den definitiva regleringen av rättsförhållandet mellan konung och folk skedde genom lagmännens dom, varigenom folket förpliktigade sig gentemot konungen men icke konungen gentemot folket.

Den förstnämnda åsikten kan näppeligen, även för det fall att intet redaktionsfel förelåg i M.E.L.L., upprätthållas, enär alla landskapslagar, som behandla föreliggande fråga, tydligt utgå från, att tagandet av konung och dömandet till konung äro två självständiga handlingar. Särskilt framgår detta tydligt av Vg.L.L. Här stadgas i första meningen, att konung skall tagas, men detta åligger svearna, medan dömandet — som behandlas i textens fortsättning — är en rent västgötsk fråga, med vilken svearna intet ha att göra. Vad åter den andra åsikten angår, synes dess riktighet ytterst bero på vilken innebörd man vill lägga i begreppet »välja» och alltså ytterst bli en rent terminologisk fråga. Onekligen kan detta ord i U.L. syfta på det följande och alltså avse alla de handlingar, som äro nödvändiga för att konungen skall kunna anses vara lagligen vald, varigenom »tagandet» skulle bli den första av dessa handlingar, det första momentet i valet. Men den första meningens innebörd kan också vara att endast konstatera, att nu är ett sådant fall för handen att konung måste väljas, d. v. s. utses, varvid textens fortsättning står i ett mera självständigt förhållande till denna första

¹ Kjellén a. a. s. 16 jfr. not 1—3.

² S. Ambrosiani: Om konungavalet i Sverige under den äldre medeltiden (Hist. Tidskr. 1899) s. 199 ff.

mening, eller m. a. o. de i denna senare del omnämnda handlingarna inordnas ej såsom mer eller mindre osjälvständiga moment under det högre enhetsbegreppet »välja». Denna uppfattning synes även vinna ett stöd däri, att SdmL ej använder ordet »välja» utan endast säger: »Land þorwa kunung wiþer». Även en annan omständighet bör framhållas. Antager man den här kritiserade uppfattningen, att tagandet ej utgör hela valhandlingen utan endast det första momentet i denna, erbjuder Vg.L:s stadgande i dess kategoriska form »svear äga konung taga och så vräka» stora svårigheter. En författare har som ovan påpekats sökt övervinna dessa genom att antaga tolkningen: svearna äga nämna en kandidat till tronen och sedan framställa sitt val till de övriga landskapens stadfästelse på sätt lagrummets fortsättning stadgar. Denna tolkning visade sig dock språkligt ohållbar, och även ett annat alternativ, nämligen att orden skulle avse endast tronpretendenter, har mötts av kraftig kritik från en del filologers sida. Väljer man åter den här föreslagna tolkningen tyckas dessa svårigheter till stor del försvinna eller åtminstone förminska. Tagandet blir en självständig rättshandel, den första i den serie av dylika, som fordras för att utse konung, och vars innehåll är själva väljandet. Denna rätt tillerkännes av orsaker, på vilka här ej är tillfälle att ingå, svearna att ensamma utöva, men västgötarna liksom förövrigt de andra landskapsmenigheterna förbehålla sig rätten att kontrollera detta val. Erkänns bör dock att såväl ordet »væliæ» i U.L. som »walder» i yngre Vg.L. på detta sätt ej fullt förklaras. Enda möjligheten synes vara att »välja» och »vald» här står i betydelsen »utse» »utsedd». För en icke-fackman är det naturligtvis omöjligt att yttra sig om, ifall detta tillåtes av språkliga skäl¹, men ur rättslig synpunkt förefaller en mera allmän betydelse av ordet vara att föredraga framför att giva det en alltför pregnant och teknisk innebörd².

Vad så angår teorin om ett samband mellan detta tagande till konung och den äldsta norska rättens vapnatak, synes den böra

¹ Jfr. dock Söderwall: Ordbok över det svenska medeltidsspråket (1884—1918) s. 1031.

² Enl. meddelande av prof. Beckman kunna skäl andragas för, att Vg. L. II:s »walder» tillkommit endast på grund av ett missförstånd av skrivaren, för vilken Vg. L. I:s »inlænder» var obegripligt; är detta riktigt, bortfaller av sig själv ifråga om denna lag invändningen mot den här föreslagna tolkningen.

underkastas berättigat tvivel. Frånsett den omständigheten, att författarens uppfattning av detta vapnatak och dess rättsliga betydelse synes vara något överdriven¹, finnas inga hållbara skäl för att antaga, det förhållandena varit lika i Sverige. Faran av att utan vidare söka utläsa ett visst lands författning ur ett annats har ofta med skärpa påpekats², och detta gäller onekligen även här. Fullständigt osannolikt verkar med hänsyn till vår kännedom i övrigt om vårt äldsta statskick författarens påstående, att konungen aldrig under den äldsta tiden på något sätt förpliktigade sig gentemot folket, och vad hans övriga teorier i detta avseende angår, äro de som sagt icke stödda av tillräckliga bevis.

Den föreliggande undersökningen har ock givit vid handen, att tagandet av konung avsåg själva utväljandet. Denna valrätt tillerkändes enligt Vg.L.L. svearna och enligt dessa senares egna lagar de tre folklanden. I fråga om tagandet av konung förefinnes alltså en fullständig överensstämmelse mellan Vg.L.L. och svealagarna, även om dessa senare ej nämna något om avsättningsrätten. — Man har av den omständigheten, att det senare så berömda valstället Mora äng ligger mellan Attunda- och Tiundaland, velat draga den slutsatsen, att till en början endast dessa båda folkland deltog i valet³. Antagandet verkar sannolikt, men någon säkerhet härom torde ej kunna vinnas. Man har även bland de tre folklanden velat inräkna Roden, på den grund att dettas inbyggare redan tidigt synas haft gemensamma överläggningar med de tre folklandens⁴. Om detta förhållande, om vilket man för övrigt icke känner så mycket, varit tillräckligt att giva denna landsända rätt att även deltaga i kungavalet synes dock något osäkert, om ock dess möjlighet här ingalunda förnekas. Huruvida Kjellén⁵ med påståendet, att utom de tre folklanden, vari enligt honom inbegripas Roden och Gestrikland, även inbyggarna i Finland samt i Hälsingarnas och Ångermännens land hade rätt att välja och hylla konung, avser, att dessa senare med folklanden skulle taga konung, kan med hänsyn till hans tolk-

¹ Jfr. Aschehoug: Statsforfatningen i Norge og Danmark indtil 1814 s. 17 ff.

² Se t. ex. Westman a. a. s. 71.

³ H. Hildebrand a. a. s. 7.

⁴ Schlyter: Jur. avh. I, s. 4 jfr. II, s. 72 ff.

⁵ A. a. s. 31 jfr. s. 30.

ning av begreppet välja synas osäkert. Så vitt jag kan förstå författaren, är detta icke hans mening, utan hans ord syfta endast på de handlingar, som företagas på det av honom antagna särskilda tinget i Uppsala, alltså först sedan konungen väl var tagen av de tre folklanden.

Som redan Schlyter¹ och efter honom ännu skarpare Schück² framhåvt, fingo de övriga landskapen särskilt dessas stormannaätter redan tidigt *de facto* ett mer eller mindre avgörande inflytande på de tre folklandens val av konung. Första gången detta inflytande lagligen erkännes, är i Sdm.L., där det stadgas, att tre folkland »meþ alt Svearikis raþ» skola taga konung³. Detta uttryck har varit föremål för skilda tolkningar. Schlyter⁴ antager, att här medgives rådet en rätt att med folklanden deltaga i valet, ehuru han erkänner att detta stöter på en del svårigheter, varför att han även förslagsvis uppställer tolkningen raþ = consilium, consensus, varvid det skulle beteckna ett sådant deltagande av landskapen genom lagmän och deputerade, som sedan föreskrives i M.E.L.L. Mot den förstnämnda tolkningen har Alin⁵ uppträtt och såväl anfört en del synnerligen vägande historiska skäl för sin kritik som påpekat, att vore Schlyters förstnämnda åsikt riktig, borde det hetat »meþ alt Svearikis raþs raþe», varför han ansluter sig till det senare förslaget, vilket ock synes antagas av E. Hildebrand⁶. Övriga forskare åtnöja sig åter med att påpeka, att orden syfta på rent faktiska förhållanden under denna tid, ehuru de äro oense om, vilka dessa äro. En forskare antager dem avse de ombud från häradena (lagsagorna), som kallades till Magnus Erikssons val 1319⁷; en annan, att de åsyfta detta val helt all-

¹ A. a. I. s. 8, II s. 280.

² A. a. s. 261 ff. och 275.

³ Annorlunda Reuter dahl: l. c., som antager, att redan U.L. inför denna förändring, beroende på, att han sammanför de principiellt skiljaktiga handlingarna »tagande till konung» och »dömande till konung» jfr. även Söderquist: Ägde uppsvearna enl. landskapslagarna rätt att ensamma taga och vråka konung? (Hist. Tidskr. 1915) s. 7 f. Hans åsikt faller dock med den omöjliga tolkningen av ordet »svear».

⁴ A. a. I, s. 5 ff.

⁵ Bidrag till rådets historia under medeltiden s. 57 jfr. not. 2.

⁶ Svenska statsskickets hist. utv. s. 67.

⁷ Key-Åberg: a. a. s. 19.

mänt¹, och en tredje att de antyda, att valet faktiskt låg i händerna på stormännen och den kungliga hirden². Säkrast synes dock vara att med Nordström³ förklara, att orden ej upplysa om, under vilken form de övriga landskapen utövade sitt inflytande på valet. Det nu förefintliga materialet giver ej rätt till några absoluta påståenden, varför alla mer preciserade åsikter bli mer eller mindre sannolika antaganden.

Tagandet till konung skulle enligt U.L. äga rum »vid Uppsala» och enligt Sdm.L. »a morum». Någon nödvändighet att antaga en skarp motsats mellan dessa båda uttryck föreligger ej, varför man har all anledning att utgå från, att det senare uttrycket endast utgör en precisering av det förra. Hur själva valet tillgick, veta vi icke med säkerhet. Key-Åberg⁴ och efter honom Schück⁵ antaga — möjligen med någon skillnad i detaljerna — att en viss person föreslogs, varpå folket gav sitt bifall tillkänna genom acklamation. Med hänsyn till vad man i övrigt känner om offentliga beslutsfattande, är detta sannolikt, ty det enda sätt, på vilket ett menighetsbeslut under äldsta tid kunde fattas, var genom allmänt instämmande av de närvarande.

Härefter skulle folkets val konfirmeras genom en uttrycklig rättsförklaring, nämligen lagmännens dom. Medan man för den äldsta tiden synes vara tämligen ense om, att detta dömande försiggick på de olika landskapstingen, har en ivrig strid förts om, huruvida U.L. stadgar en förändring häri genom att föreskriva alla lagmännens närvaro vid Uppsala. Schlyter⁶ förnekar detta, i det han förklarar, att U.L. uttryckligen skiljer på tre moment. Först omtalas nämligen de tre folklandens val, varpå det stadgas »uplandæ laghman a han wiþ upsalir fyrst til kununx dömæ». Endast dessa två handlingar skulle ske vid Uppsala. Därpå fortsätter lagen: »þær næst hwar laghmaþer æptir aþrum etc.». När detta skulle ske säges ej uttryckligen i U.L. men blir tydligt genom en jämförelse med den samtidiga yngre Vg.L. Detta de övriga lagmän-

¹ Kjellén: a. a. s. 42 f. jfr. not. 3.

² Ambrosiani: a. a. s. 206 not. 1.

³ A. a. s. 40 jfr. not. 44 a jfr. även Schück: a. a. s. 279 not. 1.

⁴ A. a. s. 14.

⁵ A. a. s. 261.

⁶ A. a. I, s. 12 f. II, s. 278 ff. och företalet till M.E.L.L. s. LXXIX not. 2.

nens dömande behandlas i U.L. i fl. 2, som i övrigt giver bestämmelser angående eriksgatan, vilken just får sin betydelse genom denna här omförmälda domen av landskapens lagmän. Att det i Sdm.L:s B-codex omnämnda förfarandet där säges ha » varit gammal rikets rätt och sedvänja av ålder », betyder intet gentemot lagarnas klara uttalande. Mellan yngre Vg.L. och U.L. råder alltså i detta avseende full överensstämmelse. Schlyters åsikt delas även av Nordström¹, Naumann², Kjellén³, Ambrosiani⁴ och Schück⁵, vilka dock ej anföra några ytterligare skäl av vikt utom det, att de särskilt framhäva, det eriksgatan med en motsatt tolkning skulle förlora sin verkliga betydelse. En motsatt åsikt hävdas lika bestämt av Reuter dahl⁶, Key-Åberg⁷, H. Hildebrand⁸, E. Hildebrand⁹ och Söderquist¹⁰. Den som utförligast motiverat denna uppfattning, är utan tvivel Key-Åberg, varför en redogörelse för hans skäl torde givas först. Att de övriga landskapens lagmän verkligen skulle närvara vid Uppsala, framgår enligt honom därav, att denna deras inställeskyldighet omnämnes i fl. 1, medan eriksgatan först omtalas i fl. 2, och det torde ej finnas något rimligt skäl att antaga, att vad som står i fl. 1, delvis egentligen hör till fl. 2. Även andra belägg härför finnas, nämligen *dels* att de här nämnda lagmännen veterligen närvaro vid kungavalet 1319, *dels* att i Håkans brev 1362 just dessa lagmän av ålder sägas haft rätt deltaga i Moratinget, och *dels* att Sdm.L., som dock stadfästes efter 1319 års val, omtalar dessa lagmän i samma ordalag som U.L. Visserligen tillägger förstnämnda lag orden » med allt Sveriges råd », men de ha ej avseende på lagmännens inställeskyldighet, som var erkänd redan i U.L., utan giva dessa och folkombuden rätt att råda de egentliga valmännen. Låt vara att detta motsäges av den yngre Vg.L., men denna är endast en ren avskrift av den äldre och för-

¹ A. a. s. 40.

² A. a. s. 12.

³ A. a. s. 28 f. jfr. not. 1 å sid. 29.

⁴ A. a. s. 208.

⁵ A. a. s. 277.

⁶ l. c.

⁷ A. a. s. 12 f. och ovanciterade rec. s. 366 ff.

⁸ A. a. s. 8 jfr. not. 1.

⁹ Sist a. a. s. 67.

¹⁰ A. a. s. 7.

tjänar intet avseende vid tolkningen av U.L. och Sdm.L., isynnerhet som den visar sig föråldrad såväl genom att intet nämnes om smålänningarna, som att den gällt även sedan M.E.L.L. antagits, varför man, då den ju tydligen återger ett äldre rättstillstånd än denna, har berättigat skäl att anse förhållandet vara detsamma gentemot U.L. Denna tolkning accepteras som sagt bl. a. av E. Hildebrandt, vilken som stöd för åsikten, att Sdm.L. endast innehåller ett förtydligande av U.L. anför ett brev av år 1343 (D.S. 3746) där det talas om, att Erik skulle väljas »secundum debitam formam et consuetudinem ab antiquo jure in regno Svecie approbatam in loco pro electione regis deputato», varvid han anmärker, att det synes svårt tala om gammal rätt och hävdvunnen vallokal, om endast ett precedensfall föregått.

Det torde vara lämpligast att först granska bevisvärdet av de två här anförda breven, utom lagtexten de enda skriftliga bevisen för denna teori. Vad särskilt Håkans brev angår torde det få användas med försiktighet¹. Det kan i detta avseende vara tillräckligt att påpeka, *dels* att brevet är skrivet efter tillkomsten av M.E.L.L., vilket även återspeglas i att lagmännen förklaras skola både välja och döma konung till riket, *dels* att brevskrivaren ej ens tager hänsyn till denna lag, då han förklarar, att biskopsdömena, ej lagsgorna skola skicka tolv män med sina lagmän till Mora. Större trovärdighet får onekligen tilläggas det andra brevet av den anledningen, att det är skrivet före M.E.L.L. Det synes av ordalagen framgå, att brevets utfärdare — alla andliga personer — lova att välja Erik »unanimiter et concorditer» enligt gammal lag och sedvänja på det hävdvunna valstället. Just den omständigheten, att detta löfte utfärdas av en mängd andliga, däribland — väl att märka — priorerna i de främsta klostren, domkapitlen och munkkonventen, vilka aldrig ägt eller någonsin fingo något lagligt inflytande på valet, gör en annan förklaring än Hildebrands om icke nödvändig så dock troligast. Det här omnämnda förhållandet pekar nämligen i stället på rent faktiska omständigheter, nämligen *dels*, vilket aldrig förnekats, att andra än de tre folklandens inneväpnare redan tidigt de

¹ Ref. av detta brev i S.R.P.B. nr: 527 är genom sin ofullständighet i här berörda avseende utan värde och på en punkt rent av missvisande, såvitt man kan döma av övriga publikationer. Jfr ex. Hausen: Bidrag till Finlands historia I s. 455 f.

facto deltagit i valet, och dels att dettas avgörande numera låg i händerna på stormännen. Naturligtvis låg det i brevskrivarnas intresse att framställa detta rent faktiska förhållande, vilket ju gav dem ett betydligt större inflytande än det av lagarna föreskrivna förfarandet, såsom gammal rätt och sedvänja. Att det talas om hävdvunnen vallokal synes åter äga mycket liten betydelse för själva huvudfrågan och har under alla omständigheter icke något nödvändigt samband härmed.

Det återstår därför endast att söka lösa frågan genom en analys av lagtexterna. En dylik erbjuder dock ytterst stora svårigheter, enär dessa lagar ingalunda äro resultatet av en systematiskt och teoretiskt väl genomarbetad juridisk uppfattning av vissa institut utan utgöra en mera direkt reglering av vissa påtagliga och ofta förekommande kollisionsfall. Man löper m. a. o. faran att inlägga en alltför pregnant betydelse i ett enstaka ord eller i en viss ordställning.

Till en början synes böra påpekas, att man icke äger giva ett avgörande värde åt den omständigheten, att ett visst förhållande först omtalas i en flock och därefter utförligare behandlas i en annan. Detta förekommer, vilket varje jurist har praktisk erfarenhet av, ingalunda sällan i våra moderna lagar och var — har man all rätt att antaga — ännu vanligare under denna tid. Snarare kunde man fästa avgörande vikt vid, att fl. 2 i U.L. börjar »Nu a han etc.», vilket första ord kunde tolkas som nu, d. v. s. sedan han dömts på sätt fl. 1 stadgar, äger han rida sin eriksgata. Dock saknar Sdm.L. ehuru yngre och i några avseenden tydande på en omsorgsfullare redaktion detta ord »nu», varför det i U.L. näppeligen kan stå i denna här antagna mer pregnanta betydelsen. Åt den Schlyterska åskådningen synes däremot ordalagen giva ett visst om ock svagt stöd. Härmed åsyftas icke att denna tolkning »kan synas naturligast», ty ifråga om texter av denna art kan den andra tolkningen lika väl anses vara den naturligaste. Däremot bör märkas, hur lagen finner sig nödsakad att på tal om upplandslagmannens dom stadga, att den skall ske »vid Uppsala», ett stadgande som återfinnes mitt i satsen. Särskilt anmärkningsvärt förefaller detta i Sdm.L., enär strax förut sägs att folklanden skola taga konung vid Mora, varför man med skäl kan fråga sig, varför det nu behöver inpräntas,

att domen skall ske vid Uppsala om ej för att markera, att detta gäller endast upplandslagmannens¹. Härtill kommer den omständigheten, att de övriga lagmännen nämnas i ett sammanhang medan upplandslagmannen nämnes för sig, en skillnad som — om också ej lika tydligt — förekommer även i Sdm.L. Dock torde man kanske ej kunna räkna alltför mycket med denna sista omständighet, enär samma förhållande förekommer i M.E.L.L. Dessa skäl kunna dock icke utgöra annat än belägg, någon avgörande roll torde man ej kunna tilldela dem. Viktigare torde däremot det förhållandet vara, att lagmännen näppeligen ägt rätt uttala en dylik dom ensamma utan allmogens närvaro. Det gällde här fixerandet av ett rättsförhållande, och lagmannen uppträdde som domare, varför hans beslut också kallas dom². Och att denna dom ej fick uttalas utan att tingsmenigheten — eller åtminstone en del av denna — var närvarande, därom kan man som sagt vara övertygad. Upplysande i detta fall äro lagarnas bestämmelser om tingfall, särskilt U.L., av vilken tydligt framgår, att ting ej kunde hållas, om ej sexton bönder voro närvarande¹. Som ovan påvisats kan dock landskapen ingalunda sägas vara lagligen representerade vid kungavalen förrän tidigast med Sdm.L. Tolkas nu dennas ord »med allt Sveriges råd» såsom avseende lagmännen och folkrepresentanterna — denna fråga har ovan i viss mån lämnats öppen — får dock härav icke dragas den slutsatsen, att enl. Sdm.L. skedde dömandet vid Uppsala av alla lagmännen men enligt U.L. endast av upplandslagmannen. Detta förbjödes av den klara och tydliga överensstämmelsen mellan texterna. Den enda slutsats, man med säkerhet tycks kunna draga, är att detta dömande liksom eriksgatan i övrigt nedsjunkit till en ren form, en sak som redan flera gånger påpekats.

Ännu ett skäl för den här omfattade åsikten kan framdragas, men först måste den frågan avgöras, huruvida konungens ed och fridsförsäkran föregick lagmännens dom eller följde först efter denna. Konungens skyldighet att avgiva en fridsförsäkran var sä-

¹ Ang. möjligheten att orden syfta på ett särskilt Uppsalating skilt från Moratinget se nedan. Antages denna möjlighet följer därav med än större säkerhet, att lagmännens döm skulle ske på landskapstingen.

² Ang. innebörden i äldsta tid av ordet »dom» se Hjärne a. a. s. 6 f.

³ U.L. þm. B. 1 jfr. även Sdm.L. þm. B. 2 och Vm.L. II þm. B. 6 och Vg.L. I Saram. B. 1.

kerligen urgammal, och man anser numera rätt allmänt, att denna utgjorde grunden för konungamakten. Det försök som gjorts, att låta dess uppkomst bero på kyrkligt inflytande¹ stöter på allvarliga svårigheter, bl. a. därför att eden bevisligen var en urgammal germansk institution². Att konungen under äldsta tid icke på något sätt skulle förbundet sig gentemot folket, förutsätter även en starkt befäst kungamakt vilande på ärftlig eller sakral grund, en förutsättning som likaledes motsäges, som ovan visats, av källornas uppgifter.

Angående det här framkastade problemet stadga Vg.L.L. uttryckligen, att konungens ed skall föregå dömandet, och tvistefrågan inskränker sig alltså till, huruvida de båda svealagarna införa någon förändring häri. Detta antages av Naumann³ och Key-Åberg⁴, av den senare sannolikt därför att han antager samtliga lagmännens dom ha skett redan vid Uppsala. Problemet bör dock behandlas självständigt med bortseende från denna omständighet. Onekligen äro ordalagen i de ifrågavarande lagarna rätt otydliga och sakna all systematisk överskådlighet men de nödvändigösa icke, synes det, antagandet av en förändring. Det kan i detta avseende vara av intresse att påpeka, hur domen synbarligen ej blott utgjorde en förklaring av att valet var lagligen gjort, utan kanske snarare innehöll ett tilldömande av krona och konungsliga rättigheter, däribland rätt att övervaka lagarnas helgd och fridens upprätthållande samt rätt att tillgodönjuta avkastningen av Uppsala öd. Antagandet att dessa konungsliga rättigheter tillerkändes den nye konungen, innan han själv iklätt sig några förbindelser gentemot folket, förutsätter dock att tronpretendentens makt är så stor, att han ej behöver taga hänsyn till de väljande, ty förutsatt att konungen efter domen underlät att på sin eriksgata giva de särskilda landskapen någon fridsförsäkran, hade dessa numera, då de genom sin lagman en gång tillerkänt honom konungsliga rättigheter, icke någon garanti för, att deras intressen skulle skyddas. Edens betydelse får nämligen icke underskattas i ett samhälle som vårt, där den

¹ Ambrosiani: a. a. s. 210.

² Se t. ex. Nordström: a. a. II, s. 689 och där anförd litteratur.

³ A. a. s. 12.

⁴ A. a. s. 14.

gamla germanska uppfattningen om dess förpliktigande kraft så länge hållit sig kvar. Onekligen synes Wadstein¹ hava rätt, när han påpekar, att först genom att avlägga sin ed att upprätthålla landskapets frid blev konungen definitivt erkänd inom detta.

Problemet om, varför lagmännens dom först med M.E.L.L. kunde förflyttas från landskapstingen till valtinget vid Mora, kan nu åter upptagas till behandling. Såväl enligt Vg.L.L. som U.L. och Sdm.L. var det under eriksgatan — orden äro klara och kunna ej givas en annan tolkning — som konungen skulle »giva landen lag och svärja frid». Denna bestämmelse var onekligen den av alla stadganden om konungavalet, som längst bibehöll en reell innebörd, vilket styrkes av, att landslagen måste antagas å de särskilda tingen för att få giltighet. Det förefaller därför mindre troligt, att domen, vilken, som nyss visats, ej blott utgjorde en förklaring, att valet var lagligen gjort, utan även innehöll ett allmänt tilldömande av de konungsliga rättigheterna, skulle ha ägt rum, innan konungen avgivit sin fridsförsäkran till de särskilda landskapsmenigheterna, en försäkran vilken särskilt gick ut på att upprätthålla landskapets egen rättsförfattning, d. v. s. dess särskilda lag. Detta hinder bortföll dock i och med M.E.L.L., i det härmed gavs en för hela landet gällande lag, varför konungen endast en gång och på ett ting behövde lova att »lag hålla, styrka och värja».

För överskådlighetens skull har det varit nödvändigt att redan här utreda dessa båda problem, som dock egentligen höra till eriksgatan, varför det nu kan vara lämpligt att behandla denna i ett sammanhang. Vad själva ordets betydelse och etymologi angår, äro dessa oklara. De äldre åsikterna härom synas alla vara mer eller mindre obevisade². På senare tid har föreslagits såväl översättningen edgångsresa³ som edbekräftelsefärd⁴, vilken senare tolkning upptagits och vidare utvecklats av Schüeck i hans ovan citerade uppsats.

Kjellén⁵ har antagit, att eriksgatan började med ett nytt ting vid Uppsala, dels för att giva konungen tillfälle att gå sin ed till

¹ Tvenne frågor ur den fornsvenska statsrätten (Hist. Tidskr. 1899) s. 119.

² Se härom Wadstein a. a. s. 119 ff. och Kjellén a. a. s. 26 ff.

³ Wadstein a. a. s. 124.

⁴ Lindroth: Eriksgata (Hist. Tidskr. 1912) s. 125.

⁵ A. a. s. 29 ff. jfr. not 1 å sid. 30.

folket, då det ej kunde anses givet, att han var närvarande vid valtinget å Mora, dels för att de norrländska och finska folken skulle kunna höra denna ed och giva konungen sin hyllning. Däremot omnämner han icke, att Sdm.L. först talar om folklandens val vid Mora och därefter upplandslagmannens dom »vid Uppsala», vilket dock onekligen skulle kunna anses utgöra ett ej oviktigt belägg för hans åsikt. Detta antagande om ett nytt ting vid Uppsala giver onekligen bestämmelserna om eriksgatan en ovanligt följdriktig och klar utformning, men frågan är, om det kan upprätthållas. Det första av författaren anförda skälet synes svagt. Man kan nämligen antaga för givet, att varje trönkandidat infann sig vid valtinget, även på den tid då detta ägde en reell innebörd. Att lagen icke föreskriver hans närvaro beror säkerligen på, att den ansågs vara självklar. Även det andra skälet förefaller litet övertygande, och vad dess sista del om finnarna angår, är den bevisligen felaktig, då dessa först 1362 fingo rätt deltaga i valet¹. Ej heller torde man äga rätt att enbart på grund av uttrycken i Sdm.L., då de icke stödjas av några andra skäl, antaga ett dylikt nytt ting.

Man får alltså, till dess nya skäl anförts för denna åsikt, anse, att redan vid Mora äng konungen hade att gå folket sin ed, varigenom han lovade att upprätthålla lag och frid i lagsagan, varpå upplandslagmannen dömde honom till konung, i samband varmed folket avgav sin ed. Om denna folkets ed saknas all upplysning utom den, som kan fås ur Vg.L:s dunkla ord »ok siþan aþrir þer ær han biþar». Till en början bör här påpekas, att ordet »döma» synbarligen hör även till denna mening, varför dess betydelse måste anses vara så vidsträckt, att häri ingår även ett edsavläggande, ty man äger ej rätt förutsätta, att dessa här avsedda »andra» männen av folket ägt att avkunna en dom i rent teknisk mening. En annan tolkningssvårighet erbjuder ordet »han», då det kan syfta såväl på lagmannen, vilket antages av Schlyter² och Schück³, som på konungen, vilket i allmänhet synes vara senare forskares uppfattning⁴. Båda tolkningarna torde ur språklig synpunkt vara lika

¹ Jfr. E. Hildebrand: anf. rec. av Kjellén s. 10.

² A. a. s. 21.

³ A. a. s. 287.

⁴ T. ex. Kjellén a. a. s. 37, Key-Åberg i polemik mot den förre s. 368

möjliga, varför det kan vara lämpligt att undersöka, huruvida något stöd för den ena eller andra kan erhållas ur stadgandets innehåll. Tyvärr kan dock även detta vara föremål för olika tolkningar. Kjellén¹ antager, att härmed avses, att konungen begärde eden av några närvarande män, och att dessas ed gällde som hela lag-sägans. Denna uppfattning utvecklas av Schück², som delvis med stöd av Lindroths tolkning av ordet eriksgata håller för troligt, att eden var en tylptared, given av tolv edrikar, vilket förhållande sedermera gav upphov till landslagens tolvmannanämnd. Denna förklaring kan, åtminstone så vitt den avser, att eden var en tylptared, synas naturlig om också ej odisputabel men lämnar icke något säkert bidrag till tolkningen av ordet »han», då edsgårdsmännen i den äldsta rätten stundom utsågs endast av den ena parten stundom av båda³.

Sedan konungen hyllats av upplänningarna, följa de honom till Strängnäs, där sörmlänningarne giva honom sin hyllning varpå de, säga U.L. och Sdm.L. »aghu hanum mæþ grufum ok gislum til swintunæ fylghia». Som Kjellén⁴ påpekat, föreligger dock här troligen ett redaktionsfel, då det säges, att sörmlänningarna efter hyllningen i Strängnäs skola lämna »gruf». Av textens fortsättning framgår nämligen, att grudhen skulle vara konungen till mötes vid landskapsgränsen, och som av andra lagställen visas⁵, var denna grudh en provisorisk fridsförsäkran, som alltså ej behövdes, sedan konungen hyllats av landskapet. Ovan har framhävts den möjlighet som erbjudes, att i Vg.L.L:s ord om »aþra fiuræ mæn af landi» se den första upprinnelsen till svealagarnas bestämmelser om grudh, men några bevis för att så verkligen förhåller sig kunna svårligen presteras.

På samma ställe har även den sannolika riktigheten av Schücks åsikt, att gisslomännen kvarstannade vid gränsen motiverats, men härmed faller också Kjelléns antagande⁶, att gisslo-

¹ A. a. s. 37.

² A. a. s. 287.

³ Hjärke: a. a. s. 13.

⁴ A. a. s. 35 jfr. not. 1.

⁵ Vg.L. I. Md. B. 1. G. B. 9; Vg.L. II. Dr. B. 1, G. B. 16, jfr. Schlyter: Glossarium till Vg.L.L. s. 411 f.

⁶ A. a. s. 36 f.

männen utgjorde såväl säkerhet som vittnen, att konungen hittills blivit lägligen erkänd som konung. Detta vittnesbörd torde i stället ha givits av de fyra »andra» männen. Schü ck¹ antager vidare, att efter hyllningen å landskapstinget återhämtades gisslomännen för att därpå följa konungen till landskapets andra gräns och där intyga, att han även i detta landskap lagligen hyllats. Man frågar sig dock onekligen, om ett så komplicerat och långsamt förfarande — man måste ju å tinget invänta gisslomännens återkomst, innan man kunde fortsätta — verkligen ägt rum. Å andra sidan förutsätter lagen, att det är gisslomännen, som under konungens fortsatta färd vid ankomsten till landskapets andra gräns skola intyga, att han blivit hyllad även inom detta. Antager man nu, att nya män utsågos på tinget som gisslomän, blir man nödsakad att fränkänna dem karaktären av att utgöra säkerhet, vilket dock av flera skäl bjuder emot. Möjlighet finnes ju att som Schlyter och Kjellén antaga, det gisslomännen åtföljde konungen på hans färd till tinget, men härmed synes gisslan förlora alltför mycket av sin verkliga karaktär och skillnaden mellan denna och grudhen försvinna eller åtminstone betydligt försvagas.

Vid redogörelsen för eriksgatan gör Sdm.L. sig skyldig till en egendomlig inkonsekvens. I fl. 1 uppräknas bland de övriga lagmännen även Värmlands men i fl. 2 nämnes ingenting om, att konungen under sin färd hyllades av värmlänningarna. På grund av att B-codexen av denna lag, säger, att värmlänningarna skulle hylla konungen tillsammans med västgötarna i Skara, har man antagit, att förhållandet redan tidigare varit detsamma². Det enda sätt, på vilket en dylik hyllning kan tänkas, är väl, att lagmännen jämte »edrikarna» infunnit sig på västgötarnas ting³, ty att hela tingsmenigheten förflyttade sig till Västergötland vore orimligt.

Under eriksgatan ägde konungen rätt till en extra ordinarie bevilling, som enligt Ög.L. kallades »inlænding». Som ovan påpekats har Kjellén även velat återfinna ett likartat stadgande i

¹ A. a. s. 278 not. 1.

² Schlyter a. a. I, s. 16, jfr. II s. 84.

³ Här skulle möjligen ett uppslag finnas för tolkningen av ordet »han» i satsen »siþan aþrir þer ær han biþar» i Vg.L., men man rör sig dock här endast med rena förmodanden.

Vg.L.L., vilket dock varit utsatt för kritik av E. Hildebrand¹. Enligt götalongarna ägde konungen vid detta tillfälle även att utöva en om och begränsad benådningsrätt, men att han ej inskränkte sig härtill, visas av att Magnus Eriksson under sin eriksgata utfärdade en stadga, som bl. a. innehöll förbud mot trældom.

Frågan om eriksgatans ålder har varit föremål för olika meningar. Man har ansett den vara såväl en urgammal institution som en nyskapelse av den äldre Vg.L., varvid man även gått så långt, att man förnekat, att den någonsin ägt rum före Magnus Erikssons tid. Som här all anledning saknas att upptaga detta mer historiska problem till diskussion hänvisas endast till Fahlbecks, Key-Åbergs, Kjelléns, E. Hildebrands och Schücks här ofta anförda arbeten, där skälen för den ena eller andra åsikten utförligt andragas.

Eriksgatans betydelse är främst på grund av de eder, som under denna avlades, men även tack vare att lagmännens dom inföll härunder mycket stor. Schlyter² preciserar dess innebörd därhän, att det var genom denna, som den valde konungen först blev erkänd inom de i konungavalet icke deltagande landskapen, medan Kjellén³ i ännu skarpare formulering säger, att »eriksgatan är en form för konungaval i det ärftliga kungadömet Sverige». Yttrandet lider av en viss överdrift och är näppeligen riktigt, såvida man ej *dels* tolkar »konungaval» som »utseende av konung»⁴ *dels* stryker ordet »ärftlig». Vill man finna en formel, som fullt återger dess betydelse utan att alltför hårt pressa den verkliga innebörden, torde man få åtnöja sig med följande precisering: De under eriksgatan föreskrivna handlingarna hade tvåfaldig betydelse, nämligen *dels* att konfirmera det av folklanden verkställda valet *och dels* att principiellt fastställa och reglera rättsförhållandet mellan konungen och de skilda landskapsmenigheterna.

Enligt svealagarna var dock härmed rättsförhållandet mellan konung och folk ej definitivt utan berodde — för att använda en modern term — på uppfyllandet av ett suspensivt villkor, nämligen

¹ Anf. rec. av Kjellén s. 12, jfr ovan s. 284.

² A. a. I, s. 27 och II s. 281.

³ A. a. s. 24.

⁴ Se härom ovan s. 287 f.

kröningen. Att kröningen har karaktären av en suspensiv villkorsbestämmelse torde otvivelaktigt framgå av en jämförelse mellan ordalagen i U.L:s och Sdm.L:s första och tredje flockar. I den första sägs: »þer aghu han til krunu ok kununx dömis skiliæ landum rapæ ok riki styræ lagh at styrkiæ ok friþ haldæ. þa ær han dömbdær til upsala öpæ», medan det åter i den tredje mera bestämt och i mer definitiva ordalag heter: »siþæn ær han skyldughær kunungær væræ ok krunu bææ þa aghær han upsala öpæ ok dulghæ drap ok danæ arff. þa ma han þianistu-mannum sinum læn givæ (Sm.L. add. bref at scriwa oc gengierþer ut biuþæ i hulikit land han coma will)»¹.

Den omständigheten, att Vg.L.L. ej nämna något härom, gör det sannolikt, att kröningens statsrättsliga betydelse skyllas kyrkliga inflytanden, som under tiden mellan dessa och svealagarna hunnit växa sig starka, vilket även är helt naturligt, eftersom kröningen var en rent kyrklig ceremoni. Det har påståtts, att lagarna icke omtala kröningen såsom nödvändig², men i U.L. förutsattes den såsom självklar och — som visats härovan — oundgänglig för att konungen skall erhålla fulla konungsliga rättigheter, och i Sdm.L. påbjudes den uttryckligen. Kröningen verkställs av ärkebiskopen och hans suffraganbiskopar, enl. U.L. i Uppsala kyrka, medan Sdm.L. ej nämner något om kröningsorten. Det är ju möjligt — om också långt ifrån säkert — att denna underlåtenhet är avsiktlig och alltså giver rättslig sanktion åt det redan ofta inträffade förhållandet, att kröningen verkställdes å annan ort³.

III.

Otvivelaktigt markerar 1319 års konungaval i vissa avseenden en skarpare brytning med den föregående tidens statsrättsliga åskådningar än antagandet av M.E.L.L., och för en rent historisk framställning av konungavalet kan det med skäl anses principiellt oriktigt att sätta gränsen vid den senare tidpunkten, i synnerhet som den icke kan fixeras till ett visst årtal eller ens årtionde, enär landslagen icke antogs samtidigt i de olika landskapen. När det gäller

¹ Jfr. Schlyter: a. a. I, 29 f.

² H. Hildebrand: a. a. s. 12.

³ H. Hildebrand: l. c.

en mer dogmatisk framställning, torde dock den utan tvivel mer överskådliga åtgärden att behandla landskapslagarna i ett sammanhang även principiellt kunna försvaras, i synnerhet när som i detta fall ej med säkerhet kan avgöras, i vad mån nyheterna vid 1319 års val inverkat på de därefter antagna lagarna.

Det är egentligen Sdm.L., som på detta sätt inpassas i ett historiskt oriktigt sammanhang. Som av den följande framställningen kommer att framgå visar dock Sdm.L. i många avseenden ännu mindre frändskap med landslagarna, varför man, om man ej vill ägna den en särskild behandling, vilket dock av flera skäl ej torde vara på sin plats, lämpligen bör, som här gjorts, sammanställa den med de övriga landskapslagarna. Det stadgande om konungavalet, som återfinnes i denna lags B-codex, är åter som ovan framhållits svårt att datera, varför det lämpligen behandlas för sig oberoende av de övriga lagarna.

Landslagarna stadga uttryckligen, att Sverige är ett valrike, ehuru ett eko av de föregående åskådningarna återfinnes i rådet till valmännen att helst taga en konungason, om sådan finnes. Intet säges om primogenitur, utan vilken som helst av den avlidnes söner kunde återopa denna företrädesrätt. Man har även tolkat detta stadgande så, att den avlidne konungens broder skulle ha samma företrädesrätt som någon av hans söner¹. Denna tolkning är naturligtvis möjlig om också icke den närmast till hands liggande, men betydelsen härav är ytterst liten, då valmännen ingalunda kunna anses ha varit förpliktade att giva ett absolut företräde åt en medlem av den gamla konungaätten. En absolut inskränkning i den fria valrätten stadgade lagen åter, när den påbjöd, att konungen skulle vara född inom riket, även om detta förbud som bekant snart blev en död bokstav. Det har även påpekats, att kvinna icke lagligen kunde väljas till regent², och med hänsyn till civillagens stadganden om kvinnas rättshandlingsförmåga får väl detta anses sannolikt³.

Lagen giver icke besked om, vem som ägde kungöra valet och utfärda budkavle om valdagen. Kjellén⁴ antager, att detta ålägg

¹ Key-Åberg: a. a. s. 23 annorlunda Schück a. a. s. 284.

² Runbom a. a. s. 30.

³ Jfr. ex. L. L. G. B. cap. II, XV, XIX.

⁴ A. a. s. 46.

Upplandslagmannen, och med hänsyn till den initiativrätt, han i övrigt ägde vid valet, är detta mycket möjligt. När budkavlen här- om nått de olika lagmännen, ålåg det dessa att utse en tolvman- nämnd för att sedan med denna begiva sig till Morating. Den av Sdm.L. antydda rättigheten för landskapen att inverka på valet har alltså här fått en fullt utbildad form, i det föreskrifter givas om ett verkligt valkonsilium. Hur viktigt detta stadgande än kan synas, får dock dess revolutionerande betydelse ej överdrivas, ty dess verkliga innebörd var endast som Schü c k — låt vara med viss överdrift — uttryckt det¹ »att flytta eriksgatan till Mora». Tings- menigheterna tillförsäkras dock fortfarande lagligen, om också långt ifrån i verkligheten, ett inflytande på valet genom bestäm- melsen, att lagmännen skulle taga nämnden med samtycke av alla dem, som i lagsagan bo. Tydligt är, att detta samtycke tidigt nog på grund av lagmännens faktiska maktställning nedsjönk till en ren formalitet, varför ock en yngre källa² säger, att de skola *utnämna* denna nämnd. Nämnden utgjordes av tolv män, och det har redan omtalats, att Schü c k anser sig här kunna igenkänna de »edrikar», vilka enligt landskapslagarna skulle svärja folkets ed. Lagen uppställer endast ett allmänt kompetensvillkor för dessa tolv män, nämligen att de skola var »vitre ok snialle», varför, då såväl lands- som landskapslagarna uppställa särskilda kvalika- tioner för edgärdsmännen³, vilka icke kunna hänföras under något av begreppen »viter» eller »sniall», man icke får tro, att dessa »edri- kar» eller denna tolvmannanämnd hade något djupare samband med edgärdsman-institutet i dess fullt utbildade form.

Schlyter⁴ antager för sannolikt, att alla lagsagorna ägt rätt deltaga i valet, ehuru lagtexterna kunna giva anledning till tvivels- mål. Det säges nämligen direkt endast, att »fornæmde» lagmän ägde komma till Morating med sina tolvmannanämnder. Förut om- talas dock endast lagmansdömen; enligt M.É.L.L. nio stycken⁵, en-

¹ A. a. s. 283.

² Kristiern II:s valakt jfr. Runbom a. a. s. 25 f.

³ Nordström: a. a. II s. 730 ff. Jfr. dock Smål. L:s ord om »biltugha eller banzatte».

⁴ A. a. I s. 23.

⁵ I de yngre handskrifterna tilläggas här två lagmansdömen i Finland, enl. Schlyter efter Kr.L.L.; en codex uppger ett finskt lagmansdöme.

ligt Kr. L.L. elva på grund av tillkomsten av två finska lagmansdömen¹. Då det i textens fortsättning i fl. 4 blir tal om själva röstningen uppräknas däremot lagmännen, varvid dock M.E.L.L. förbigår Värmlands och Ölands, liksom de ej heller omtalas vid redogörelsen för eriksgatan. Då Kr. L.L. uppräknar såväl elva lagmansdömen som elva lagmän förefaller Schlyters åsikt, att inkonsekvensen i M.E.L.L. endast beror på ett redaktionsfel sannolik, ehuru egendomligt nog felet kvarstår i alla handskrifterna. Håkans ovannämnda brev av 1362 uppräknar åter endast de sju lagmän som omnämnas i U.L. såsom av ålder havande valrätt men tillägger därefter: »aff allom biscops dömom i Swerike agha toloff men met therra lagmanne til mora stens ath koma oc ther konung at wælia . . .» Oöverensstämmelsen mellan dessa båda satser är, under förutsättning att den första syftar även på förhållandena efter antagandet av M.E.L.L., tydlig. A priori synes orimligt, att den sista satsen innebär, att i de stift, som hade två lagmansdömen, dessa gemensamt skulle välja en tolvmannanämnd, men vore så fallet bleve — då Åbo stift ännu ej ägde rätt att sända någon deputation till valet — antalet lagmän endast sex. Betyda orden åter, att varje lagsaga inom stiftet ägt rätt utse en deputation, blir följderna att lagmännens antal ökas till nio. På denna grund synes man svårigen kunna tillmäta detta brev något avgörande värde. Naturligtvis återstår den möjligheten, att alla lagsagorna ägt rätt komma till tinget, men rösträtten utövats endast av de sju i U.L. nämnda lagmännen. En sådan skillnad ifråga om lagmännens uppgifter torde näppeligen kunna antagas och den synes även förbjudas av lagtextens avfattning. Dock utgår Schück² från, att endast sju lagmän ägt rösträtt och söker giva två olika förklaringar härpå. Bestämmelsen om de sju rösterna kunna nämligen enligt honom bero antingen på kännedom om de sju kurfursterösterna vid det tyska kejsarvalet eller på den omständigheten, att under äldre tid konungens eriksgata gick över sju land, vilkas lagmän alltså numera som ett minne härav ensamma skulle äga rösträtt. Låt vara att de tyska författningarna ägt större inflytande på den

¹ Finnarna erhöles rätt deltaga i valet genom Håkans brev 1362 (S.R.P.B. 527).

² A. a. s. 285 jfr. Kjellén a. a. s. 46.

svenska statsrätten än tidigare antagits¹, så stödes den första förklaringen dock icke av några som helst skäl, och vore den riktig, återstår att förklara varför i så fall en ändring genomförts i Kr.L.L. Det senare antagandet förefaller åter endast vara en modern omformning av Geijers² antagande, att eriksgatan utmärkte rikets äldsta omfång.

Sedan lagmännen och lagsagornas nämnder samlats vid Mora, skred man till val, som dock numera ej avgjordes genom acklamation utan genom röstning, vilket onekligen var en nyhet i lagen om kanske också ej i praktiken. Härvid synes varje lagsaga ha ägt en röst, varvid Upplands började, ett förhållande, vari man torde äga rätt att se den sista återstoden av folklandens forna rätt att ensamma taga konung. M.E.L.L. betecknar denna handling som en »dom», men även här torde man, som Schlyter påvisat³, hava att göra med ett rent redaktionsfel. Kr.L.L. har nämligen på detta ställe utbytt ordet »döma» mot »välja». Ännu ett stöd härför återfinnes i sista meningen i fl. 4 av M.E.L.L., då den åsyftade handlingen där liksom i landskapslagarna kallas »tagande av konung». Tolvmannanämndernas roll torde vid denna omröstning varit mera passiv och inskränkt sig till att med acklamation instämma i lagmännens yttrande.

Att döma av ordalydelsen synes man fortfarande ha ansett det normala vara, att enighet skulle uppnås om, vem som skulle bli konung, men man har dock tagit intryck av nyare åskådningar, då man förklarar, att valet vid meningsskiljaktighet avgjordes av de flesta rösterna⁴. Detta oakttat torde man även vid röstning ansett consensus för det normala att döma efter ordalagen, och även andra ställen i konungabalkarna tyckas ge uttryck för samma åskådningssätt. Det torde vara tillräckligt att påpeka, *dels* hur utseendet av tolvmannanämnden fordrade enhällighet, *dels* att alla

¹ Tunberg: Några anmärkningar till svenska riksrådets historia (Hist. Tidskr. 1917) s. 159 ff.

² Svenska folkets historia (1832) I s. 219.

³ A. a. I, s. 23 f.

⁴ De åsyftade orden »elle ok flestum» saknas visserligen i en del handskrifter av M.E.L.L. (se Schlyters ed. not. 89), men då de finnas i de äldsta och bästa handskrifterna av denna och i alla handskrifter av Kr.L.L. torde de ej kunna förklaras som en senare skedd interpolation.

beslut rörande förändring i lagarna måste fattas med allmogens »ja och samtycke»¹, kort sagt sådana beslut, som avgjordes direkt av lagsagornas menighet, vilken på grund av sin konservatism längst höll på gammal sed och rätt. H. Hjærne har i en uppslagsrik studie² påpekat sannolikheten av, att principen om bindande majoritetsbeslut skylles inflytande från den kanoniska rätten. Här kan naturligtvis icke en framställning givas av den kanoniska rättens regler under olika tider angående majoritetsbesluts förbindande kraft, men att de inverkat på de svenska kyrkobalkarna torde få anses givet. En undersökning av landskapslagarnas bestämmelser om val av sockenpräst är därför i detta fall upplysande, i synnerhet som beröringen med det borgerliga samfundet här är intimare än vid utseendet av det högre prästerskapet. Redan äldre Vg.L., som dock i så hög grad i sin kyrkobalk återspeglar borgerliga åskådningar, stadgar uttryckligen »Scill sogn valdi þer sum flere æru»³. De yngre lagarna — särskilt svealagarna — tillerkänna vid dylik meningsskiljaktighet biskopen en mer eller mindre självständig utnämningsskicksrätt, men ännu i Smål.L. förekommer ett mycket upplysande stadgande: »Nw kan ey allom um enn a sæmir tha scal sunder søkn gaangæ gieti then wizkusti enom hafuer flere. Nw kunno halfue huariu wæliæ tha a then wizkusti hiscoper fylghe»⁴. Dessa här anförda bestämmelser, särskilt den sistnämnda, visa en sådan överensstämmelse med landslagarnas uppfattning om majoritetsbeslut och dessas fattande, att man synes äga full rätt att antaga Hjærnes teori om också ej direkt bevisad så dock i högsta grad sannolik.

Dock torde problemet ej härmed få anses fullständigt utrett. Den möjligheten kan nämligen tänkas, att principen om bindande majoritetsbeslut i landslagarnas konungabalker har ett annat direkt ursprung, nämligen i omröstningsreglerna för nämnden.

¹ Naumann sist a. a. s. 50 not. 2 förnekar, att enstämmighet härmed åsyftas. Då lagarna särskilt omtala de fall då majoritetsbeslut anses tillräckliga, torde man dock på grund av statskicketets konservatism få anse enhällighet nödvändig för direkta menighetsbeslut, om annat ej föreskrives.

² Kyrkliga inflytelser inom Sveriges äldre stadsrätt. (Bidrag tillägn. C. G. Malmström 1902) s. 10.

³ Vg.L. Kyrkiu. B. 11.

⁴ Smål.L. Kr. B. 4, jfr. Schlyters Glossarium till Smål.L. s. 214.

Enär nämndens uppgift¹ var en helt annan än den, som ålåg lagmännen vid konungavalet, synes dock denna möjlighet vara mindre sannolik.

Troligen var enkel majoritet tillräcklig för att avgöra valet². Smål.L:s ovanciterade ord kunna visserligen genom sin dunkla avfattning giva anledning till antagandet av en fordran på absolut majoritet, men en dylik tolkning synes ej nödvändig. Läser man stadgandet i ett sammanhang, synas nämligen orden »Nw kunno halfue huariu wæliæ» endast innebära, att rösterna äro lika fördelade. Förövrigt kan detta lagställe ej tillerkännas absolut vitsord vid tolkningen av landslagarna.

Sedan röstsammanräkningen verkstälts, skulle den valde dömas av lagmännen. Att en dylik dom verkligen skulle äga rum, kan möjligen på grund av den ovan omtalade osäkerheten i terminologien i M.E.L.L. i någon mån förefalla tvivelaktigt. Sista meningen i fl. 4. utgår dock klart och tydligt från, att här är fråga om en motsvarighet till landskapslagarnas dom å de särskilda tingen, varvid den huvudsakliga förändringen är, att denna nu sker av alla lagmännen redan vid Måra. Betydelsen av denna dom har dock, såväl på den grund att valet överhuvudtaget nedsjunkit till en formalitet, som även av den orsak, att lagsagornas rättsliga självständighet i och med M.E.L.L. principiellt gått förlorad, i hög grad förminskats. De allmänna konungsliga plikter och rättigheter, vilka förut fixerades genom själva domen, behandlas numera i samband med valhandlingen, vilkens ändamål de förklaras vara. Denna domens förminskade betydelse återfinnes även i den omständigheten, att den enligt landslagarna förklaras skola ske, innan konungen och folket gå sina eder.

Edsavläggandet är fortfarande den i egentlig mening konstituerande rättshandeln, ehuru den av orsaker, varför ovan redogjorts, numera sker å »samma dag och stad» och ej å de olika landskaps-tingen. Innehållet av konungens ed har blivit föremål för en ytterst noggrann och detaljrik reglering och kan med skäl anses utgöra denna tids grundlag³, då dess uppgift är att i princip fixera gränserna mellan konungens och folkets makt.

¹ Se härom Nordström: a. a. II, s. 771 f. och Hjærne: först a. a. s. 28 f.

² Jfr. H. Hildebrand: a. a. s. 9 och Kjellén: a. a. s. 47 jfr. not. 1.

³ Schlyter: a. a. I, s. 25.

Denna ed skulle avläggas å »book ok helgedoma» under åbe-ropande av jungfru Maria, Sankte Erik Konung och alla helgon. Nordström har, som det förefaller fullt övertygande, visat, att med denna bok ej menas lagboken utan evangelium eller mässboken¹. Folkets ed, vilken innehöll en redogörelse för allmogens huvudsakliga plikter gentemot konungen, skulle givas av lagmännen och tolvmannanämnderna. Dess besvärjelseformel är såtillvida av intresse, att den utsäger, att genom denna ed bundos såväl »ofödda som födda, frånvarande som närvarande». Man skulle till en början kanske vara frestad att tro, att denna uppfattning om edens bindande verkan för de frånvarande, skylles inflytanden av främmande rätt, där tanken på ett för uppdragsgivaren bindande representantskap fanns klarare utpräglad, men en närmare undersökning torde dock visa, att detta för oss egendomliga förhållande tvärtom hade sin rot i den gamla svenska rätten. Det har redan omtalats, att Vg.L:s ord »siþan aþrir þer ær han biþar» troligen få tolkas så, att några män avgåvo eden å den övriga menighetens vägnar. Ett ännu säkrare stöd för denna uppfattning återfinnes i Ög.L.Rf.B. 14, som tydligare utgår från, att en ed kunde äga bindande kraft för annan än den, som svor den. Att här är fråga om eden såsom ett bevismedel betyder naturligtvis intet för den föreliggande frågan.

Enär konungens ed enligt landslagarna avlades redan vid Mora, förelåg icke längre något hinder för, att konungen redan nu definitivt tillerkändes fulla konungsliga rättigheter, varför också fl. 5 stadgar »þaghar han ær af laghmannum ok landzmannum sua valder ok til kununx idömder ok hauer eþa sina gangit — — — þa ær han laghliker kununger iuir alt suerike». Visserligen äger man ej överdriva betydelsen av enstaka ord i en lagtext som denna, men man kan ej gärna underlåta att framhäva betydelsen av ordet »alt» i detta stadgande. Ederna — konungens och folkets — å Mora ting äro de rättsfakta, till vilka lagen anknyter uppkomsten av rättsförhållandet mellan konung och folk. Möjligen skulle man av bestämmelsen i fl. 9, att då konungen är vald, äger han välja sitt råd, kunna förledas att tro, att redan valhandlingen var tillräcklig att giva konungen en viss rätt till utövningen av sin makt, men denna slutsats torde vara oberättigad. De olika handlingarna vid Mora

¹ A. a. II, s. 641, jfr. not. 38—40.

ting stå nämligen i ett så naturligt och praktiskt sammanhang med varandra, att lagstiftaren näppeligen hyst någon tanke på att anknyta särskilda rättsföljder till en viss av dem. Dessutom har tro- ligen ordet »valder» här icke en rent teknisk betydelse utan är lik- som i ett par andra lagar snarare liktydigt med »utsedd».

En nödvändig följd av de förändrade förhållanden och den nya uppfattning, för vilka redogjorts härövan, var, att eriksgatan för- lorade all verklig betydelse och nedsjönk till en ren formalitet. Den blev en ren hyllningsfärd, vars juridiska ändamål var ett upp- repande å de särskilda lagsagotingen av de eder, vilka konungen och folket förut svurit varandra å Mora äng. Den nyvalde konungen var visserligen pliktig att fullgöra denna formalitet, men lagen ansåg den icke längre i någon mån vara rättsbildande. Man synes vara berättigad antaga, att denna uppfattning av eriksgatan till en början förefallit allmogen, som så segt höll på sina partikularrättig- heter, främmande, och möjligt är ju, att även lagtexten visar spår härav. Det säges nämligen, att gisslan skall givas »þe han felogher ok siker ær a», vilket torde peka på, att man ej helt lyckats frigöra sig från den gamla åskådningen, att bestämmelserna om eriksgatan vore en realitet, ett försvar för landskapens självständighet.

Intressant är även att se, hur kröningen, vilken av svealagarna tillerkändes betydelse av rättsfaktum, i likhet med eriksgatan ned- sjunkit till en ren form¹. Huruvida ifrågavarande förändring varit en av de i lagkommissionen 1347 antagna bestämmelser, mot vilka de andliga riktade sin protest², är svårt att säkert avgöra, men omöjligt torde det icke vara.

IV.

Då dateringen av Sdm.L:s Cod. Havn., som ovan påpekats, är osäker, varför även skiljaktiga meningar yppats angående dess natur, i det några antagit den utgöra ett förarbete till M.E.L.L., andra en avskrift av denna, har det förefallit lämpligt att behandla den särskilt och undersöka i vad avseende den kan anses komplet- tera den föregående framställningen. Då med denna codex även ett annat handskriftsfragment, nämligen Cod. Holm. B. 10, med

¹ Jfr. Schlyter: a. a. I, s. 30.

² Se härom DS 4148.

några få undantag visar en fullständig överensstämmelse, behandlas även detta samtidigt.

Till en början bör påpekas, att Cod. Havn. i sin första flock ordagrant upptager motsvarande stadgande som i Sdm.L:s A-codex, och att det endast är den senares fl. 2 och 3 som ersatts av ett nytt stadgande med överskriften »Um (e)riks gatu»¹. Redan efter en första genomläsning finner man, att åskådningssättet i denna codex står närmare det i M.E.L.L. än i landskapslagarna. Alla lagmännens närvaro vid Mora ting föreskrives sålunda uttryckligen, liksom det säges, att Sverige är ett valrike; tolvmannanämnden finnes fullt utbildad, lagmännens dom föregår konungens ed, vilken avlägges å »samma dag och stad» enligt i stort sett samma formulär, som finnes föreskrivet i M.E.L.L., och eriksgatan förklaras uttryckligen vara en ren form, liksom ej heller kröningen tillerkännes karaktären av rättsfaktum. Detta oaktat förefinnes flera betydande avvikelser. Sålunda uppräknas stiften i en annan ordning, och vid redogörelsen för lagmansdömena förekomma ännu större olikheter. De förklaras sålunda vara nio stycken, men uppräknningen av desamma giver tack vare upptagandet av två lagmansdömen i Finland till resultat elva stycken. Något yttre tecken i handskriften på, att uppgiften om de två finska lagmansdömena skulle vara en senare skedd interpolation synes icke finnas. Då Finland enligt ett brev av 1435² först då erhöll två lagmansdömen, och Håkans brev av 1362 utsäger, att Finland då var ett lagmansdöme, synes man här ställas inför ett synnerligen svårlost problem, då handskriften näppeligen lär kunna dateras så sent som till början av 1400-talet eller ens till slutet av 1300-talet. Cod. Holm. B. 10 har åter samma uppgift om lagmansdömena som M.E.L.L.

Vid valet åligger det »fyrnæmde laghmæn» att med en, på sätt M.E.L.L. stadgar, utsedd tolvmannanämnd komma till Mora. K. H. Karlsson³ synes antaga, att dessa ord syfta på de i fl. 1. av Sdm.L. omnämnda åtta lagmännen, och detta förefaller åtminstone språkligt mer naturligt, än att de skulle syfta på de ej omnämnda lagmännen i de förut uppräknade lagsagorna. Är denna forskares

¹ Här följes K. H. Karlssons edition (1904).

² Cit. Nordström: a. a. I, s. 43.

³ A. a. s. XXII.

antagande att handskriften går tillbaka till en äldre nu förlorad uppteckning av ett stadgande av Magnus Eriksson riktigt, och mycket talar onekligen härför, torde den möjligheten kunna tänkas, att de ifrågavarande orden syfta på ett tydligare stadgande i denna äldre uppteckning, vilket dock förbigåtts av avskrivaren. Någon visshet härom kan dock ej nås, och på de skäl som ovan i samband med tolkningen av M.E.L.L. angivits, torde även här kunna antagas, att alla lagmännen ägt deltaga i valet. Däremot förekommer i dessa codices icke den inkonsekvensen, att ej alla närvarande lagmännen ägt rätt att rösta, ty även vid redogörelsen för röstningen och dömandet använda dessa handskrifter endast uttrycket »fyrnæmde laghmæn». På denna grund synes det vid tolkningen av M.E.L.L. endast återstå att antiingen antäga den ovan förfäktade meningen, att ett redaktionsfel förekommer i denna, eller att låta orden »fornæmde laghmen» syfta endast på de lagmän, som omtalas i Sdm.L:s fl. 1. Men även i detta fall utplånas ej fullt inkonsekvensen, då denna flock upptager åtta lagmän, medan M.E.L.L. låter röstningen och dömandet ske av sju. Det är ju möjligt, att handskrifternas förlorade »Vorlage» upptagit endast sju lagmän, men härom vet man ingenting.

Cod. Havn. säger vidare, att lagmännen skola rösta i den ordning, i vilken de förut omnämnts, medan enligt Cod. Holm. B. 10 röstningen sker »æptir varþleek laghsaghu sinnæ», vilket troligen endast är olika uttryck för samma sak¹. Även enligt dessa texter förklaras valet i fall av meningsskiljaktighet kunna avgöras genom majoritetsbeslut. — Sedan konungen därpå dömts av alla lagmännen, avlade han å samma dag och stad sin ed till allmogen enligt ett formulär, vilket som sagt i huvudsak överensstämmer med L.L:s, men eden avlägges här vid Sankta Maria, Sankt Johannes Baptista (ej Sankte Erik Konung) och alla helgon.

Frågan, huruvida enligt Cod. Havn. folkets ed gavs vid Mora av alla lagsagornas deputerade eller endast av upplänningarna, har varit föremål för skilda uppfattningar. Det första antages av Schlyter², det senare av Kjellén³. Handskriften säger »nu

¹ K. H. Karlsson: a. a. s. XXII.

² A. a. I, s. 25 f.

³ A. a. s. 43 ff.

agher laghmader af uplandum ok alder almoghe með hanum næær uerande tha konunger toks thæssa eða ganga». Enligt Schlyter kunna dessa ord mycket väl syfta även på de övriga landskapens lagmän och deputerade, i synnerhet som *dels* edsformuläret är så stiliserat, att eden ej synes ha kunnat avläggas ensamt av upplänningarna, då det står att »alder almoghe i sveriki boande skulu han firi kunung halda ok hava», *dels* då det senare på tal om eriksgatan säges, att han (konungen) »agher lande ok laghsaghu huarre særliche sina eða ganga sum han gik i upsalum tha han fyrst til konunghs toks ok almoghe hanum», de sista orden — ok almoghe hanum — synas syfta på ederna vid valet »i» Uppsala, samt *dels* det förefaller egendomligt, att de övriga deputationerna, som närvaro vid valet ej skulle ha deltagit i trohetseden. Häremot anmärker Kjellén, *dels* att edsformuläret icke blir bättre stiliserat, om det antages även syfta på de övriga landskapen, då varje enskild måste uttala eden, varför formuläret får anses återgiva en stående fras, *dels* att satsen »ok almoghe hanum» är samordnad med huvudsatsen och ej med bisatsen, varför den intet utsäger härom, samt *dels* att Schlyters sist anförda skäl ej betyder mycket häremot. I fråga om tolkningen av uttrycket »ok almoghe hanum» förefaller det onekligen, som om Kjellén i någon mån missförstått Schlyter. Att samordna orden enbart med bisatsen och alltså tolka dem »och som allmogen gick honom i Uppsala» blir uppenbart meningslöst, då subjektet i så fall blir »han» d. v. s. konungen, och det förefaller osannolikt, att en så noggrann forskare som Schlyter skulle ha förbisett detta. Dennes mening synes i stället vara »och allmogen gå honom den ed, de gingo i Uppsala, då han togs till konung». Hur härmed än må förhålla sig, torde en analys av dessa ord icke kunna avgöra frågan. Mot Kjelléns tolkning talar den omständigheten, att eriksgatan enligt denna codex delvis ännu tydligare än enligt M.E.L.L. har karaktären av en ren hyllningsakt utan rättsskapande betydelse. Dess ändamål säges ju vara att konungen skall särskilt gå den ed, han förut svurit i Uppsala, ej någon ed, som är särskilt formulerad för varje landskap, och vidare omtalas icke i motsats till såväl M.E.L.L. som Kr.L.L. någon gisslan. Då redan enligt äldre Vg.L. folkets ed gavs endast av vissa utsedda män, kan Kjelléns åsikt, att lagsagodeputationerna ägt rätt endast att rösta men

ej att hylla konungen, icke heller upprätthållas, i synnerhet som även enligt Cod. Havn. ölänningarnas och värmlänningarnas ed under eriksgatan gävos i Linköping resp. Skara, varför de av förut angivet skäl måste anses ha representerats av en deputation. Slutligen torde ett visst bevisvärde kunna tillerkännas Cod. Holm. B. 10, då den i fråga om edsformuläret med ett undantag överensstämmer med Cod. Havn. I denna handskrift säges nu uttryckligen, att alla lagsagorna ägt giva konungen sin ed redan vid Mora. Under alla omständigheter blir den rättsliga betydelsen härav ytterst ringa, då Cod. Havn. i likhet med L.L. förklarar, att rättsförhållandet mellan konung och folk är definitivt reglerad med att konungen vid Mora dömts av lagmännen och där gått sin ed till folket.

Det har redan påpekats, att denna codex giver en del intressanta upplysningar om eriksgatan, vilka äro av desto större värde som de ej upptagas i någon annan handskrift; fragmentet av Cod. Holm. B. 10. slutar nämligen med redogörelsen för konungens ed. Kjellén¹ anser, att Cod. Havn. tydligt talar om ett nytt ting i Uppsala, med vilket eriksgatan började. Lagen säger, att konungen skall rida sin eriksgata rättsols »byriande i upsalum eda at suæria allum them i uplanda laghsaghu boandes æru». Det kan nog vara fråga om, ifall man äger tolka orden på detta sätt. Strax förut i texten talas nämligen om de eder, som »han gik i upsalum tha han fyrst til konunghs toks», och på detta ställe måste orden »i upsalum» vara en felskrivning, då härmed endast kan åsyftas tinget vid Mora. De båda ställena, där de åsyftade orden förekomma, stå i så intimt samband med varandra, att man frestas att antaga detsamma i fråga om det sista stället.

Det har redan omnämnts, att ingenting säges om någon gisslan, och samma förhållande råder i fråga om grudhen. Däremot uppräknas noga de ställen, där de särskilda landskapens hyllning skulle ske nämligen: Mora (Uppsala?) för upplänningarna, Strängnäs för sörmlänningarna, Linköping för östgötarna och ölänningarna, Jönköping för virdarna och smålänningarna, Skara för västgötarna och värmlänningarna, Örebro för närkingarna samt Västerås för västmanlänningarna och dalkarlarna, varpå eriksgatan förklarar avslutad, då konungen nått Östensbro. — Vad kröningen

¹ A. a. s. 45.

angår, omtalas den före redogörelsen för eriksgatan men utan att tillerkännas karaktär av rättsfaktum. Den förklaras även kunna ske såväl i Uppsala som ock annorstädes inom riket, hälst av ärkebiskopen. Suffraganbiskoparnas medverkan omtalas lika litet här som i L.L. — Slutligen givas även bestämmelser för den »cost», som konungen hade rätt till under sin eriksgata. Den förklaras skola utgå såväl av de lagsagor, över vilka han rider, som av dem, till vilka han ej kommer.

Till slut några ord om lagarnas förhållande till verkligheten. Det har på skilda ställen i den föregående framställningen påvisats, hur vissa av dessa lagbestämmelser i verkligheten åsidosatts, och granskar man de spridda och ofta ofullständiga redogörelser om de faktiskt verkställda konungaval, som finnas, känner man sig till fullo övertygad om sanningen i Geijers uttalande: »Man skriver ej Svenska historien efter förordningar». Låt vara, att lagens bestämmelser ofta för att ej säga i regel åsidosattes eller i bästa fall nedsjönko till en tom formalitet, deras tillkomst visar dock behovet av en normgivning även för statslivet, och de bilda sålunda genom de åskådningar, som de låta framlysa, en ingalunda oviktig del av det medeltida statsskicket.

UPPLÖSNINGSPREROGATIVET ENLIGT SVENSK RÄTT¹.

AV

LEKTOR FREDRIK LAGERROTH.

Begreppet prerogativ är av engelskt ursprung. Det betecknar en undantagsställning, en förmånsrätt inom common law. Som ett prerogativ också kan innehas av privata personer, kunna vi över-sätta det med privilegium helt enkelt. Då den engelska rätten aldrig nått fram till ett enhetligt statsbegrepp, ha de kungliga prerogativ, som ha karaktär av höghetsrättigheter, aldrig konsoliderats till en enhet, utan ser man i dem fortfarande ett knippe av privilegier². En så primitiv teori behöva vi dock ej förutsätta, när vi tala om prerogativ inom annan statsrätt än den engelska. Där torde det knappast beteckna mera än en statsfunktion, som är lagd i händerna på regeringen ensam. Upplösningsprerogativ kunna vi översätta med upplösningsrätt, och någon annan innehavare av upplösningsrätten än regeringen låter sig ej gärna tänkas.

Även när det gäller att bestämma innehållet i det speciella prerogativ, upplösningsrätten utgör, hänvisas vi till England, som trots bristfällig begrepps bildning blivit det konstitutionella mönsterlandet. Upplösning är där som annorstädes utom just i Sverige termen för annulleringen av de valda folkrepresentanternas fullmakter, en annullering, som alltid medför nya val som konsekvens. Hemförlovning av ett parlament utan nyval, en avslutning av en parlamentssession, nämnes åter i England prorogation. Ursprungligen

---

¹ Provföreläsning i statsrätt vid Stockholms högskola den 25 sept. 1926 över av juridiska fakulteten förelagt ämne.

² Se Hatschek: *Englisches Staatsrecht* I s. 600 f.

medförde den senare samma konsekvens som den förra, alldestund underhusledamöterna nyvaldes för varje session. Differentiation av begreppen försiggår först, när mot slutet av 1300-talet kungen börjar hemsända parlament utan utskrivande av nya val. Genom oavlåtliga prorogationer, sessionsavslutningar utan nyval, blev emellertid folkets valrätt åsidosatt. Fördenskull har man sedan slutet av 1600-talet fastställt en viss maximigräns för mandatens varaktighet, ett maximum, som dock av kungen alltid kan förkortas genom användandet av upplösningsprerogativet. Termen upplösning användes dock även för att beteckna, att fullmakterna automatiskt förlora sin giltighet vid legislaturperiodens utgång¹.

Upplösningsprerogativet uppfattades ursprungligen i enlighet med prerogativets väsen överhuvud såsom en förmånsrätt för konungen, vilken lätt kunde användas som vapen mot parlamentet. Tanken att ett underkännande av parlamentsledamöternas fullmakter var en ovänlighet mot parlamentet låg ju också mycket nära. Engelsmännen själva ha först mot slutet av 1700-talet lärt sig inse, att upplösningsrätten icke blott är en irrationell lämning av kungens absoluta makt utan främst ett parlamentariskt maktmedel till folkets fromma, i det att det innebär en appell till dess önskningsar. Många författningsmakare i andra länder ha ock underlåtit att införa detsamma. Icke minst äro fransmännen misstänksamma mot denna rätt att avskeda folkrepresentanterna. Om också dess nuvarande författning accepterat upplösningsrätten, så har det dock skett i begränsat omfång och under vidtagande av särskilda försiktighetsmått, som betingats av fruktan att tiden, under vilken folkrepresentationen är stympad, skall kunna utnyttjas för genomförande av en statskupp. Märkligt nog är det dock en fransk rättslärd, Benjamin Constant, som mer än andra förtjänar att kallas upplösningsrättens teoretiker. Med utgångspunkt i Montesquieus maktodelningslära hävdar han, att det måste finnas en neutral och medlande makt i staten, som bringar överensstämmelse mellan de övriga statsmakterna, om fara för kollision skulle uppstå. Denna makt är »le pouvoir royal», som är väl skild från »le pouvoir executif» i ministrarnas hand. I fall av maktmissbruk av vederbörande

¹ Se Hatschek a. a. s. 333 f. Berlin, Oplösningsretten overfor lovgivende Forsamlinger s. 14 f.

statsmakter kan kungen avskeda ministrarna, utse nya pärer i överhuset, upplösa underhuset och genom nåd mildra för hårda domar¹.

I Sverige ha bestämda legislaturperioder först införts vid representationsförändringen 1865. Dessförinnan medförde varje hemförlovning av riksdagen tillika en annullering av riksdagsmännens fullmakter alldeles som under det engelska parlamentets första tillvaro — och hade kungen, som var berättigad sammankalla riksdag till urtima möte, som var lika kvalificerat med en lagtima riksdag, således möjlighet att vädja till valmanskåren genom en riksdagsupplösning i modern mening. Den enda inskränkning, som gjordes häri, betingades av ständernas önskan att få ägna en viss tid ostörd åt sina överläggningar, sedan de en gång sammanträtt på tid, som antingen var i lag fastställd eller bestämdes av kungen eller av dem själva vid föregående riksmöte. Denna tid, under vilken ingen hemförlovning fick äga rum utan ständernas egen begäran, var sedan frihetstiden fastställd till tre månader². Då emellertid ständerna med kungens goda minne stannade kvar vida längre och därtill under frihetstiden missbrukade sin makt genom lagbrott, klagade man även vid riksdagarna över att kommittenternas valrätt kränktes och yrkade, att kung och råd skulle få påminna de riksdagsmän, som kränkte grundlagen, om rikets rätt och, om det icke hjälpte, giva det de hemmavarande tillkänna, att de uppsände nya riksdagsfullmäktige³. Tanken på en dylik upplösningsrätt i Constants anda kom aldrig ut över det doktrinära stadiet.

Det är först, när under mediet av det gångna århundradet förslag framställas om treåriga legislaturperioder, som tanken på en upplösningsrätt efter engelskt mönster får politisk aktualitet. Ett förslag om årliga ståndsriksdagar med val för tre år föll vid 1862—63 års riksdag, därför att kungen skulle i händelse av spänning med representationen ej äga att upplösa riksdagen och vädja till folket emot ständerna. Å andra sidan hade dock vid 1859—60 års riksdag, då förslaget först framställdes, ett amendemangsförslag gjorts, enligt vilket konungen skulle ha rätt att under tiden förordna

¹ Se Berlin a. a. s. 38 ff.

² Enl. 1809 års R.F. kunde dock ständerna begära ytterligare en månads arbetstid, och kungen hade ej rätt att säga nej till denna begäran.

³ Se min avh. Frihetstidens förf. ss. 458, 565.

om nya val. De skäl, som för en sådan rätt anfördes vid båda riksdagarna, visa, huru väl man kände till den parlamentariska teorien överbud och särskilt den roll densamma tillmätte upplösningsprerogativet. Om konungen kallar rådgivare, för vilka representationen uttrycker sitt misstroende, men regeringen tror, att representationen icke uttrycker folkets tänkesätt, bör kungen hava makt att vädja till nationen genom riksdagens upplösning och påbjudande av nya val. Svarar folket härpå genom att sända tillbaka representanter med samma tänkesätt, finnes ingen annan utväg för konungen än att välja nya rådgivare. Komma representanter tillbaka med förändrade tänkesätt, synes därav, att nationen med välvilja omfattar de grundsatser, som äro gällande i konungens rådkammare¹. Sinna voro beredda för upplösningsinstitutets införande, och när De Geer just vid 1862 års riksdag framlade sitt representationsförslag, behövde han icke särskilt motivera vare sig de årliga riksdagarna eller upplösningsrätten.

*

*

*

Den för det svenska upplösningsinstitutet konstitutiva bestämmelsen står att läsa i R.O. § 3, som lyder: Riksdagsmännen utses till båda kamrarna genom val för viss tid; dock äger konungen, innan den tid tilländagått, att förordna om nya val i hela riket till båda kamrarna eller den ena av dem. Grundlagstermen för upplösning av riksdagens kamrar är således i Sverige: »förordna om nya val», under det att ordet »upplösa», som vi skola se, har en helt annan betydelse. Med förordnandet följer så som en självklar sak tillintetgörandet av dittills fungerande riksdagsmäns fullmakter. Bestämmelsen om upplösningsrätten formuleras visserligen som ett undantag från en allmän regel, nämligen den att riksdagsmännen väljas på bestämd tid, men då detta sedan utsäges om varje kammare för sig, får paragrafen just sin raison d'être genom undantaget². Vad andra grundlagsparagrafer ha att säga om upplösningsrätten avser dess utövning under vissa särskilda förhållanden. Man

¹ Se Sundin: Om svensk konungs rätt att upplösa riksdag s. 39.

² Se Varenius' sakkunnigutlåtande om statsrättsprofessuren i Lund 1911 s. 61.

kunde ju visserligen vänta att finna ett så viktigt prerogativ lagstadgat i den främsta grundlagen, regeringsformen, men grundlagsstiftaren, som icke velat ändra denna i samband med representationsförändringen mer än alldeles oundgängligt var, har föredragit att inrymma huvudbestämmelserna i R.O., vad ock låter försvara sig. Upplösningsrätten ger ju kungen ett litet finger med vid riksdagens rekrytering. Visserligen finns det inga kungavalda medlemmar av den svenska riksdagen, men kungen kan dock bestämma mandattidens längd under ett visst maximum.

Svensk konungs upplösningsprerogativ kan på ett undantag när användas på vilken tidpunkt som helst. Detta kan medföra olägenheter. Använt inpå tiden för lagtima riksdags sammanträde omöjliggör det tillämpningen av bestämmelsen i R.F. § 49 och R.O. § 2 att lagtima riksdag skall utan särskild kallelse sammanträda varje år den 10 jan. Svårigheten är så mycket större, som inga andra bestämmelser finnas om när en riksdag, som upplöses, medan den ej är samlad, skall sammanträda än de i nämnda paragrafer samt R.F. § 51 intagna stadgandena om att lagtima riksdag sammanträder den 10 jan. och urtima riksdag på den tid, konungen fastställer, ehuru ej förr än efter den sjunde och ej senare än inom den tjugonde dagen från den, då kallelsen blivit i allmänna tidningar kungjord. Naturligtvis skall lagtima riksdag sammanträda varje år, men när skall det ske, om det till följd av ett upplösningsdekret blir omöjligt den 10 jan.? De, som bestrida vad vi här kunna kalla den vidsträcktare upplösningsrätten, ha icke heller underlåtit att påpeka denna vansklighet. Om riksdagens rätt att samlas den 15 jan. får vika för konungens rätt att upplösa riksdagen t. ex. den 5 jan., så kommer man till det helt enkelt orimliga resultatet, att ett klart och tydligt grundlagsbud måste undanskjutas till förmån för ett, lindrigast sagt, tvivelaktigt och osäkert, skriver Åström¹. Dock för redan den begränsade upplösningsrätten, d. v. s. rätten att upplösa riksdagen medan den är samlad, med sig vådliga konsekvenser. De gamla riksdagsfullmakterna förlora sin giltighet i samma stund, konungen förordnar om nya val — vad ju tydligen förutsattes i R.O.

---

¹ Valkretsordningen för riksdagens första kammare I s. 81. Till Åströms uppfattning av upplösningsrätten synes ock Pontus Fahlbeck ansluta sig. Se »Konungens rätt att upplösa riksdag» i denna tidskrift 1912 s. 58 f.

§ 50 —, men därmed inträffar också den fataliteten, att landet en tid bortåt blir utan riksdag, tills nya val hunnit förrättas. Antag nu, att omedelbart efter riksdagsupplösningen något av de fall inträffa, som förutsätts i R.F. §§ 91—94, t. ex. kungaättens utlocknande. Tiden för nyvalen är fastställd med hänsyn till att riksdagen skall hinna sammanträda inom de tre månaders utgång, som fordras enligt de paragrafer i grundlagarna, anhångarna av den begränsade upplösningsrätten anse konstitutiva för denna, men utan tanke på att riksdagen skall kunna sammanträda inom den tid efter kungens död — 15 + 20 dagar —, som i nämnda paragrafer fordras. Bestämmelsen i R.F. § 95 om skyldighet för riksdagen att, i fall interimregeringen ej sammankallar den, självmant sammanträda inom samma tid blir då utan verkan, alldenstund ännu ingen riksdag finnes. Man kan inför ett sådant uppkonstruerat fall förstå fransmännens nyssnämnda misstänksamhet mot hela upplösningsinstitutet, därför att det ibland ställer landet utan representation och frestar regeringen till statskupp. En sådan konsekvens är vida vådligare än den, som gör det omöjligt för riksdagen att samlas den 10 jan. för att åhöra ett upplösningsdekret. Kan redan den inskränkta upplösningsrätten göra R.F. § 95 ineffektiv, så betyder det ock mindre, om interimregeringen kan i kraft av den vidsträcktare upplösningsrätten upplösa riksdag, innan den i angivna fall hunnit sammankomma för att sin och rikets rätt iakttaga och skydda, och sedan underlåter att vidare sammankalla den¹. Då en dylik riksdag är urtima, skulle ju för övrigt interimregering kunna hemsända den, omedelbart efter det den sammanträtt, i kraft av bestämmelsen i R.F. § 109 och R.O. § 5: urtima riksdag äger konungen, när han för gott finner, åtskilja.

Ett upplösningsdekret kan kungen även vända mot nyvalda riksdagsmän, vilkas funktionstid ännu icke begynt. Bestämmelsen att han kan förordna om nya val, innan den tid, för vilken riksdagsmännen valts, tilländagått, utesluter ej möjligheten att han använder samma rätt, innan denna tid begynt. Malmgren bestrider visserligen detta i sin kommentering av R.O. § 3 under hänvisning bl. a. till R.O. § 17 mom. 2: förordnar konungen om nya val

¹ Se Åström a. a. s. 81 f.

— till A.K. —, förrättas dessa ofördröjligen för den tid, som återstår av fyraårsperioden. Det kan ju ock synas orimligt att tala om en återstod, en rest av en tidslängd, från vilken intet subtraherats. Emellertid bestämde motsvarande paragraf och moment i R.O. före införandet av de proportionella valen, § 15 mom. 2: förordnar konungen nya val eller avgår eljest riksdagsman för A.K., innan den tid, för vilken han blivit vald, tilländalupit, verkställes ofördröjligen inom den valkrets, som utsett den avgångne, nytt val för den återstående tiden. Antag, att A., som valts till ledamot av A.K. vid ordinarie nyvalen i sept. 1908 för legislaturperioden 1909—1911, dog redan i okt. 1908, så valdes en ny riksdagsman B. för den återstående tiden, d. v. s. samma tre år, av vilka A. ej fick uppleva en dag. Drar man 0 ifrån 3, återstår 3, och drar man 0 ifrån 4, återstår 4. För F.K:s del har grundlagstiftaren därtill 1909 särskilt bestämt, att ett upplösningsdekret, som utfärdats efter det de ordinarie nyvalen i en valkretsgrupp redan ägt rum, skall tillintetgöra också dessa nya fullmakter och ej blott de gamla, som efter förloppet av ett par månader skulle förlora sin giltighet. Har konungen förordnat om nya val i hela riket, förrättas sådant val i varje valkrets för tiden intill utgången av den åttaårsperiod, för vilken val senast hållits inom den grupp, valkretsen tillhör, heter det i R.O. § 7 mom. 3, som efter vad de i statsrådsprotokollen angivna motiven tydligen giva vid handen stiftats under förutsättning av att kungen också mellan riksmötena kan upplösa riksdagen¹. Då emellertid upplösningsdekretet i detta fall närmast är riktat mot de ännu fungerande riksdagsmännens fullmakter och de nyvaldas fullmakter få dela dessas öde, blott därför att man ej vill riskera, att vid den urtima riksdag, som till äventyrs fungerar vid årsskiftet, riksdagsman, som valts vid vadevalen, skall nödgas lämna plats åt annan person, som i sept. månad utsetts i den grupp, som då haft att välja för åttaårsperiod², så blir denna annullering av fullmakter, innan deras innehavare trätt i funktion, en sak för sig, vad också synes vara Malmgrens mening. Bestämmelsen visar dock, att lagstiftaren ej är främmande för tanken att annullera riksdagsfullmakter, innan riksdagsmännen hun-

¹ Se Åström a. a. s. 84.

² Se Prop. n:r 28 s. 39 vid riksd. 1907.

nit göra bruk av dem. Ett ensamstående undantagsfall stipuleras i varje fall icke uti R.O. § 7 mom. 3. Konungen kan omedelbart genom upplösning omintetgöra verkningar av ett riksdagsmannaval, vad ju, som Varenius framhäver, kunde fått stor betydelse på hösten 1887, då tack vare en riksdagsmannakandidats fatala glömska att betala sin kommunalskatt på 11: 58 kr., tullvännerna kommo i majoritet i A.K.¹

Är riksdagen samlad, när upplösningsprerogativet skall tagas i bruk, kunna ytterligare bestämmelser bli nödvändiga. Annulerandet av de gamla fullmakterna rycker med ens undan grunden för den fungerande riksdagens existens och framtingar dess åtskiljande men kan därmed komma i konflikt med dess allmänna krav på arbetsfred. § 109 R.F., som inleder en serie paragrafer, som handla om vad man skulle kunna kalla riksdagens immuniteter, tar också genast ställning till problemet och löser det genom en kompromiss. Lagtima riksdag kan ej utan egen begäran upplösas, förrän den varit fyra månader tillsammans, därest icke konungen, såsom i R.O. sägs, förordnar om nya val till båda kamrarna eller den ena av dem, i vilka fall riksdagen skall, med bibehållande av sin egenskap utav lagtima, sammanträda å den tid inom tre månader från det riksdagen blivit upplöst, som konungen bestämmer, samt må ej vidare av konungen upplösas, förrän efter fyra månader från det senare sammanträdet början.

Härvid är först att märka, att riksdag icke har någon rätt till fortsatt arbete, därest den redan varit samlad 4 månader, utan konungen kan då utan vidare hemförlova densamma, vad, i strid med allmänt språkbruk och även vanlig statsrättslig terminologi, kallas upplösa². Vill konungen samtidigt därmed förordna om nya val, d. v. s. använda upplösningsprerogativet, står det honom fritt, men prerogativets användning blir en sak för sig, som ej får med riksdagens hemförlovning att göra på annat sätt än att den senare måste påskyndas, när den förra är att vänta. Riksdagen kan nämligen ej fortsätta att arbeta en dag efter det att fullmakterna för

¹ Varenius i Hist. Tidskr. 1897, rec. avd. s. 35.

² Se Sundin a. a. s. 44. Att man vid vaderiksdagen 1887 ej hade denna för Sverige egendomliga terminologi klar för sig framgår bl. a. av De Geers anförande i Första Kammaren den 15 juni.

någon dess kammare äro annulerade genom utskrivandet av nya val. Den nya riksdag, som samlas ovanpå dessa, har ej något samband med den upplösta, d. v. s. hemförlovade riksdagen utan får urtima karaktär, så vida den ej låter vänta på sig ända till den 10 jan. nästa år¹. Den upplösta riksdagen blir alltid avslutad, även om den icke medhunnit att reglera staten och åtaga sig ny bevillning, vilket framgår däraf, att det tredje momentet av paragrafen, som vill åvägabringa surrogat härför, före sista grundlagsändringen — och någon ändring i den sak här intresserar oss avsågs ej 1921 — talar om den oförmodade händelse att riksdag, när den avslutas, icke hade staten reglerat etc. Om formerna för dess hemförloving stadgas uti den paragraf, som står sist i R.O. under rubriken »riksdags början och upplösning», § 36 mom. 2, som ock gäller, när riksdag avslutas på dess egen begäran, vare sig det nu sker före eller efter de fyra månadernas utgång. Då riksdag skall avslutas, heter det där, infinna sig på konungens kallelse och efter förrättad gudstjänst riksdagsmännen på rikssalen och framföra genom talmännen sina välönskningar. Därefter uppläses riksdagsbeslutet, varuppå konungen själv eller genom statsministern eller annan statsrådsledamot förklarar riksdagen vara avslutad. En sådan avslutning på kungens bud, som nödvändiggör för riksdagen att vid nästa riksmöte börja från början igen i sådana frågor, som den ej hunnit bringa till ett slut, är, såsom Hagman med rätta påpekar, analog med den engelska prorogationen².

Annorlunda ställer sig saken, om konungen vill använda sitt upplösningsprerogativ, innan de fyra månader ha gått till ända, som en lagtima riksdag har grundlagstadgad rätt att i regel få vara samlad. Upplösningsdekretet leder också nu omedelbart till att den sittande riksdagen upplöses i betydelsen hemförlovas, ty den kan ej fortsätta att fungera, sedan dess fullmakter förintats; även om upplösningsdekretet blott avser en kammare, måse dock även den intakta kammaren återvända hem. Men den i sin lovliga arbetsfred störda riksdagen har rätt att taga skadan igen. Det duger ej, att en urtima riksdag sammankallas någon gång framdeles efter nyvalen, när konungen så nödigt finner. Lika litet duger det

¹ Jfr Varenius i Hist. Tidskr. 1897 rec. avd. s. 35 f.

² Hagman: Sveriges grundlagar, Sthlm 1902, s. 296.

att vänta med riksdag igen till den 10 jan. nästa år, vilken dag enligt R.O. § 2 lagtima riksdag sammanträder varje år i kraft av rikets regeringsform och utan särskild kallelse. Detta skulle då bli en helt och hållet ny riksdag, och det genom upplösningsdekretet skingrade riksmötet skulle ej få ersättning för att dess arbetstid blivit knappare än andra lagtima riksdagars. Samma riksdag skall därför sammanträda igen, och börja från början igen, alldeles som om intet hänt. Tiden för detta andra sammanträde, denna nya start, kan visserligen ej bestämmas i lag som för andra lagtima riksdager — lagtima kallas ju riksdagen därför att den sammanträder på i lag bestämd tid — i annan utsträckning än att det skall äga rum inom tre månader från det riksdagen blev upplöst till följd av att kungen förordnade om nya val, men den skall dock, när den åter träder i verksamhet, bevara sin egenskap av lagtima. Den riksdag, som återvänder, är densamma, som så snöpligt avbröts genom upplösningsdekretet, men det senare sammanträdet är ej någon fortsättning av det förra, ty det fortsätter ej dettas arbete. Vad vid det första sammanträdet bragts till slut tar det icke någon befattning med, åtminstone icke i annan utsträckning än med vilken föregående riksdagsprestation som helst, och vad då påbörjats men ej avslutats försöker den ej att föra vidare utan betraktar det som helt ogjort. Den bevarar sin identitet med den riksdag, som sammanträdde den 10 jan., men återvänder född på nytt genom de nya valen eller återuppstår, för att använda en känd bild, likt fågel Fenix föryngrad från bålet efter att ha genomgått nyvalens skärself. Föryngringen kommer till uttryck däri, att den ej behöver räkna den tid, den varit samlad före nyvalen, med i sin ålder. Den får lov att vara samlad fyra månader alldeles som varje annan lagtima riksdag och behöver ej att riskera ny upplösning (hemförlovning) utan eget medgivande ens genom förordnande om nya val — härutinnan är det som upplösningsrätten obestriddigen är inskränkt —, och de fyra månaderna räknas icke från det första utan från det andra sammanträdet. Vore den en fortsättning av den riksdag, med vilken den är identisk, borde den ju ej få sig tillmätt längre tid av de fyra månaderna än den vid föregående sammanträde ej fått tillfälle att taga ut.

Att en riksdag, som på sätt nyss nämnts, fått sina överlägg-

ningar avbrutna före den tid, grundlagen själv räknar med som normal sessionstid, har krav på återuppståndelse, kommer till uttryck i det oceremoniösa sätt, varpå den åtskiljes. Vill konungen, heter det i R.O. § 36 mom. 1, med upplösande av riksdag förordna om nya val i hela riket till båda kamrarna eller den ena av dem, skall konungens beslut därom, sedan han låtit till rikssalen kalla riksdagen, densamma därstädes meddelas. Brutalt avskedad från sin tjänst som andra statsmakt framför riksdagen icke genom sina talmän några välönskningar till den konung, som genom förordnandet om nya val underkänt dess kompetens för att sätta sitt hopp till nya folkrepresentanter. Ej heller någon gudstjänst äger rum, intet riksdagsbeslut förutsättes bliva avfattat och underskrivet, och kungen sätter icke heller genom ett frontal pricken över i. Riksdagen får ingen avslutning denna gång, utan får därmed anstå till slutet av det väntade andra sammanträdet. § 36 mom. 1 omnämner en form för upplösning (hemförlovning) av riksdag, som bestämt skiljer sig från avslutning som den andra formen. Den anger ock en särskild form av riksdagsupplösning i vanlig mening, som den kallar »förordnande om nya val med upplösande av riksdag». Att den däremot icke i denna form ser den enda, i vilken prerogativet kan utövas, framgår just av det nyanserande tillägg, den gör till den benämning, R.O. § 3 har för upplösningsprerogativet i dess allmänhet. Den anger icke, huru konungen i allmänhet skall gå till väga, när han vill förordna om nya val, utan huru detta skall tillgå »med upplösande av riksdag». Hade detta tillägg icke gjorts, hade det, som Alin med rätta framhåller¹, varit klart, att kungen endast då riksdagen vore samlad kunde utöva sitt upplösningsprerogativ och då på sätt, som säges i R.O. § 36 mom. 1. Däremot sakna de ord, som i R.O. § 5, annars likalydande med R.F. § 109, bytt plats med dennas »såsom i R.O. sägs» all betydelse. Ett förordnande om nya val, »medan riksdagen är samlad», innebär visserligen icke detsamma som ett förordnande om nya val med upplösande av riksdag, ty riksdagen kan ju vara samlad efter de fyra normala arbetsmånadernas slut, och ett upplösningsdekret efter denna tid medför icke som konsekvens den summariska upplösning

¹ Anmälan av Rydin: Svenska Riksdagen I Svensk Tidskr. 1873 s. 537.

(hemförloyning) av riksdagen, som i § 36 mom. 1 finns omnämnd. Men givetvis måste riksdagen vara samlad, när denna summariska hemförlovning äger rum, då man överhuvud ej kan hemförlova en församling, som redan är skingrad. Även om riksdagen är ajournerad för påskferier¹ eller »förpuppad» såsom under världskriget, räknas den i alla fall som samlad. Nämda sats anger därför blott en självklar sak uti det sammanhang, vari den inskjutits: lagtima riksdag kan ej utan egen begäran upplösas, förrän den varit fyra månader tillsammans, därest icke konungen, medan riksdagen är samlad, förordnar om nya val. Att av densamma draga den slutsatsen, att upplösningsprerogativet ej får komma till användning annat än när riksdagen är samlad är omöjligt.

Den uppfattning, som här gjorts gällande, att vaderiksdagen är identisk med den lagtima riksdag, som avbrytes genom upplösningsdekretet, men icke fortsätter dess arbete utan börjar från början igen, blir i praktiken svår att tillämpa, därför att lagstiftaren icke genomtänkt konsekvenserna för andra grundlagsparagrafer, erkännerligen i R.O., av den uppfattning, som han utgår från i R.F. § 109 och R.O. § 5. I vad utsträckning får vaderiksdagen göra om vad den upplösta riksdagen gjort? Tillämpar man därvid R.O. rigoröst, förlorar upplösningsinstitutet mycket av sin mening. R.O:s ordalag äro sådana, att vid vaderiksdagen kunna utan hinder försiggå fullmaktsgranskning, talmansval samt öppnande å rikssalen, varvid dock ej kan förekomma berättelse om vad i rikets styrelse sedan nästföregående lagtima riksdags sammanträde sig tilldragit, därest man icke vill läsa upp vad redan lästs i januari. Men huru skola val till ständiga utskott försiggå? Visserligen möter ingen svårighet att räkna sex dagar från vaderiksdagens öppnande, men R.O. § 37 synes förutsätta, att sådana val blott försiggå en gång vid varje lagtima riksdag. Skall man då låta de omvalde behålla sina utskottsplatser och fylla tomrummen med suppleanter, som ej fallit genom vid valen, för att sedan företaga nya suppleantval? K. m:t kan väcka propositioner och riksdagsmännen motioner med iakttagande av i R.O. §§ 54 och 55 föreskrivna tider, räknade från vaderiksdagens öppnande, men de få ej avse frågor, i vilka den

¹ Se Malmgrens grundlagskommentar Sthlm 1921 s. 98.

upplösta riksdagen redan fattat sina beslut, ty R.O. § 63 föreskriver: vad kamrarna sammanstående besluta, det vare riksdagens beslut. Bliva kamrarna ej efter den behandling, ovan är nämnd, om ett beslut ense, skall frågan, utom i de fall § 65 upptager, anses hava för den riksdagen förfallit. Men upplösningen kan ju just ha tillgripits för att riksdagen avslagit en kunglig proposition eller i gemensam votering åtagit sig bevillning i annan form än k. m:t önskat. Ingen kan begära, att k. m:t alltid skall vara så förutseende, att han som 1887 tillgriper upplösningsprerogativet, innan det miss-hagliga riksdagsbeslutet hinner fattas. Han kunde ju för övrigt vara onödigt pessimistisk och upplösa, när det ej behövdes. Detta är ur politisk synpunkt så besvärande, att ingen vågat i praktiken stå för en sådan konsekvens. Sedan går dock tillämpningen av grundlagens bud bättre. K.U. tar itu på nytt med granskningen av de statsrådsprotokoll, som ställdes till förra K. U:s förfogande, för så vitt icke därmed fortskridit så långt, att decharge vunnits enligt R.F. § 107 eller riksrättsåtal anställts enl. R.F. § 106. Det behöver ej låta sig förskräckas av ansvarighetslagens § 11: vad emot statsrådsprotokoll intill den dag, då riksdagen börjas under då påstående riksdag icke anmärkt bliver, därå må sedan vid påföljande riksdagar åtal icke äga rum. Den riksdag, som börjades dagen efter det att den till förra K.U. nedsända protokollserien slutar, påstår ännu, och det nya K.U:s åtalsrätt är fortfarande intakt. Däremot behöver det icke fortsätta protokollgranskningen efter det första sammanträdet början för att förebygga preskription till nackdel för kommande K.U., men intet hindrar ju rent principiellt, att det inforrar protokoll för så lång tid framåt som helst under påstående riksdag. Det torde för övrigt vara mer än tvivelaktigt, om den obestämda formen statsrådsprotokoll kan åberopas till förhindrande av att ett K.U. väcker åtal mot statsråd på grundval av sådana statsrådsprotokoll, som föregående konstitutionsutskott ej haft tillfälle att granska¹. Ett beslut i en grundlagsfråga, som är vilande

---

¹ Se Tryggers anförande i Första kammaren den 24 maj 1911 om det i kommandoväg 1909 överskridna flottanslaget: redan den obestämda formen statsrådsprotokoll — icke statsrådsprotokollen — antyder, att här är fråga endast om de protokoll, som vid riksdagen i fråga grundlagsenligt måste granskas eller blivit granskade.

sedan lagtima riksdag under föregående kalenderår, må definitivt antagas, ty vaderiksdagen är icke blott en annan lagtima riksdag än denna, utan den är ock — vi förutsätta, att nyvalen avse A.K., om ej hela riksdagen — den första lagtima riksdag, som sammanträder efter förrättade nya val i hela riket till A.K. enligt R.O. § 64. Dess andra sammanträde må ju vara så gott som dess första¹. Där emot kan vaderiksdagen ej definitivt avgöra en grundlagsfråga, som är vilande från vinterriksdagen, ty då uppfylles ej fördringarna i R.F. § 81: denna regeringsform samt rikets övriga grundlagar kunna icke ändras eller upphävas utan genom konungens och två lagtima riksdagars beslut. Den första riksdagen är ju identisk med den senare. Ordalagen i R.O. § 64 ge ock vid handen, att den lagtima riksdag, vid vilken ett grundlagsförslag väckes, måste vara en annan än den, vid vilken det ånyo prövas². Det kan därför först av nästa lagtima riksmöte definitivt antagas. Vad slutligen angår valet av alla de ombudsmän, fullmäktige, kommitterade samt revisorer, som riksdagen utser, så gäller, att vaderiksdagen företager alla de val, den upplösta riksdagen ej medhunnit. Då den förra är identisk med den senare, bli därigenom de grundlagsbud åtlydda, som säga, att varje eller var fjärde lagtima riksdag skall företaga nämnda val. Däremot kan vaderiksdagen icke göra om sådana val, som redan undanstökats, och det icke blott med hänsyn till R.O. § 63 mom. 4. När grundlagen säger, att nämnda funktionärer väljas av varje eller var fjärde lagtima riksdag, så anges

¹ Jfr statsminister Themptanders anf. i F.K. den 15 juni 1887 under debatten om uppskov med beslut över ett sedan 1885 vilande grundlagsändringsförslag: »Att ifrågasättande grundlagsändringsförslag rörande ett nytt statsdepartement förklarades vilande vid 1885 års riksdag, att sedermera nya val ägt rum till A.K., att den nu församlade riksdagen besitter egenskapen av lagtima riksdag och att det vidare är den första lagtima riksdag, som sammanträtt efter de nya valen, äro förhållanden, som jag icke kan förstå, att någon kan bestrida.

² Jfr Varenius i Hist. Tidskr. 1897 rec. avd. s. 37, som delvis är av annan mening. — Vill man för övrigt driva gäcket med riksfädernas önskan att grundlagsförslag skola ligga till sig och folkets mening först inhämtas, innan de bli antagna, så är det ej svårt. 1914 års förpuppade riksdag kunde mycket väl strax före jul hava antagit ett grundlagsförslag att vila och 1915 års riksdag sedan definitivt antagit det i jan. 1915, trots det valmännen vid nyvalen i sept. 1914 ej haft möjlighet taga ställning därtill. Riksdagens beslut om ändring av R.F. § 72 och R.F. § 96 m. fl. fattades dock före valen i sept. 1914.

därmed också, därest icke annat utsäges, i viss utsträckning den tid, de skola fungera, och denna tid måste respekteras. Fullmäktig i riksbank eller riksgäldskontor, vald för två år, förutsättes dessförinnan endast kunna avsättas, om ansvarsfrihet nekats honom (R.O. § 71 mom. 1 och 2.).

Upplösningsprerogativet har här i överensstämmelse med ämnets formulering behandlats från sin rättsliga sida; det har emellertid ej kunnat undgås, att det politiska syfte i rent subjektiv mening, grundlagsstiftaren haft därmed, fått spela in, när det gällt att tillämpa grundlagarnas bestämmelser med hänsyn till detsamma. Ett rigoröst juridiskt betraktelsesätt skulle föra med sig konsekvenser, som berövade institutet mycket av dess politiska räckvidd.

OM VÄXLINGAR I VARULAGREN.

AV

HARTVIG SVENSON.

Varulagrens växlingar under en konjunkturcykel ha mycket sparsamt berörts i nationalekonomiska publikationer. Frånvaron av statistik på området och svårigheten att åstadkomma sådana äro tydligen orsakerna. Det är ännu bland nationalekonomer omtvistat, huruvida varulagren äro störst under högkonjunkturen eller under depressionen. Prof. Wicksell var av den uppfattningen, att lagren voro störst under depressionen och att de då större varulagren senare under högkonjunkturen omsattes i fast kapital. Doc. Åkerman är däremot av motsatt uppfattning. Han antager varulagren vara minst under depressionen för att under högkonjunkturen ökas i takt med den då rådande prisstegringen. Alltså skulle prisstegring och prisfall vara orsaker till lagerökning resp. minskning.

Vetskap om hur det förhåller sig med varulagrens växlingar är av synnerligen stor betydelse, i betraktande av att det är det flytande realkapitalet det är fråga om, det kapital varav fast kapital skapas, och det kapital som produktionen måste ha för t. ex. arbetslönens utbetalande, innan ny produktion är färdig. Utan dylik vetskap kan ej vinnas klarhet i den sedan gammalt rådande uppfattningen, att en »överproducerad» varumängd på något sätt under högkonjunkturen uppstått och ligger hindrande i vägen för nyproduktion. Teoretiskt har det funnits självklart, att en på alla produktionsområden uppkommen »överproducerad» varumängd är omöjlig, eftersom de mänskliga behoven i hela deras mångfald äro obegränsade; men några ur verkligheten hämtade bevis har jag ingen kännedom om,

såvida man icke som bevis kan räkna svaren på den cirkulärskrivelse prof. K. Wicksell utsände¹ 1907.

För att finna kunskap om hur det förhåller sig med varulagrens växlingar har jag, samtidigt som jag i affärssyfte besökt handlandena i olika delar av landet, tagit som min uppgift att efterhöra varulagrens växlingar. Det skall icke förnekas, att denna undersökning är så bristfällig som den gärna kan vara beträffande det erhållna statistiska materialet, men resultatet lämnar ändock en liten bild av verkligheten. Det har icke varit möjligt att från varje affär erhålla några siffror, varför jag måst inskränka mig till att efterhöra huruvida en ökning eller minskning sedan föregående år skett. Första året 1923 lämnades uppgifter från 218 affärer (sådana som huvudsakligen handlade med industrivaror), och samma affärer tillfrågades även följande år, men endast 202 voro villiga att i fortsättningen lämna uppgift och de följande åren sjönk denna siffra ytterligare.

Antal tillfrågade handlande.

	Minskning	Ökning
1923.....	183	35
1924.....	188	14
1925.....	96	46
1926.....	52	60

Då en privatman icke kan uppgöra någon statistik omfattande hela lagerbeståndets totala volym, så är det givetvis svårt att veta, huruvida man är på den säkra sidan, då man utväljer ett visst antal handlande och försöker följa lagerbeståndets växlingar hos dem. Nya handlande tillkomma och äldre upphöra, och då en undersökning, för att vara fullständig, endast kan omfatta äldre affärer som haft bestånd sedan högkonjunkturen, så kan man ju inte veta, om lager och omsättning förflyttat sig till de nya affärerna eller till dem av de äldre, som undersökningen icke omfattar. En mindre undersökning blir sålunda inte fullt beviskraftig, även om det med en sådan kan göras sannolikt, att den totala lagervolymens växlingar gå i viss riktning. Ett fullt tydligt och bevisande statis-

¹ Statsøkonomisk tidsskrift (Oslo 1907).

tiskt material kan endast erhållas genom en undersökning omfattande hela lagerbeståndets totala volym; och det är att hoppas att statsmakterna i en snar framtid lämna bidrag till en sådan undersökning.

Framkomliga vägar för en bevisföring kunna emellertid enligt mitt förmenande erhållas genom en undersökning av de allmänna orsaker, som kunna föranleda en lagerhållare att öka eller minska sitt varulager. Äro dessa orsaker framsprungna ur en ekonomisk lag, som tvingar till ökning eller minskning, och gäller denna lag lika för alla lagerhållare, då borde denna lag gälla lika för lagerbeståndets totala volym. Liksom kvantitetsteorin säger, att prisnivån i ett land står i viss proportion till penningmängden, så är det tänkbart, att varulagren stå i viss proportion till omsättningen. Minskas omsättningen, kunna handlandena tvingas att minska sina lager och ökas omsättningen att öka desamma.

Vad är då orsaken till att omsättningen växlar? Skall man besvara denna fråga, så kommer man in på konjunkturväxlingarnas orsaker. Varje ökning och minskning i omsättningen har givetvis sina gränser. Ökningen borde ju icke ha någon gräns så länge folkmängden ökas och så länge produktionsutveckling är möjlig. Men ökningens volym från ett minimum blir större, så länge från en depression ej utnyttjade produktionsfaktorer kunna tagas i anspråk. En avmattning i en uppåtgående rörelse måste äga rum, sedan förut lediga produktionsfaktorer tagits i anspråk. Om varulagren måste stå i proportion till omsättningen, så måste en minskning i efterfrågan för lagerökning uppstå, när produktionen icke kan ökas i samma tempo, därför att förut lediga produktionsfaktorer tagits i anspråk. De produktionskrafter som varit inriktade på att öka varulagren måste då omkastas i sin användning till antingen andra konsumtionsvaror än de som lagrats eller också till fast kapital. Göres icke detta måste priset falla, om produktionen skall kunna fortsätta med samma volym och med samma artiklar.

Det är sålunda av synnerligen vikt att undersöka, om varulagren stå i proportion till omsättningen och växlar med denna. Det är då tydligt, att varulagren kunna drivas ned till ett minimum vid efter en kris i större skala inträffad produktionsinskränkning och arbets-

löshet. Och det är lika tydligt, att dessa minskade varulager måste fyllas vid en uppåtgående konjunktur.

Då en affärsman startar en affär, där lagerhållning är nödvändig, har han givetvis en viss oklar uppfattning om den omsättning affären kan få och den lagerhållning som är behövlig. Det egna kapitalets storlek i förening med beräknade kredit- och omsättningsmöjligheter utgör den grundval, varpå han bygger sin affär och varpå han beräknar storleken av sin första lagerhållning. När affären kommit igång, kan han justera lagrets storlek i förhållande till behovet. I det ögonblick affären startades, kan det sägas, att lagerhållningen tillkommit i spekulationssyfte, att varorna upplagts för en marknad som är oviss, men då affären kommit igång och fått en kundkrets, som mera regelbundet återkommer, har karaktären av spekulationsaffär upphört, ty omsättningen kan i det närmaste beräknas. Det ligger alltid i en affärsmans ekonomiska intresse att hålla så litet lager som möjligt. Omsättningsförändringar ske under vanliga förhållande icke i språng utan så småningom, varför någon lagerhållning för oväntade eventualiteter icke kommer ifråga. Omsättningshastigheten på den vara han säljer, i förening med den beräknade tid som åtgår för leverans från fabriken, utgör det varpå han bedömer storleken av sina köporder och därmed också storleken av sin lagerhållning. Under en högkonjunktur, då fabriken mera äro tagna i anspråk, blir leveranstiden i allmänhet längre och köpordernas storlek redan av denna anledning större.

Hos de flesta handlande — det är svårt att ange någon viss procent, men den förefaller att vara 90 à 95 % — förslår icke det egna kapitalet, utan man måste lita till varukredit. Jag har träffat fall, där varulagren till 95 % varit byggda på varuväxlar och sålunda till 95 % utgjort annans egendom. Det blir i främsta rummet hos de handlande, som icke helt arbeta med eget kapital, som omsättningshastigheten minutiöst avgör köpordernas storlek och därmed också lagrets storlek, då de måste räkna med att kunna betala sina köpta varor först sedan de blivit sålda eller i det närmaste sålda. Storleken av varukreditsumman kan dock icke ställas högre än omsättningssumman under högst 3 mån., på vilken tid i allmänhet varukredit lämnas. Omsätter en handlande för t. ex. 10,000 kronor under 3 mån., så får han in så mycket kontanter, att han per

löpande räkning kan underhålla en varukredit som plus omkostnaderna belöper sig till 10,000 kronor. Hans varulager får sålunda en viss proportion till omsättningen. Ökas omsättningen, har han både behov av och möjlighet till att öka varukreditsumman; och därmed ökas också hans lager. Minskas omsättningen, får han tillfälligtvis ett större varulager, då han beräknat sina inköp efter den förutvarande större omsättningen; men han tvingas att sälja undan för att kunna betala sina varuskulder, d. v. s. han måste göra uppehåll i sina inköp och minska sitt lager. Skulle den mindre omsättningen hålla vid sig, måste han beräkna sina inköp efter denna; och lika mycket som omsättningen blivit mindre, lika mycket minskas hans varulager gentemot tiden innan förändringen inträdde.

Hos de handlande, som ha tillräckligt eget kapital, får även där lagerbeståndet en viss proportion till omsättningen. Omkostnads-kontot är en stor post på utgiftsidan och däri ingår vad det kostar att hålla lager. Att ha ett större lager, än vad som nödvändigt behöves för att tillfredsställa kundkretsen, anses som slöseri; bland grossister anses det som konst att med minsta möjliga lager ha största möjliga omsättning. På en artikel med större omsättning är det nödvändigt att ha större lager än på en artikel med mindre omsättning. Detta torde visa, att hos de handlande, som ha tillräckligt eget kapital, får även där lagerbeståndet en viss proportion till omsättningen och växlar med denna.

Varuprisens fluktationer kunna även inverka på köpordernas storlek och därmed också på lagrens storlek, men vid stigande priser är det dock endast de mera kapitalstarka handlandena, som kunna köpa utöver det vanliga, såvida icke kredittiden ställes längre än brukligt.

Omsättningens storlek är sålunda huvudbestämmande för lagrens storlek och man kan som regel säga, att varulagren stå i viss proportion till omsättningen. Ökas omsättningen, så ökas varulagren, och minskas omsättningen, så minskas varulagren. De ekonomiska kredit- och självbeyarelselagar, som på detta sätt driva den enskilde lagerhållaren att öka eller minska sitt lager, måste givetvis även få sin tillämpning på lagerbeståndets totala volym, ehuru relativt i förhållande till folkökning och produktionsutveckling.

Med förbigående av vad som är orsaken till en ekonomisk kris, så är det ju ett faktum, att produktionsinskränkningar och avskedanden av arbetare då i större skala ske, vilket måste medföra en minskad omsättning. Handlandena, som äro bytesförmedlare av i det väsentligaste alla konsumtionsvaror, drabbas av denna omsättningsminskning och måste reducera sina varulager, vilkas utbud hindrar ny produktion och skapar en depression. För att varulagren skall kunna reduceras måste ju handlandena köpa mindre än de sälja och detta måste fortsätta intills lagertillgångarne kommit i jämvikt med omsättningen. Sedan ett jämviktsläge i lagertillgångarna uppnåtts, har ju också en ökning i produktionen uppnåtts, då handlandena kunna köpa hela sin omsättning hos fabrikanten. Och sedan det hinder avlägsnats som lageröverskottet utgjorde, borde en uppåtgående konjunktur vara på väg att öka omsättningen och därmed behovet av ökade lager. En omkastning i bytesförmedlarnas efterfrågan av varor har härmed framträtt. Medan under den nedåtgående perioden handlandena sålde mera än de köpte, så blir motsatsen rådande under en uppåtgående konjunktur, då de för sin lagerökning måste köpa mera än de sälja.

Vid en uppåtgående konjunktur, då produktion och omsättning ökas, följer lagerbeståndet med i samma linje. Men en oavbruten ökning av produktion och omsättning, på sätt som sker från minimum till maximum från depressionens slutpunkt till högkonjunkturs slutpunkt, är givetvis omöjligt. När alla produktionsfaktorer, både de som vid depressionens produktionsinskränkning sattes åt sidan, och de som under den uppåtgående konjunkturen tillkommit, blivit tagna i anspråk och effektivt utnyttjade, är gränsen för produktions- och omsättningsökningen nådd. Då omsättningen reglerar varulagren, inträder en stagnation i lagerökningen, i samma ögonblick som det inträder en stagnation i omsättningsökningen; handlandenas varulager ha erhållit sina efter omsättningen rätta proportioner.

Producenterna ha under den uppåtgående konjunkturen inträtt sig att samtidigt fylla konsumenternas löpande behov och handlandenas behov av ökade varulager, men då gränsen för lagerökningen är nådd, få producenterna endast omsätta, vad konsumenterna kunna köpa. Producenternas partipriser ha bildats av

denna dubbla efterfrågan av varor, som konsumenternas köpkraft och handlandenas behov av lagerökning utgjorde. Varorna ha gått åt till dessa priser, så länge handlandena hade behov av att öka sina lager, men då varulagren fått sina rätta proportioner, kunna varorna ej gå åt till de priser som gällt. Ett prisfall måste här bli ofrånkomligt, såvida icke de produktionskrafter som varit sysselsatta för ökning av varulagren, kunna inriktas på produktion av fast kapital eller sådana konsumtionsvaror, med vilka marknaden ej varit mättad. Med kännedom om den hastighet med vilken konjunkturomslag kunna komma, är det en mycket svår sak för de fria krafternas spel att inrätta sig härför. Den del av produktionsresultatet som tidigare varit avsedd för lagerhållarnas lagerökning, få fabriken behålla och se sina lager stiga, varefter de tvingas till driftsinskränkningar och avskedanden av arbetare. Först sedan driftsinskränkningar skett och producenterna i egenkap av konsumenter fått minskad köpkraft, uppstår varustockning jämväl hos handlandena.

Då depressionen inträtt, har köpförmågan av konsumtionsvaror blivit mindre icke endast bland de arbetslösa arbetarna, utan även bland såväl fabrikanter som handlande och hos alla dem som ej ha en fast inkomst. Lagerhållarnas omsättning pressas ned och i proportion härtill måste de reducera sina lager. Skillnaden i fabrikanternas omsättning blir ganska väsentlig under hög- och lågkonjunktur, ty medan handlandena under den uppåtgående konjunkturen köpa mera än de sälja, så sälja de mera än de köpa under depressionen; och denna skillnad blir ännu större i betraktande av att även handlandena sälja mindre under depressionen.

Ett överskott av varor i förhållande till köpkraften har sålunda uppstått under krisen, men särskilt under depressionens första skede, därigenom att varuprisen blevo övernormala i samma ögonblick som handlandenas varulager fått sina efter omsättningen rätta proportioner. Hade varupriset hastigt kunnat omkastas till ett jämnviktspris, lika hastigt som det brukar ske med priset på jordbruksprodukter, så hade intet värueverskott uppstått och ingen inskränkning i produktionen behövt ske. Trögheten i prisbildningen får sin näring icke minst därigenom, att företagen tro på en snart åter förbättrad marknad, varför någon tids lagerproduktion i allmänhet brukar

ske vid krisen, därmed fördröjande och försvårande ett ofrånkomligt råvaruprisfall. Det prisfall som i tidens längd ändå kommer blir på grund av varuöverskottets existens lägre än normalt och hindrar därigenom ny produktion. I betraktande av den minskade köpkraft som produktionsinskränkningen medfört, är det möjligt och troligt, att priset på varuöverskottet måste sjunka långt under produktionskostnaderna, för att varorna skola kunna gå åt. Då ingen utan tvingande nödvändighet vill sälja något under produktionskostnaderna, så är det förklarligt, att det tager lång tid, innan ett jämnviktsläge mellan köpförmåga och varulager uppstår. Något normalt byte kan icke komma till stånd, förr än handlandenas relativa varuöverflöd upphör. Men en allmän reduktion av varulagren, utan motsvarande sänkning av varupriset, är som att taga fatt på sin egen skugga. Då producenterna icke få sälja något, så kunna de icke i egenskap av konsumenter köpa något; och i ju större skala en allmän lagerreducering skulle försökas, ju mindre skulle den allmänna produktionsvolymen bli. Bytesorganisationen är nu en gång sådan, att det väsentligaste av varubytet sker med handlandena som bytesförmedlare och man kan blott tänka sig, att dessa av någon anledning gjorde allmän köpstreck för någon tid, så vore därmed all produktiv verksamhet lamslagen. Nu sker denna köpstreck under depressionen, ehuru i mindre skala och mera omedvetet och tvingande än medvetet och frivilligt.

Med stöd av vad ovan sagts, synes det mig, som om de växlingar som förekomma i varulagrens totala volym, bli störst strax efter krisen, men minskas därefter så småningom i proportion till den minskade omsättningen och bli minst vid depressionens slutpunkt.

Omsättningen i detaljhandeln är tydligen större under depressionens första skede än under det senare skedet, och detta troligen beroende på följande orsaker: Många av de arbetslösa ha väl alltid något under högkonjunkturen sparat kapital, som de tvingas att i första hand använda, liksom företagare, vilka fått sin inkomst minskad, icke lika hastigt hinna förändra sin utgiftssida. Varumängden är ju också större under det första skedet, vilket tyder på en större köpkraft, men i den mån varumängden smälter samman, minskas köpkraften och därmed omsättningen.

En uppåtgående konjunktur synes icke kunna begynna, förrän

ett jämnviktsläge mellan varulager och omsättning uppnåtts. Det är tydligt att alla varuslag icke kommer till detta jämnviktsläge samtidigt, varför en produktionsökning hos något av dem medför en ökad omsättning på övriga, liksom produktion av nyuppfunna bytesartiklar kan öka den allmänna omsättningen. Alla de olika artiklarnas lagervolym har sålunda icke behov av att gå ned till sitt ursprungliga vid jämnvikt stående bottenläge, utan kan mötas på vägen genom en ökad allmän omsättning.

En omtvistad punkt vid en uppåtgående period är, hur prisstegringen kommer igång. Denna prisstegring kan möjliggöras genom kreditinflation, men möjlighet till kredit finnes i än större skala under depressionen ehuru efterfrågan då ej finnes. Den kreditefterfrågan som kommer under den uppåtgående perioden har sin täckning i en ökad varumängd och behöver sålunda icke föranleda prisstegring. Däremot kan kreditinflation i verklig mening uppträda vid högkonjunktursens senare del då efterfrågan på fast kapital är synnerligen stor och då krediter kunna ställas till förfogande, innan täckning i varor eller fasta kapitalnyttigheter finnes. Det ser emellertid ut, som om prisstegring förorsakades av en inskränkning i konkurrensen. Varuprisen äro ju under depressionen undernormala på grund av stora utbud. Så länge produktionsfaktorer av olika slag finnas lediga utan att effektivt kunna utnyttja sin produktionskapacitet, så är det tydligt att konkurrensen företagarna emellan är synnerligen stor, men i den mån dessa lediga produktionsfaktorer tagas i anspråk, blir konkurrensen mildare och företagarna kunna gagna sig härav och öka varupriset. När produktionsförmågan är utnyttjad har ju företagaren ingen anledning att med ett billigare varupris underbjuda sin konkurrent, som kanhända även han har full sysselsättning. I den mån varulagren nått sin översta gränslinje och ökning i varulagren ej behöver företagas, så minskas varuefterfrågan och konkurrensen blir större, därmed framkallande ett billigare pris. Den del av varulagren, som har ökats, har till sin största del köpts på kredit. Man kan sålunda komma till den slutsatsen att prisstegringen har sin grund i minskad konkurrens och möjliggjorts genom kreditinflation.

Har lagerbeståndet en gång kommit i rörelse i ökning och minskning, fortsätter denna rörelse och underhåller sig själv eller

rättare underhålles av den tvingande produktionsminskning och arbetslöshet och den därav tvingade lagerminskning, som uppträder under depressionen.

Den kraft som från början satt lagerbeståndet i rörelse och även återkommande hjälpt till att underhålla rörelsen kan vara ett större krig. Men växlingarna i varulagren möjliggjordes först med den moderna industrialismen, som gav möjlighet till inskränkning i produktion och avskedande av arbetare med undanskjutande av prisfall som produktionsreglerande faktor.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN.

I. Politik.

Författningsreformen Författningsarbetet i den nyuppståndna polska i Polen. staten präglades från början av tvenne omständigheter. Från kampen mot regeringarna i Ryssland, Tyskland och Österrike-Ungern hemförde de polska grupperna en djup misstro mot varje slag av verkställande makt och en böjelse att i dess yttersta konsekvenser hävda den parlamentariska principen. Ett annat förhållande, som i viss mån kom att bestämma författningsarbetet, var den inom vida kretsar rådande oviljan mot den dåvarande statschefen Joseph Pilsudski samt dessa kretsars strävan att efter förmåga begränsa regeringens makt.

Författningen av den 17 mars 1921 är också att beteckna som ett ytterst demokratiskt regelsystem. Presidentmaktens subordination under riksdagen utsträcktes ända därhän, att statschefen berövades rätten att upplösa kamrarna. Visserligen kunde han med bifall av en kvalificerad majoritet inom senaten åvägabringa en upplösning av sejmen. Men senaten i Polen skiljer sig väl att märka i mycket ringa grad från den andra kammaren. Samma allmänna lika och direkta rösträtt, som gäller vid valen till sejmen, är även föreskriven vid valen till senaten. Skillnaden ligger i åldersbestämmelserna. Till sejmen äro alla medborgare över 21 år röstberättigade, medborgare över 25 år valbara; vid valen till senaten är röst-rättsåldern höjd till 30 år, valbarheten börjar först vid 40 år. Dessa åldersstreck kunna dock näppeligen åstadkomma någon större skillnad mellan kamrarna. En parlamentsupplösning mot den större kammarens vilja blev enligt 1921 års regler praktiskt taget utesluten. Maktlös gentemot representationen blev presidenten även så tillvida, som referenduminstitutet, infört i de flesta efterkrigsförfattningar, saknas i Polen. Det behöver knappast påpekas, att i legislativt hänseende statschefens makt var lika med nöll.

Redan från begynnelsen ha röster höjts mot det brett demokratiska system, vari det polska regeringsmaskineriet förankrats. Ett tvåpartisystem liknande det engelska — den enda förutsättningen för en effektiv statsmakt på demokratisk grund — var naturligtvis från början uteslutet. Men splittringen på fraktioner har i Polen gått längre

än annorstädes på kontinenten. De större partiernas antal har så småningom vuxit till 16, utan att möjligheterna till samverkan mellan de skilda grupperna i nämnvärd mån ökats. Då man nu betänker, att det nya riket, tillfölje statsgebitets föregående uppdelning på trenne i administrativt och legislativt avseende skarpt skilda stormakter, står inför nödvändigheten att ur nuets kaos framskapa en ny civil- och strafflag och ett enhetligt regelsystem för förvaltningen, springa bristerna i 1921 års förvaltningsverk klart i dagen. Till de administrativa och legislativa svårigheterna sällade sig dessutom en rad ytterst vanskliga ekonomiska problem, för vars lösning en helt annan auktoritet erfordrades än den, 1921 års författning inrymde åt de koalitions- och expeditonsministärer, som fram till Pilsudskis statskupp i maj d. å. hade sig ledningen anförtrödd.

Det faller utanför ramen av denna redogörelse att närmare ingå på de händelser, som föregingo Pilsudskis kupp den 16 maj. De ledde icke, såsom kunde väntas, till militärdiktatur, utan till en ny kabinettsbildning inom den gamla författningens ramar. Så tillvida var emellertid ställningen en annan, som man inom alla politiska riktningar lärt sig inse, att Pilsudskis krav på författningsrevision erbjöd den enda lösningen ur de många svårigheterna. Sedan sommaren ägnats åt att närmare utforma det principiella krav på förstärkning av den verkställande makten, som majrevolutionen åvägabragt inom det allmänna medvetandet, har den 2:dre augusti författningsreformen förts i hamn. Den går fram utefter tvenne linjer.

Den viktigaste reformen gäller presidentens rätt att upplösa sejmen. Den gamla bestämmelsen om kvalificerad majoritet inom senaten i och för en sådan åtgärd har numera bortfallit. Därmed har statschefen erhållit möjlighet att förhindra alltför kaotiska förhållanden inom representationen. Beträffande budgeten, varom naturligen striden står alldeles särskilt hård i det ekonomiskt betryckta Polen, har stadgats, att för den händelse kamrarna icke inom en viss tid enats om en hushållningsplan, regeringens budgetförslag skall träda i kraft, som hade det av kamrarna beslutats. Vid sidan om dessa reformer är slutligen att nämna de vidsträckta befogenheter, presidenten erhållit i form av provisorisk lagstiftningsrätt för att på kortast möjliga tid kunna genomföra det lagstiftningsarbete, som är nödvändigt för en konsolidering av förvaltning och näringsliv i den nyordna staten. Fram till ingången av år 1928 har alltså polske presidenten rätt att utfärda dekret med lags giltighet.

Det kan icke råda något om helst tvivel om, att Polens författning genom tilläggsbestämmelserna av den 2:dre augusti modifierats i tydligt antidemokratisk riktning. De nya reglerna för presidentmaktens utövning kunna knappast sägas överensstämma med andan i den ursprungliga radikala författningen. Livets hårda krav ha emellertid här som alltid triumferat över rådande former. De psykologiska efterverkningarna av majrevolutionen voro sådana, att man gärna gav formen till spillo, blott man nådde därhän-att se det

parlamentariska ställningskriget avlöst av en på handlingar rikare period. Det återstår att se, om de former, som säkerställa en presidentmaktens renässans, också skall lyckas i realiteten åvägbringa en sådan. Vad man hitintills sett av polsk politik efter den nya statens grundläggning tyder mycket litet på möjligheten av en sådan kontinuerlig maktutövning. Man må nämligen besinna följande.

Ingen regering, icke ens diktaturen, kan undvara ett visst psykologiskt underlag för sin verksamhet, en åtminstone neutral hållning hos den stora allmänheten. I Polen äro emellertid utsikterna i detta hänseende ännu minimala. Hindren för en polsk statsbildning fördela sig ganska jämt över hela det offentliga livet. Vi finna dem spridande söndring och split inom armén och riksdagen, pressen och det dagliga livet, sådant det levas i stad och land, bland bildade och analfabeter.

Hären som för närvarande i stort sett stöder Pilsudski, är ingalunda så pålitlig som man i förstone föreställer sig. Den rymmer partigångare av skilda slag. Förutom den nu härskande Pilsudskigruppen framträda särskilt de s. k. Hallerczyks, de förut i fransk sold varande Hallertrupperna, general Sikorskis anhängare samt Dowborczyks, f. d. friskaror från Posen, uppkallade efter den ryske generalen Dowbor-Musnick. Förutsättningarna för den enklaste styresformen, diktaturen, äro sålunda näppeligen för handen. För en parlamentarisk regering äro utsikterna naturligtvis ännu mörkare.

Av sejmens partier, fraktioner och undergrupper — inalles lär summan av samtliga större och mindre grupper inom och utom riksdagen uppgå till 115 — vilja vi här endast uppehålla oss vid de mera framträdande. Den polska högern består först och främst av det klerikala Nationaldemokratiska partiet (Zwiazek Ludowo Narodowo) samt det likaledes klerikala, i industrikretsarna förankrade Kristligt demokratiska partiet (Narodowe Chrzescianskie Stronnictwo Pracy), som den menlösa etiketten till trots är lika imperialistiskt och tyskfiendtligt som den förstnämnda gruppen. Det tredje högerpartiet, Kristligt nationella partiet, (Klub Chrzescianski Narodowy) representerar storagrarnerna och visar monarkistiska tendenser. Tillsammans behärska högergrupperna ungefär 38% av rösterna i sejmen. Av centerpartierna är småbrukarpartiet, vanligen Piaste kallat, det ojämförligast starkaste partiet. Piaste står i utrikespolitiken högern nära men driver i de inre angelägenheterna den politik som för stunden passar dess materiella intressen bäst. Det är också i sin handel och vandel mycket oberäkneligt. Piaste med däromkring oscillerande grupper beräknas förfoga över 16% av rösterna i sejmen.

Av vänstern står Nationella arbetarpartiet högern närmast; det är imperialistiskt och klart tyskfiendtligt. Den lilla ungpolska gruppen (Zwiazek Mlodej Polski) är nationellt beständ och antisemitisk. Den har sina fästepunkter framför allt vid akademierna. Ett radi-

kalt agrarparti utan allt för stort inflytande är den s. k. Wyzwoleniegruppen. Liksom den kommunistiskt orienterade Brylgruppen (så benämnd efter ledaren Bryl) har den på sitt program expropriation av latifundierna utan vederlag åt de nuvarande ägarna. Ett mindre på en gång sovjetvänligt och nationalistiskt parti ledes av prästen Okon. Starkast av vänsterpartierna är socialdemokratien (Polska Partja Sozjalistyczna) med en ävenledes starkt utbyggd pressfront. Slutligen är att anteckna den kommunistiska gruppen (Kommunistyczny Związek Proletariatu miast i wsi), vilken ehuru icke representerad i sejmen vuxit i inflytande under senare år. Tillsammans förfoga här uppräknade partier över mer än fjärdedelen av platserna i riksdagen.

Den teckning av politiskt partiliv som här givits är av naturliga skäl i hög grad ofullständig¹. Sejmen är ett ständigt upprört hav, där partierna splittras och förenas, avsätta undergrupper och uppsaga sådana. Och utanför riksdagen konspirera revolutionära, nationella, klerikala och monarkistiska fraktioner i legio. Den gemensamma basen för alla dessa grupper är emellertid den polska nationaliteten. Utanför denna i och för sig otillräckliga grundval för en sluten statsbildning påträffa vi likaledes hopplöst splittrade de judiska, tyska, vitryska och ukrainska minoriteterna. Tillsamman förfoga de över en femtedel av sejmens röstetal; den inhördes oenigheten omöjliggör emellertid varje konsekvent politik. Enbart inom det judiska lägrät finnas tjugo partiriktningar företrädda.

De slutsatser, som för statslivets del kunna dragas ur här anförda förhållanden, äro ju icke av särdeles uppmuntrande art. Icke torde den förstärkta presidentmakten kunna i någon större utsträckning rätta till de bedrövliga förhållandena. Ingen formaldemokratisk terminologi lär kunna beslöja det faktum att det nya Polen är ett fredens stora misstag. Det läggspel med folk och områden, som bedrevs i Versailles, har visat sig betydligt mera destruktivt till sina konsekvenser än den i patrimonialistiska åskådningar förankrade politik, som på sin tid tog sig uttryck i Polens första, andra och tredje delning.

¹ Efter valet 1922 fördelade sig platserna inom sejmen på följande sätt: Nationaldemokratiska partiet 99, Kristligt-demokratiska partiet 41, Kristligt-nationella partiet 22. Centern inklusive Piaste 104, Judarna 34, Nationella arbetarpartiet 18, Socialdemokraterna 41, Ukrainare 17, Tyskar 17, Vitryssar 11, Ukrainska bönder 5, Vildar 8, Katolska folkpartiet 6, Okongruppen 4, Kommunisterna 2. Dessa uppgifter kunna givetvis icke läggas till grund för uppfattningen av den nuvarande ställningen. Därtill är som nämnts läget inom sejmen alltför stabilt.

II. Statistik och ekonomi.

The Laura Spelman har till Stockholms Högskola donerat en **Rockefeller Memorial** summa av 75,000 dollars, som utbetalas med en femtedel under vart och ett av åren 1926—1930 och skall användas till socialpolitiska undersökningar av företrädesvis induktiv karaktär.

Donationen har tillkommit på initiativ av professor Gösta Bagge, som även handhar ledningen av undersökningarna. Enligt den av honom uppgjorda planen skola i första hand de faktorer utforskas, som varit bestämmande för löneutvecklingen i Sverige och för arbetslönens olika höjd inom olika områden av vårt näringsliv. Resultaten skola offentliggöras på engelska i en särskild skriftserie. Professor Bagge har för avsikt att låta sin bok *Arbetslönens reglering* genom sammanslutningar, med vars omarbetning han för närvarande är sysselsatt, ingå såsom första volym i denna serie. Åt docenten Erik Lindahl har anförtrotts uppgiften att ge en analyserande framställning av den allmänna löneutvecklingen i Sverige under perioden 1890—1925. I anslutning till dessa arbeten av mera allmän karaktär skola företagas speciella undersökningar rörande löneförhållandena inom särskilda grenar av näringslivet. Jur. och fil. kand. Gösta Bergstad, amanuensen fil. kand. Alf Johansson och jur. kand. Gunnar Myrdal ha sålunda erhållit i uppdrag att skriva var sin monografi rörande arbetslönerna inom respektive verkstadsindustrien, byggnadsindustrien och lanthuset. Sedan dessa utredningar slutförts, torde andra arbetslönefrågor upptagas till behandling.

Under innevarande år har arbetet huvudsakligen inriktats på planering och förberedande arbeten samt att införskaffa statistiskt material rörande arbetslönerna och de lönebestämmande faktorerna under tiden 1890—1925.

E—k L—I.

Till frågan om kooperativens beskattning. I Kooperativa Förbundets tidning *Konsumentbladet* finnes den 19 juni innevarande år införd en redaktionell artikel, »*Det 'kooperativa skatteprivilegiet' i siffrornas belysning*», i vilken följande står att läsa: »Att kooperationen skulle vara särskilt gynnad i skatteavseende hör till ett av de påståenden, som rörelsens motståndare framfört så ofta och så länge, att det nu blivit så gott som en dogm inom köpmanslägret och även i åtskilliga kretsar utanför. Vi ha vid upprepade tillfällen uppvisat, att detta är fullkomligt grundlöst och med ofrånkomliga fakta styrkt, att kooperationen till

och med lämnar större skattebidrag till det allmänna än *den enskilda handeln*. Vi ha även visat, att den nuvarande skattelagstiftningen ställer de större kooperativa företagen i en ogynnsam undantagsställning i jämförelse med *aktiebolagen*, vilka senare i trots av alla sina jämrande klagovisor över de tyngande skatterna slippa undan avsevärt lindrigare än de kooperativa sammanslutningarna». Något bevis för det förstnämnda påståendet anföres ej, men som stöd för det senare uppges, att om Kooperativa Förbundet år 1924 varit konstituerat som aktiebolag, skulle det i kronoskatt för detta års inkomst ha fått erlägga endast 131,186:68 kr. i stället för nu erlagda 182,453:52 kr.; d. v. s. en skattebesparing enbart å kronoskatten på 51,266:84 kr. eller 39% skulle ha uppstått. Den beskattningsbara inkomsten uppgives ha uppgått till 958,040 kr., men om storleken av det i Kooperativa Förbundet investerade kapitalet — vilket väl får antas motsvara det tänkta aktiebolagets kapital — lämnas däremot ingen uppgift, vilket som nedan skall visas, gör det omöjligt att med hjälp av de publicerade siffrorna draga några säkra slutsatser eller göra några jämförelser.

Den naturliga konsekvensen av ett sådant förhållande borde ju vara, synes det, att samtliga kooperativa företag i vårt land ombildades till aktiebolag. Häremot göres emellertid längre fram i samma artikel följande invändning: »Det kan synas egendomligt, att styrelsen trots den högre skattebelastning, som drabbar rörelsen, då förbundet drives som ekonomisk förening icke föreslår en omläggning till aktiebolag. Anledningen härtill är, att organisationen enligt lagen om ekonomiska föreningar är den enda juridiska form för verksamhetens bedrivande, som möjliggör tillämpande av den demokratiska förvaltningsform, vilken är utmärkande för kooperationen. En förändring är därför otänkbar. I stället måste rörelsen inrikta sin strävan på att skattebestämmelserna förändras så, att *de ekonomiska föreningarna icke som nu bli hårdare beskattade än aktiebolagen*». (Här kurs.) Detta skäl har dock icke hindrat årets förbundskongress att enhälligt besluta, att ombilda förbundets margarinfabrik i Norrköping till aktiebolag med ett aktiekapital på 3 milj. kr., varigenom en skattebesparing på 80,000 kr.¹ beräknas uppstå. (Konsumentbladet ²⁵/₁₀ 1926.)

Med anledning av Kommunalskattekommitténs betänkande av den ¹⁵/₁₀ 1924, i vilket föreslås, att den rätt till skattefrihet för lämnade rabatter och pristillägg i förhållande till gjorda inköp och försäljningar, som nuvarande skatteförordningar tillerkänna kooperativa konsumtions- och produktionsföreningar men ej andra affärsföretag, skall upphöra, har Kooperativa Förbundet till Kungl. Maj:t ingivit en skrivelse, som utmynnar i en hemställan, att »Kommunalskattekommitténs uppfattning rörande beskattning av kooperativa företag ej måtte läggas till grund för en blivande lagstiftning i ämnet». I skrivelsen, som finnes utförligt refererad i Konsument-

¹ Om i denna summa även ingår inbesparade kommunalskatter är ej klart,

bladet för den 17 juli innevarande år, upptages bl. a. även till behandling, »att kooperationens skattebidrag synas vara i vissa fall redan nu proportionsvis vida högre än den enskilda handelns». I skrivelsen anföres en del exempel för att styrka detta påstående, vilka — alltjämt enligt referatet i Konsumentbladet — må här i korthet anföras.

Konsumtionsföreningen Stockholm erlade år 1924 i kronoutskylder 54,250 kr. och i kommunalutskylder 43,157 kr., under det att 300 (*godtyckligt utvalda*) livsmedelshandlare av olika slag i Katarina församling i Stockholm betalade tillsammans 50,291 kr. i kronoskatt (d. v. s. 4,041 kr. mindre än Föreningen) samt 65,565 kr. i kommunalutskylder. Varken Konsumtionsföreningens eller livsmedelshandlarnas nettovinster, rörelsekapital eller omsättning meddelas.

Konsumtionsföreningen Örebro erlade »av sin inkomst för rörelse, cirka 121,000 kr., år 1924 cirka 21,000 kr. i skatt till staten, medan 262 handlande i olika branscher på en inkomst av 1,013,000 kr. betalade föga mer än det dubbla» eller 47,154 kr. (endast summan av handlandenas inkomst och skatt angives). I kommunalutskylder erlade Föreningen 12,880 kr. och handlandena 65,586 kr.

I *Ludvika* »erlade konsumtionsföreningen och dess 8 föreståndare för 1924 sammanlagt 1,984 kr. till staten, medan de 36 handlandena (på platsen) tillsammans nådde 2,235 kr. sålunda endast 251 kr. mera».

I en större landsortskommun, *Hamrånge socken*, slutligen, »erlade de 7 handlandena i socknen i kronoskatt 84 kr., medan de 6 kooperativa föreningarna sammanlagt betalade 1,065 kr., sålunda vida mer än de 7 handlandena tillsammans». Även i detta fall nämnes intet om de olika affärsföretagens nettovinster, omsättning eller kapital.

Med stöd av i huvudsak detta material drages nu den generella slutsatsen, »att de kooperativa företagen redan med nuvarande former för beskattningen i förhållande till omsättningen erlagga större skatter till det allmänna än den enskilda handeln f. n. gör», samt att »långt ifrån att kooperationen skulle vara underbeskattad, är den alltså i jämförelse med den enskilda handeln *överbekattad*».

Då sålunda frågan om kooperationens faktiska ställning i beskattningsavseende såväl i jämförelse med »den enskilda handeln» som aktiebolagen tydligen är föremål för vitt skilda meningar och dessutom just nu aktuell, har det synt mig, att en fullt objektiv utredning i frågan, grundad uteslutande på gällande rätt och på de i Konsumentbladet anförda uppgifterna ej skulle sakna sitt intresse. Icke minst synes mig en dylik undersökning kunna vara till gagn för delägarna i de kooperativa företagen, vilkas ställningstagande till den för dem mycket viktiga frågan om den fördelaktigaste formen för rörelsens bedrivande genom att skattefrågan objektivt diskuteras bör åtminstone i någon mån kunna underlättas. Den följande framställningen avser sålunda ej att taga ställning till det

invecklade sociala problemet¹ om Kooperationen bör vara gynnad i beskattningsavseende eller ej utan endast till frågan om den med nu gällande skatteförordningar är gynnad eller missgynnad. Att utsträcka en dylik undersökning annat än till *kronoskatten* skulle föra för långt och vore dessutom tämligen betydelselöst, då ju med nu gällande rätt kommunalbeskattningen — fränsett den progressiva kommunalskatten — helt grundas på bevillningsförordningen, vars avvikelser från K.F. om inkomst- och förmögenhetsskatt ej äro till de kooperativa föreningarnas nackdel i jämförelse med de enskilda affärsmännen, varpå ju även de i Konsumentbladet anförda exemplen äro ett talande bevis.

Om vi då börja med Kooperationens förhållande till den »enskilda handeln», varmed väl avses enskilda handelsidkare och slutna ekonomiska föreningar, så är det emellertid genast tydligt, att några bestämda slutsatser ej kunna dragas av de i Konsumentbladet anförda exemplen. Konsumtionsföreningen Stockholm bedriver ju sin rörelse i filialer spridda över hela staden med omnejd och ej endast på Söder! I det förhållandet, att Föreningen *endast* betalar 4,000 kr. mera i kronoskatt och cirka 22,000 kr. mindre i kommunalskatt än de 300 godtyckligt utvalda livsmedelshandlandena i Katarina församling — om vilka man för övrigt intet får veta — skulle man ju visserligen snarast vara böjd för att se ett bevis på, att Kooperationen är *lindrigare* beskattad än den enskilda handeln, men utan uppgift om de jämförda skatteobjektens rörelsekapital, omsättning och *verkliga* nettovinstar är ju varje saklig jämförelse utesluten. Dessamma gäller också Ludvika och Hamrånge exemplen, varför vi ej vidare ingå på dem. Även beträffande Örebro är emellertid jämförelsen haltande, ehuru i detta fall de beskattningsbara (taxerade) beloppen anföras och ej endast skattebeloppen, och detta av två skäl. Dels jämföres Konsumtionsföreningens taxerade inkomst och skatt med *summan* av de 262 handlandenas taxerade(?) inkomster och skattebelopp och dels göras en jämförelse mellan å ena sidan en juridisk persons och å andra sidan enskilda personers »skatteförmåga».

Den genomgående demokratiska principen i vårt liksom i de flesta andra länders beskattningssystem är ju visserligen numera *förmågeprincipen*, varmed förstås, att var och en skall beskattas lika kännbart d. v. s. att bonden, arbetaren, affärsmannen, ämbetsmannen o. s. v. skola bringa det allmänna ett lika hårt offer. Men vad menas med, att en juridisk person bringar ett kännbart offer? Vad innebär en kooperativ eller ekonomisk förenings »skatteför-

² Angående frågan om det berättigade eller oberättigade från rent *ekonomisk synpunkt* i att Kooperationen i viss mån gynnas i beskattningsavseende se Professor D. Davidson, Konsumtionsföreningars beskattning genom inkomstskatt, Ekonomisk Tidskrift 1905 samt Professor F. Brock, Till frågan om Konsumtionsföreningarnas beskattning, Ekonomisk Tidskrift 1912; beträffande frågans *sociala sida* se Kommunalbeskattningens betänkande Del I s. 300—301 och Del II s. 539 (Herrar Erikssons och Lindqvists reservation).

måga» jämförd med en enskild persons »skatteförmåga»? Givetvis är detta två ojämförbara begrepp. Vill man emellertid, som Konsumentbladet gör, taga ställning till frågan om Kooperationen är hårdare beskattad än de enskilda affärsmännen, kan detta därför endast ske genom att — med bortseende från förmågeprincipen — jämföra den skatt, som drabbar lika stora inkomsttagare av de båda kategorierna, och den rätt, de hava, att göra skattefria avdrag från sin verkliga nettovinst. Huruvida sedan en kooperativ förening skall anses ha större eller mindre »skatteförmåga» i vanlig mening än en enskild person eller en annan juridisk person, är en fråga för sig, som vi ej här inlåta oss på.

En följd av kravet på rättvisa i beskattningen har emellertid blivit, att de större inkomsttagarna av nu i fråga varande kategorier betala skatt efter en högre skatteprocent än de mindre. Om vi då i saknad av närmare uppgifter angående inkomstfördelningen mellan de 262 Örebrohandlandena antaga, att de som resultat av 1924 års rörelse hade lika stora beskattningsbara belopp d. v. s. 3,800 kr., skulle var och en av dem med då gällande skatteprocent (170%) i kronoskatt erlagd 193:80 kr. eller tillsammans 50,775:60 kr. Emellertid betalade de enligt Konsumentbladet endast 47,154 kr. Denna skillnad beror tydligen dels på att 1,013,000 kr. troligen utgör summan av handlandenas »taxerade belopp» (d. v. s. nettovinsten utan avdrag av orts- och familjeavdraget) och dels på att inkomstfördelningen naturligtvis ej varit, som vi antogo, fullt lika, utan somliga haft större och andra mindre ja kanske rent av icke någon beskattningsbar inkomst alls. I stort sett återger dock vårt gjorda antagande förhållandena rätt, då skillnaden mellan summan av handlandenas »medelskatt» och den skatt, de verkligen erlagt, endast är 3,621:60 kr.

Konsumtionsföreningens beskattningsbara inkomst, *sedan avdrag gjorts för rabatter till kunderna*, utgjorde 121,000 kr. och därpå upp-gives föreningen ha erlagt 21,000 kr. i kronoskatt. Denna uppgift måste emellertid uppenbarligen vara beroende på något misstag, då kronoskatten på 121,000 kr. intjänat under år 1924¹ endast utgjorde 12,546 kr. (jfr Sv.F.S. 1925 n:r 162), vilken siffra jag också i fortsättningen räknar med. Att Konsumtionsföreningen med sin 32 gånger större årsvinst än de 262 handlandenas medelinkomst fått betala 10,3% i kronoskatt under det att handlandena sluppit undan med i medeltal 5,1% synes mig emellertid — om man fasthåller vid det demokratiska kravet, att en större inkomst skall beskattas proportionsvis hårdare än en mindre — svårligen kunna anföras som bevis för att Kooperationen är missgynnad i beskattningshänseende — *särskilt när man betänker, att Konsumtionsföreningen ifråga från sin verkliga nettovinst å den kooperativa rörelsen i motsats till de*

¹ Av Konsumentbladets ordalag framgår ej fullt tydligt, om årsvinsten på 121,000 kr. hänför sig till 1923 eller 1924. Skulle det förra vara fallet, utgjorde Föreningens kronoskatt 12,915 kr., enär skatteprocenten 1924 var 175.

privata affärsmännen och de slutna ekonomiska föreningarna fått göra avdrag för till kunderna utdelade rabatter. Angående storleken av denna utdelning i nu avhandlade fall nämnes intet, men det förtjänar att påpekas, dels att något lagligt hinder för att på detta sätt utdela *hela nettovinsten* (med undantag av i föreningsreglementet föreskriven avsättning till reservfond) ej föreligger och dels att utdelningens storlek fr. o. m. år 1921 ej behöver bestämmas förrän efter räkenskapsårets slut för att bli skattefri. Att märka är dock, att det *endast* är på avkastningen av den *kooperativa* rörelsen, ett kooperativt företag på detta sätt kan undandraga sig skatt, men praktiskt sett innebär detta, att delägarna i en kooperativ förening själva kunna avgöra, om föreningen skall betala skatt eller ej. För sålunda erhållen utdelning av den kooperativa vinsten i förhållande till gjorda inköp eller försäljningar (»rabatt» och »pristillägg») erlägges ej skatt av kunderna¹.

Enligt gällande skatteförordningar är det emellertid endast »för det särskilda slag av ekonomiska föreningar, som kallas kooperativa föreningar, det i fråga om inkomstberäkningen är medgivet att avdrag får ske för pristillägg (produktionsförening), rabatt (konsumtionsförening) eller annan sådan utdelning som föreningen lämnat sina kunder i förhållande till gjorda köp eller försäljningar» (Palmgren, Självdeklaration, 16:de uppl. sid. 22). Någon dylik rätt vare sig för enskilda affärsmän, slutna ekonomiska föreningar eller aktiebolag existerar sålunda ej, varför det måste vara beroende på ett förbiseende, då Konsumentbladet^{17/7} (sid. 16) skriver:

¹ Samma är även förhållandet med *rabatter*, som utdelas av icke kooperativa affärer. Huruvida skatt behöver erläggas av delägare i ekonomisk (kooperativ) förening eller av delägare i aktiebolag för erhållen utdelning i förhållande till gjorda inköp i företaget, vilken *övertiger företagets vinst* å delägarrens, resp. aktieägarens inköp, är däremot tveksamt. Genom utslag^{24/2} 1914 (vilket Regeringsrätten ej fann skäl att ändra) förklarade Kammarrätten en »utdelning» å 54.33 kr., vilken »till beloppet bestämts icke av det antal aktier i bolaget, som W. ägt, utan av storleken utav hans inlöp hos bolaget», icke vara beskattningsbar inkomst. (Årsb. 1914: 83). Utslaget är visserligen något svävande formulerat, men att av detsamma generellt draga den slutsatsen, som Regeringsrådet H. Palmgren (Självdeklaration 16:de uppl. s. 110) och Docenten E. Lindahl (Ekonomiska Tidskrift 1922) tyckas göra, att *all vinst, som fördelas mellan aktieägarna i förhållande till deras inköp, icke utgör beskattningsbar inkomst, synes mig föra till egendomliga konsekvenser.* Antag för enkelhetens skull t. ex. att ett kolbolag med endast 5 lika stora aktieägare under året förtjänat 100,000 kr. Genom att aktieägarna före årets utgång inköpa 1 hl. var och därefter å bolagsstämman besluta utdela vinsten till aktieägarna i förhållande till storleken utav av dem gjorda inköp, skulle ju föreskriven dubbelbeskattning av aktiebolagets vinst kunna undvikas. Sannolikt får väl utslaget tolkas så, att skattefrihet inträder endast då utdelningen utgör en verklig »rabatt» å inköp d. v. s. besparing för köparen (som i återopade fall var händelsen) och detta vare sig det är fråga om en aktieägare eller en delägare i en ekonomisk (kooperativ) förening. Om möjligt ännu mera stridande mot gällande rätts principer, synes mig den uppfattningen vara, enligt vilken delägare i kooperativ produktionsförening är skattefri för erhållen utdelning i förhållande till gjorda försäljningar till företaget (»pristillägg»), *hur än föreningens handelsvinst uppkommit* (jmf. Palmgren a. a. s. 113).

»Det har med rätta, aldrig räknats som allmänt understöd åt ett privat företag, att det åtnjuter skattefrihet för rabatter på sålda varor». Den sannolika förklaringen till denna missuppfattning torde vara, att artikelförfattaren i Konsumentbladet ej gjort klart för sig skillnaden mellan rabatt, som lämnas på grund av vid köpet träffat avtal, och utdelning efter räkenskapsårets slut av en del av vinsten i förhållande till gjorda inköp, vilket egentligen nog också kallas för rabatt, ehuru det i realiteten ej är annat än en vinstutdelning. Rabattavtal vid köpet kan antingen bestå däri, att säljaren prutar av på priset vid försäljningen eller också att han utfäster sig att vid årets slut återbetala en viss procent av den erlagda köpeskillingen. I det senare fallet är löftet om rabatt vanligen förbundet med det villkoret, att köparen skall köpa för en viss summa före räkenskapsårets slut eller vara aktieägare (delägare) i företaget, för att han skall komma i åtnjutande av det billigare priset. Så t. ex. — för att nu nämna de båda företagen, som åberopas i Konsumentbladets ovanstående artikel av den ¹⁹/₆ — utfäster sig Nordiska Kompaniet i Stockholm vid *årets början*, att till var och en, som bevisligen köpt för 1,000 kronor eller därutöver, återbetala 5%, och Militärekeiperingsaktiebolagets aktieägare äro i denna sin egenskap *garanterade* viss i *förväg bestämd* rabatt. Var och en som köpt för minst 1,000 kr. erhåller alltså däri genom en *fordran* hos Nordiska Kompaniet, som han på laglig väg kan utsöka oberoende av om rörelsen gått med vinst eller förlust, och Militärekeiperingsaktiebolagets aktieägare äro på samma sätt lagligen berättigade att komma i åtnjutande av den överenskomna rabatten. Då rabattavtalet träffas vid köpet, vare sig det nu sker på det ena eller andra sättet, är sålunda avtalet juridiskt sett färdigt, och köparen erhåller en rätt gentemot säljaren, som denne icke kan undandraga sig. Tidpunkten, då köparen gör denna sin rätt gällande, har givetvis ingen betydelse i nu i frågavarande avseende, och alla affärsföretag såväl »den enskilda handeln» som kooperativa föreningar och aktiebolag behöva naturligtvis ej skatta för dylika avprutningar på priset såsom för intjänt vinst. Helt annorlunda ställer sig emellertid saken juridiskt sett, om ägaren (ägarna) av en affär vid räkenskapsårets slut, alltså efter verkställt bokslut, sedan man sett hur affärerna gått ihop, besluter sig för att ge kunderna eller delägarna *en utdelning av vinsten* i förhållande till av dem gjorda inköp (t. ex. 10%). *För sådan utdelning äro endast de kooperativa företagen befriade från skatt.* Militärekeiperingsaktiebolaget får sålunda betala skatt såsom för inkomst för den återbäring till aktieägarna i förhållande till gjorda inköp, varom varje års bolagsstämma besluter *efter* räkenskapsårets slut, vilket däremot ej vore fallet, om bolaget i stället vore en kooperativ förening.

Emellertid av vad jag ovan anfört, framgår, som sagt, att inga säkra slutsatser beträffande Kooperationen och den »enskilda handeln» beskattning kunna dragas av Konsumentbladets exempel. En jämförelse mellan å ena sidan ett stort företag och å andra sidan en mängd mindre företag *tillsammansagna* kan — även om man

bortser från det oegentliga i att jämföra en juridisk och en enskild persons »skatteförmåga» — aldrig bliva annat än missvisande på grund av vårt progressiva skattesystem. En givande jämförelse kan endast ske, om ett kooperativt och ett icke kooperativt företag med lika stora vinster från beskattningssynpunkt jämföras med varandra. För att bliva fullt exakt skulle egentligen en dylik jämförelse göras mellan en kooperativ förening och dels en enskild handlande, och dels en sluten ekonomisk förening. Från den enskilde handlandens verkliga nettovinst göres nämligen, som bekant, orts- och familjeavdrag av beskattningsmyndigheterna, vilket naturligtvis ej sker från föreningarnas vinst. Däremot är den enskilde handlanden skyldig erlægga skatt även för förmögenhet, varifrån de båda föreningarna äro befriade. Som orts- och familjeavdraget är jämförelsevis obetydligt (högst 1,800 kr. resp. 450 kr. för hustru och minderårigt barn för skattskyldig tillhörande ortsgрупп V) och ett bortseende från den enskilde handlandens skyldighet att skatta även för förmögenhet i varje fall *aldrig ökar* hans skatt utan tvärt om, kan man emellertid, synes det mig, vid denna undersökning för enkelhetens skull jämföra den kronoskatt, som skall erläggas för samma »beskattningsbara» resp. »*taxerade belopp*» av en enskild handlande, en sluten ekonomisk förening och en kooperativ förening, vilken senare ej begagnat sig av sin rätt att från sin *verkliga* nettovinst göra avdrag för till kunderna lämnad utdelning i förhållande till gjorda inköp. *Kronoskatten blir under dessa förutsättningar för alla tre företagen exakt densamma!* Begagnar sig åter den kooperativa föreningen av sin rätt att från årets nettovinst till kunderna utdela »rabatter», minskas naturligtvis det kooperativa företagets beskattningsbara inkomst med summan av de utdelade »rabatterna». Aldra tydligast framträder skillnaden i beskattningshänseende, om man antager, att de tre företagen till sina kunder av årsvinsten utdela lika mycket i »rabatter». Det kooperativa företagets beskattningsbara inkomst blir då den verkliga nettovinsten — rabatterna, under det att de båda andra företagen få skatta även för de utdelade rabatterna såsom inkomst. Hur Kooperativa Förbundet under sådana förhållanden kan i sin skrivelse till Konungen påstå Kooperationen vara »överbeskattad» i jämförelse med den »enskilda handeln» är onekligen svårförståeligt, ty det förhållandet, att ett kooperativt företag med en — trots gjorda rabattavdrag — dock stor beskattningsbar inkomst får i likhet med övriga skattebetalare erlægga såväl faktiskt som procentuellt större skatt än en mindre inkomsttagare kan väl svårligen avses. Verkliga förhållandet är ju, att den slutna ekonomiska föreningens *nettovinst*, från vilken varken orts- eller familjeavdrag eller avdrag för rabatter få göras, blir hårdast beskattad av de tre *nettovinsterna* i vårt exempel, men att den enskilda handlanden, om han har *eget rörelsekapital* (förmögenhet) sannolikt får betala den största skatten. Att det kooperativa företaget i den mån det begagnar sig av sin rätt till avdrag för

utdelade rabatter får betala den minsta skatten av de tre, är däremot höjt över allt tvivel.

Vi övergå nu till en jämförelse mellan en kooperativ förenings och ett aktiebolags beskattning till staten. Som bekant sker det skattetekniska fastställandet av ett aktiebolags kronoskatt efter helt andra grunder än när det gäller enskilda personer och ekonomiska (kooperativa) föreningar. Avgörande för storleken av ett aktiebolags kronoskatt är den »taxerade inkomstens» storlek i förhållande till aktiekapitalet plus reservfonden. Överstiger den »taxerade inkomsten» ej 4% av kapitalet, utgör det *grundbelopp*, å vilket skatten utgår, endast 1,5% av den taxerade inkomsten. Som jämförelse må redan nu nämnas, att det grundbelopp, å vilket kronoskatt utgår för enkilda affärsidkare samt ekonomiska (kooperativa) föreningar, utgör 3% för beskattningsbar inkomst upp till 10,000 kr., *oberoende av rörelsekapitalets storlek*. Först när den taxerade bolagsinkomsten utgör 7% av aktiekapitalet och reservfonden har grundbeloppet stigit till 3% av inkomsten. Därefter stiger emellertid progressionen vid ökad vinstprocent mycket hastigare för ett aktiebolag än den stiger på grund av ökad inkomst för en enskild handelsidkare eller ekonomisk (kooperativ) förening.

Härav torde utan vidare framgå, att ju större ett aktiebolags kapital och reservfond äro i förhållande till vinsten desto lättare kommer det undan i beskattningshänseende, *vilket just bleve förhållandet med Kooperativa Förbundet*, om det ombildades till aktiebolag, emedan det — fortfarande enligt Konsumentbladet — »har en tämligen hög inkomst absolut sett, ehuru inkomsten i förhållande till kapitalet (insatskapital och fonder) är relativt måttlig». Skall det vara någon mening med en jämförelse mellan en kooperativ förenings och ett aktiebolags beskattning, måste man därför jämföra två företag med *samma kapital* och samma årsvinst, från vilken icke, vad beträffar den kooperativa föreningen, avdragits de skattefria s. k. *rabatterna*, för vilka aktiebolaget är skattskyldigt. Genom sin rätt att själva bestämma storleken av vinstutdelningen i förhållande till inköpen ha ju nämligen, som förut påvisats, de kooperativa föreningarna i sin makt att undandraga sig skatt för hur stor del som helst av sin *verkliga* nettovinst, men har detta skett, då är ju varje jämförelse icke blott meningslös utan *missvisande*. För att emellertid närmare klargöra innebörden av det sagda för de skattetekniskt ej så initierade av mina läsare, skall jag nu göra en jämförelse mellan den skatt, som å ena sidan ett aktiebolag med 100,000 kr. kapital (aktiekapital och reservfond) samt å andra sidan en kooperativ förening med samma kapital, ha att betala till staten för *samma taxerade inkomster* med nuvarande skatteprocent (160%).

Taxerad inkomst kr.	Grundbelopp i % av taxerad inkomst		Kronoskatt	
	Bolag	Förening	Bolag kr.	Förening kr.
4,000	1,5	3	96: —	192: —
6,660	2,8	3	298: 37	319: 68
7,000	3	3	336: —	336: —
8,000	3,6	3	460: 80	384: —
10,000	4,4	3	704: —	480: —
20,000	7,3	2, 3 å 4 ¹	2,336: —	1,120: —
25,000	7,9	3, 4 å 5 ²	3,160: —	1,520: —
50,000	9,55	3, 4, 5 å 6 ³	7,640: —	3,680: —
o. s. v.				

Av denna jämförelse framgår ju tydligt, att så länge ett företags vinst understiger 7% av kapitalet, är det från beskattningssynpunkt fördelaktigast, att det är organiserat som aktiebolag⁴. Vid stigande vinstprocent åter är en kooperativ (ekonomisk) förening eller en enskild person lindrigare beskattad än ett aktiebolag. Utan kännedom om storleken av det kapital, som är investerat i Kooperativa Förbundet, är det emellertid, som synes, omöjligt att draga några säkra slutsatser av de i början av denna artikel ur Konsumentbladet hämtade siffrorna. Det förefaller dock högst sannolikt, att för ett affärsföretag, vars rörelse är inriktad på *minsta möjliga vinst* i vanlig mening, bör det ur skattebetalarsynpunkt vara fördelaktigare att vara aktiebolag än kooperativ förening, trots att rätten till avdrag för lämnade rabatter bortfaller. Att härav draga den generella slutsatsen, att Kooperationen är »överbeskattad» i förhållande till ett vanligt aktiebolag, som tillgodoser sina aktieägares intressen *ej genom att sälja så billigt som möjligt till dem utan genom att ge dem så stora utdelningar som möjligt på det insatta kapitalet*, är naturligtvis alldeles felaktigt och torde ej tarva någon vidare utredning.

Som jag förut nämnt, har Kooperativa Förbundet innevarande år beslutat ombilda sin margarinfabrik till aktiebolag, varigenom cirka 80,000 kr. genast beräknas inbesparas i skatt, och — kunde Förbundets ledning gott ha tillagt — nu oberäkneliga möjligheter till ytterligare skattebesparingar med all sannolikhet komma att uppstå, *om gällande skattebestämmelser bibehållas*. Margarinfabriksaktiebolaget, vars samtliga aktier ägas av Förbundet och

¹ 4 % å den del av inkomsten, som överskjuter 10,000 kr.

² 5 % » » » » » » » » 20,000 »

³ 6 % » » » » » » » » 40,000 »

⁴ Enligt hittills gällande skatteförfordningar har för aktiebolag ytterligare tillkommit den s. k. B skatten, vilken innebär, att bolag är skyldigt betala skatt en gång till å till aktieägarna ej utdelad vinst. Som emellertid denna skatt fr. o. m. 1927 upphör enligt beslut av 1926 års riksdag, bortse vi från densamma.

dess dotterbolag, kan naturligtvis utan någon som helst risk eller olägenhet sälja hela sin tillverkning för praktiskt taget självkostnadspris, varigenom bolagets vinst i förhållande till aktiekapitalet på 3 milj. kr. och därmed också dess beskattning nedbringas till ett minimum. Genom aktiebolagsformen vinnas nämligen den *ofantliga* fördelen, att fabriken endast är skyldig att sälja till de kunder, den själv vill d. v. s. till de kooperativa företag, som äro anslutna till Kooperativa Förbundet, vilket ej vore fallet, om den själv är organiserad som kooperativt företag. Villkoret för de kooperativa företagens rätt att göra avdrag för utdelning i förhållande till gjorda inköp, är ju nämligen, som bekant, att de skola vara »öppna», varmed förstås, att de åtminstone äro skyldiga att sälja åt alla, som önska bliva kunder och att behandla alla kunder vare sig de äro medlemmar eller ej lika. Rätten till val av kunder har ju visserligen även en »sluten» ekonomisk förening, vilken endast är skyldig sälja på samma villkor till alla föreningsmedlemmar, men som framgår av förestående utredning, är givetvis för margarinfabriken formen aktiebolag vida att föredraga framför formen sluten ekonomisk förening ur skattebetalarsynpunkt, när dess rörelse kan *inriktas på minsta möjliga vinst* i vanlig mening. Härmed har jag emellertid ingalunda velat säga, att icke även *kooperationen arbetar med största möjliga vinst som mdl.* Tvärt om är ju även de kooperativa företagens mål *största möjliga vinst* för dess delägare-kunder (vilka ju i stort sett sammanfalla), ehuru *denna vinst består i billiga varor*. Att denna form av vinst, som ovan visats, av vårt nuvarande beskattningssystem — om med rätt eller orätt är ej här platsen att utreda — *lämnas helt obeskattad* är ju en sak för sig, som ej inverkar på de faktiska förhållandena. Det kan sålunda icke råda tvekan om, att det icke ur *alla* synpunkter är fördelaktigast för Kooperativa Förbundet att organisera *alla* sina dotterföretag, som driva tillverkning av något slag (galoscher, margarin, mjöl o. s. v.), såsom aktiebolag. Härigenom kan — för att göra en sammanfattning — dotterföretagens skatt nedbringas till ett minimum, då alla försäljningar kunna ske utan risk och olägenhet till praktiskt taget självkostnadspris, enär kundkretsen kan inskränkas till endast önskvärda kooperativa företag. Dessa i sin ordning kunna på grund av sin kooperativa karaktär genom sin rätt till rabattavdrag, om de så önska, helt befria sig från skatt på den förtjänst, som uppstår genom de billiga inköpen, *utan att detta kommer att medföra ökad skatt för delägarna-kunderna, vilka ju ej är skattskyldiga för sålunda erhållen utdelning av den kooperativa rörelsens vinst.*

Gösta Boëthius.

Internationella arbets- Inom den serie, *Studies and Reports, Series byråns statistik.* N Statistics, i vilken internationella arbets-

byrå i Genève publicerar diverse utredningar och redogörelser för metodfrågor på arbets- och socialstatistikens område föreligga nu nr. 1—10. Jag har tidigare (dessa översikter, årg. 1925, sid. 69) omnämmt de 7 första numren i serien. De fyra senaste äro: Nr 8 *The second international conference of labour statisticians* (hållen i Genève 20—25 april 1925); Nr 9 *Methods of conducting family budget enquiries*; Nr. 10 *Methods of compiling statistics of industrial disputes*; och Nr 11 *Methods of statistics of collective agreements*.

Samtliga dessa redogörelser hava givetvis intresse. För oss mest betydelsefull synes redogörelsen nr 9 om hushållsboks- eller budgetstatistiken vara. Detta av flera skäl, av vilken må nämnas för det första att redogörelsen i fråga, i likhet med vad fallet varit med flera av folkförbundets statistiska publikationer (jmf. dessa översikter årg. 1925 sid. 68—69), innehåller systematiskt uppställda exposéer över de undersökningar, som utförts i olika länder jämte de därvid använda formulären. För det andra lämnas i den allmänna delen under rubrikerna »Collection of information», »Scope of information» och »Compilation of results» en ingående diskussion av principfrågor, som för närvarande äro särskilt aktuella och för det tredje spelar i allt detta de svenska hushållsbudgetundersökningarna en framträdande roll. Redogörelsen var väl närmast avsedd att förbereda diskussionen av frågan vid den tredje internationella konferens av arbetsstatistiker, som hölls i Genève den 18 oktober d. å. och som ett ytterligare vittnesbörd om det intresse, som de svenska metoderna i detta sammanhang tillvunnit sig, må omnämnas att i arbetsbyråns tidskrift *International labour review* för oktober d. å. en särskild redogörelse influtit rörande den svenska budgetundersökningen år 1923 (preliminär redogörelse i Sociala meddelanden nr 6 1926). I denna redogörelse lämnas en förtjänstfull översikt av de i den svenska undersökningen använda metoderna ävensom de därigenom vunnna huvudresultaten. Den har författats av aktuarien i socialstyrelsen, Dr. Nils Cederblad.

Socialstatistiken. Utom den ovannämnda nya familjebudgetundersökningen för 1923, till vilken jag kanske får återkomma då slutlig redogörelse därför publicerats, har socialstyrelsen på senare tid fullbordat och offentliggjort ett antal andra specialundersökningar. Dessa äro *Hyresräkningen 1924*; *Befattningshavare i staten och de större städernas tjänst, deras antal och löneförmåner åren 1919—1924*; *Arbets- och löneförhållanden för affärsanställda i Sverige* samt *Kroppsutvecklingen hos minderåriga industriarbetare i Sverige*.

Den sistnämnda undersökningen grundar sig på ett rätt enastående material av c:a 65,000 s. k. intygsböcker för minderåriga industriarbetare, i vilka antropometriska data, såsom kroppsvikt,

kroppslängd, bröstvidd m. m., införts vid minst tre olika läkarebesiktningar. Arbetet i fråga skall i ett kommande häfte behandlas i en särskild recension.

För dagen blott några rader om de två förstnämnda undersökningarna. *Allmänna bostadsräkningar* ha i flera länder utförts i samband med folkräkningarna. I Sverige låter sig detta icke göra på grund av vår folkräknings speciella organisation utan ha bostadsräkningarna måst utföras i samband med mantalsskrivningarna. Allmänna bostadsräkningar ha av socialstyrelsen tidigare utförts under åren 1912—1914 och för år 1920. Dessutom ha särskilda bostadsräkningar utförts av Stockholms stad och Göteborgs stad, på senare tid vart femte år (1920 års bostadsräkning var i Stockholm den 10:de, i Göteborg den 4:de i ordningen). Därjämte ha för diverse städer specialundersökningar utförts särskilt rörande arbetarbefolkningens eller de mindre bemedlades bostadsförhållanden. En synnerligen ingående redogörelse härför samt i övrigt för bostadsstatistikens utveckling i Sverige och i utlandet finnes meddelad i socialstyrelsens berättelse om allmänna bostadsräkningen åren 1912—1914 del I (utg. 1920). Här må allenast erinras om docenten K. A. Edins ingående bostadsundersökningar för Uppsala 1907 och för Göteborg 1911. I anslutning till den sistnämnda utfördes i Göteborgs stad även en dylik bostadsundersökning i samband med bostadsräkningen 1920. — Den nu föreliggande *hyresräkningen* 1924 skiljer sig väl knappast principiellt från de allmänna bostadsräkningarna. Dess egenart betingas mera av dess speciella syfte, vilket varit tvåfaldigt, nämligen *för det första* att komplettera de i samband med socialstyrelsens specialundersökningar för den s. k. dyrortsgrupperingen erhållna hyresuppgifterna och *för det andra* att sedan hyresnämnderna den 1 oktober 1923 upphört, och de kommunala myndigheterna därigenom icke längre haft möjlighet tillhandahålla tillräckligt allmän-giltiga och tillförlitliga uppgifter om hyresnivåns förändringar, erhålla en bättre utgångspunkt för levnadskostnadsberäkningarna. Hyresräkningen ägde jämlikt kungl. kungörelse den 3 oktober 1924 rum i samband med mantalsskrivningarna för år 1925 (i nov.-dec. 1924) efter ett något förenklat tillvägagångssätt, i det att fastighetslistor användes i stället för bostadsräkningens individualformulär för varje lägenhet och den tidsödande kontrollen genom kommunala myndigheterna på grund av undersökningens brådskande natur måste eftersläppas. Uppgifterna avsågo huvudsakligen lägenheternas upplåtelseform, rumsantal och hyrespris, vilka uppgifter belingades av hyresräkningens speciella syften, men för fullständighetens skull upptogs i formuläret jämväl en fråga om antalet i var lägenhet boende.

Den 28 nov. 1924 beslöt Kungl. Maj:t att genom vederbörande statsdepartements försorg uppgifter skulle införskaffas rörande *lön-utvecklingen under åren 1919—1924 för statens och vissa stads-kommuners befattningshavare m. m.* ävensom att dessa uppgifter

skulle överlämnas till socialstyrelsen för bearbetning. En motsvarande utredning avseende åren 1913—1918 har tidigare av socialstyrelsen verkställts (redogörelse i Sociala Meddelanden 1919 samt i en bilaga till Kungl. Maj:ts proposition ur 225 till 1919 års lagtima riksdag). Dessutom följer socialstyrelsen numera årligen löneutvecklingen inom industri, handel och övriga näringsgrenar, därvid dock av statens och kommunens befattningshavare allenast de vid statens och kommunernas industriella verk och av dem bedrivna allmänna arbeten anställda arbetarna redovisats. Den nya utredningen avser dels antalet befattningshavare, dels deras löner enligt stat ävensom deras faktiska löneinkomster, sådana de av resp. verk och institutioner tillhandahållits taxeringsmyndigheterna. I några fall har man emellertid fått nöja sig med efteråt beräknade medellöneinkomster för olika lönegrader jämte kalkylerade dyrtidstillägg.

Befolkningsstatistiken. Av berättelsen för 1920 års folkräkning har i dessa översikter tidigare omnämnts del I och del II. I år har dessutom utkommit del IV *Yrkesräkningen, inkomsten och förmögenheten efter grupper av yrken inom varje härad och stad*. Denna berättelse är den första i sitt slag inom svensk befolkningsstatistik och grundar sig bl. a. på skattedeklarationerna och taxeringslängderna för år 1921. I ett femte och sista band (del III, som är under utarbetande, skulle avse befolkningens fördelning efter ålder och inrikes födelseort samt de bestående äktenskapens fördelning efter varaktighet och makarnas kombinerade ålder), som tillika blir del II av yrkesräkningen, skall detaljerade uppgifter lämnas länsvis beträffande befolkningens numerär, förmögenhet och inkomst inom varje yrkesspecialitet; dessutom komma uppgifterna om inkomst och förmögenhet att för de olika yrkesspecialiteterna meddelas klassificerade i storleksgrupper, varvid inkomsttagarna samtidigt fördelas efter kön, civilstånd och ålder. Jag får därför senare tillfälle återkomma till en närmre redogörelse för yrkesräkningen i dess helhet. Det må nämnas att del IV i pressen redan varit föremål för kritik, särskilt av professor Cassel i Svenska Dagbladet.

I år har även den länge väntade berättelsen om *Befolkningsrörelsen 1918—1920* utkommit. Sammanslagningen i en berättelse av tre års statistik, med särskilda uppgifter i tabellerna för varje år men gemensam textöversikt, förebådar den av statistiska centralbyrån i anslutning till de s. k. statistiksakkunnigas förslag för framtidens planerade nya anordningen med femårsberättelser angående befolkningsrörelsen, i stället för de hittillsvarande årliga berättelserna, kompletterade med en särskild tioårsöversikt. I den nu utkomna berättelsen för åren 1918—1920 publiceras även, så vitt jag vet för första gången, den vid 1920 års folkräkning funna åldersfördelningen för varje kön och civilstånd. Därjämte innehåller berättelsen, den förut i folkräkningsberättelsen medde-

lade jämförelsen mellan denna åldersfördelning och den genom de sedvanliga årliga framskrivningarna erhållna, beräknade åldersfördelningen för 1920.

Kommunernas fattigvård och finanser. En annan statistisk berättelse som länge låtit vänta på sig är *Kommunernas finanser åren 1918—1921* utg. i oktober 1925, däri redogöres för primärkommunernas, prästlönekassornas, municipalsambällenas och landstingens räkenskaper för ifrågavarande år. Denna berättelse är den första efter den kommunala finansstatistikens omläggning jämlikt de av Kungl. Maj:t den 9 november 1917 fastställda nya uppgiftsformulären.

Med berättelsen för *Fattigvården 1923* inledes även en ny fattigvårdsstatistik, som möjliggjorts genom de i lagen om fattigvården den 14 juni 1918 stadgade förteckningarna över understödslagarna. Formulär till dessa förteckningar som skola föras av fattigvårdsstyrelserna fastställdes på statistiska centralbyråns förslag av Kungl. Maj:t den 7 april 1922 att gälla från och med år 1923. Från att förut huvudsakligen ha varit en redogörelse från speciell fattigvårdssynpunkt har statistiken från och med 1923 kunnat omläggas till en redogörelse efter mera allmänna, sociala synpunkter.

S. D. W.

LITTERATURGRANSKNINGAR.

Dr. ERNST MÜLLER-MEININGEN: *Parlamentarismus*, Walter de Gruyter & Co., Berlin und Leipzig 1926. — WALTHER LAMBACH: *Die Herrschaft der 500*. Hanseatische Verlagsanstalt A.-G., Hamburg und Berlin 1926.

Att följa tysk politik i utveckling under novemberrepublikens egid har ofta varit som att spå i fågelflykt och offerdjurs inälvor. Det är uppenbart, att weimarförfattningen är en klädnad, vilken sitter alltför löst och ledigt på statskroppen för att kunna kallas korrekt. Det tyska folket utbytte 1919 i all hast uniformen, skuren efter Bismarcks kärva snitt, mot en från alla möjliga håll hoplånad demokratisk och — civil dräkt. Resultatet blev ungefär detsamma, som om man tänker sig operationen verkställd av den enskilde efter bokstaven. Steget från Wilhelm II. till Ebert togs ut för långt.

Helt säkert skulle mångt och mycket ha kunnat ordnas på ett mera tillfredsställande sätt. Men lika säkert är, att fundamenten från diskussionen i Weimar skola visa sig hållbara. Det gäller bara att låta tiden gå, att giva republiken tillfälle att »sätta sig». Det parlamentariska regeringssystemet torde sålunda ej kunna avlägsnas utan en statskupp eller ett inbördeskrig. Republiken, i varje fall en demokratisk organisation av det forna tyska kejsardömet, är att räkna med som ett faktum. De samhällslager, som slagit vakt omkring denna författningsform, äro starka nog för att hävda den. Men, som sagt, allt är långt ifrån som det borde vara. Och detta beror på, att det tyska folket så länge stått under byråkratiskt förmyndarskap, att det förlorat förmågan att taga hand om sig självt.

Hade revolutionen 1918 ej fått lojal medverkan av byråkraterna, vilka fortsatte arbetet i verken, som om ingenting inträffat, hade den med största säkerhet skapat ett lika stort, ja, »grundligare» kaos än den ryska av 1917. Nu lyckades det emellertid de nya männen att bevara enheten. Riket svetsades åter samman genom författningsans antagande i Weimar 1919. Detta är den nya konstitutionens största och ovärderliga förtjänst. Dess liv har sedan varit äventyrligt nog. Man vore frestad att om detta nu efter sju år tillämpa abbé Siéyès ord efter skräcktiden: *J'ai vécu!* Det är allt men måhända — mycket nog!

Om de inre bristerna i författningen och i Tysklands politiska liv över huvud får man en god inblick genom Dr. Ernst Müller-Meinings arbete: Parlamentarismus. Författaren är en gammal bekant för var och en, som haft anledning att syssla med tysk politik under de senaste två decennierna. Redan under »kejsartiden» fann man honom i framskjuten ställning i det liberala lägret. Invald i riksdagen 1898 — vid 31 års ålder — betecknades han snart nog i parlamentariska kretsar som Eugen Richters »kronprins». Dr. Müller-Meiningen var mycket verksam i författningsdiskussionen under världskriget. Han var medlem av det författningsutskott, som av riksdagen egenmäktigt tillsattes på förvåren 1917, och medarbetade även vid den nya författningens tillkomst 1919. Vid valet till nationalförsamlingen föll han emellertid igenom och avböjde sedan erbjudna kandidaturer på rikslistan. Dessutom har författaren varit medlem av bayerska lantdagen samt även beklätt posten som vice ministerpresident och statsminister i Bayern, om vilken verksamhet han meddelat sina erfarenheter i en annan publikation¹.

Författaren ägnar ett kapitel av sin bok åt bristerna i tyskt parlamentariskt liv. Ett av grundfelen i de nuvarande förhållandena ser Dr. Müller-Meiningen i den låga rösträttsåldern, vilken gynnar de extrema partierna — till höger eller till vänster. Om rösträtten tillfölle väljarna efter uppnådda 25 levnadsår, vore mycket vunnet. Före den tiden bör ungdomen systematiskt uppfostras till medborgare. I samband härmed riktar författaren ett skarpt angrepp mot de nuvarande uppfostringsmetoderna. Han citerar här Goethes ord i ett brev till Eckermann: »Es geht bei uns alles dahin, die liebe Jugend frühzeitig zahm zu machen und alle Natur, alle Originalität und alle Wildheit auszutreiben, so dass am Ende nichts übrig bleibt als der Philister». Tyvärr äro idealen av i dag desamma, suckar Dr. Müller-Meiningen. (Kanske icke enbart i Tyskland?) Ämbetsmannen kommer till sin första tjänst med huvudet fullproppat av en mera eller mindre väl smält teoretisk väggkost men har föga eller ingen aning om livet i alla dess tusen växlingar. Sedan stelnar han förfärande fort. Modersmålet och historia skola vara de två pelarna i ungdomens uppfostran! Historia är ingenting annat än en gången tids politik. Politik blir alltså även historia i vardande, av i dag. För ledarna i de politiska fejderna är visserligen ett visst mått av kunskap nödvändig men än mera karaktärsstyrka, en vilja av järn, starka nerver och en sund kropp, arbetsvilja, energi, självtukt och stränghet mot sig själv.

Författaren vänder sig därefter mot partisöndringen och fördömer det rådande partipåvesystemet. Individerna har, mot författningens ordalag, ytterst litet spelrum inom de olika lägren. Svär man ej på bibeln, på programmen, är man misshaglig, misstänkt

¹ Aus Bayerns schwersten Tagen, Erinnerung und Betrachtungen aus der Revolutionszeit, Vereinigung wissenschaftlicher Verlag 1923.

och olämplig för »folkrepresentantens» kall. Den preussiska »drillen» gör sig bred i det politiska livet: takt tu, takt tu och se rakt fram!, heter det. Listvalen i samband med det proportionella röstsystemet befordrar en dylik utveckling. Hur kan man också fordra intresse för de långa listorna med okända namn i de jättelikt stora valkretsarna? Värst är dock, betonar författaren, att de nuvarande förhållandena befordra klickvälde och nepotism. Är man rättrogen, sitter man i lugn och ro på sin post till döddagar, har man en egen vilja, får man sig silkesnöret översänt. Som botemedel anser Dr. Müller-Meiningen en sammanslagning av partierna nödvändig, att skapa ett radikalt-framstegsvänligt arbetarparti samt att upplösa centrum, vilket parti ju enbart bygger sin tillvaro på religionen. Om sedan ett stort konservativt parti grupperade sig till höger, bleve ekvationen lätthanterlig. Man vore framme vid tvåpartisystemet. Författaren anser tydligen detta vara idealet men bortser då från att detta ideal nu för tiden börjar fördunklas. Icke ens i England, parlamentarismens moderland, finna vi längre linjerna i detta fall klara. Också där möta vi sedan långt tillbaka koalitioner. Bort också med listval och proportionalism! I stället bör man införa enmansvalkretsar. Det är det enda möjliga. Vidare vill författaren efter erfarenheten från »folkets» val av rikspresident (mars—april 1925) uttala sin misstro mot detta tillvägagångssätt. Dr. Marx, v. Hindenburg och Helpach kursades fram och tillbaka på partibörsen. Dr. Müller-Meiningen anser, att man bör taga i allvarligt övervägande, huruvida man ej bör välja rikspresidenten, vars ämbete genom diktaturparagrafen (Art. 48) fått stor betydelse, på annat sätt, genom att t. ex. bilda en väljande församling av »Reichstag», »Reichsrat» och »Reichswirtschaftsrat».

Vid regeringsbildningen har utvecklingen givetvis också kommit på avvägar. Rikspresidentens rätt att utnämna rikskanslären är ju oftast formell men dennes rätt att själv utse sina kolleger har också blivit det. Regeringarna schackras fram som resultat av partiernas kohandel. Fraktionerna, som på mer eller mindre dunkla motiv bilda regeringsblocket, fordra att vara representerade i kabinettet efter huvudtalet i riksdagen. Allt, som händer i det tyska parlamentet, är ett resultat av räkneoperationer! Var finner man nationens, folkets ledare?

Andra avdelningen av boken upptages av råd till blivande parlamentariker, där inviges läsaren i konsten att göra en politisk karriär, att hålla anföranden i kammaren, att över huvud taget stå ut som folkrepresentant — psykiskt och fysiskt. Anvisningarna sammanfattas till slut — efter känt recept! — i — fjorton punkter! Efter några reflexioner över diplomatiens nyrekrytering (»danshusarernas» tid är förbi!) övergår författaren till att skildra sina personliga minnen från sin långa parlamentariska verksamhet. Denna avdelning innehåller också korta karaktäristiker över politiker och statsmän, med vilka författaren kommit i beröring, från

furst v. Bülow—Bethmann—v. Tirpitz till Bebel—Ebert—Scheidemann.

Dr. Müller-Meinings bok är ett välkommet bidrag för den, som önskar taga kännedom om de svårigheter, med vilka den unga republiken har att brottas. Den är intressant också för den, som vill finna medel att förbättra demokratiens allmänna organisation. Denna styrelseform är helt säkert nu för tiden den enda tänkbara för ett folk på vår planet. Diskussionen kring dess problem är därför i djupaste mening internationell. Därför har Dr. Müller-Meinings arbete också stort intresse för en svensk läsare, oavsett den specifika belysningen av förhållanden i författarens hemland, vilka betingas av särskilda historiska och folkpsykologiska förutsättningar.

*

Walther Lambachs bok står i viss mån på ett annat plan. Författaren är själv medlem av riksdagen, framställningen är populärare hållen och har till tydlig avsikt att inför väljarmassorna klargöra vad deras representanter har för sig i det parlamentariska templet invid Tiergarten och Platz der Republik. Författaren ger goda inblickar i det inre maskineriet. Särskilt intressant är redogörelsen för regeringsbildningen samt översikten av majoritetsförhållandena vid de olika regeringarnas tillkomstsåden efter 1919. Man får vidare en god och nyttig undervisning i mångahanda politiska ting. Man får följa en motion från dess tillkomst i »Reichstag» på dess vandring till »Reichsrat» och »Reichswirtschaftsrat» och åter till »Reichtstag», där »läsningarna», utskottsbehandlingen o. s. v. tager vid.

Författaren sysslar också med de reformförslag, som varit uppe i diskussionen, då det gällt en sanering av parlamentarismen. Några förorda yrkesrepresentation, andra vilja höja rösträttsåldern, en vill avskaffa proportionalismen och listvalen samt införa majoritetsval, en annan förordar ett direktorium. Några hålla t. o. m. före, att det vore nog, om man sörjde för frisk luft i riksdagshuset! Den nuvarande ventilationen är urusel! Också Dr. Müller-Meinings hävdar i sitt arbete med skärpa betydelsen av frisk luft och motion, ja, han betonar det så starkt, att man vore frestad att tro, att han däri såge hela problemets lösning!

Walther Lambachs bok är skriven för att läsas och den skall säkerligen vinna detta syfte. Också han beklagar sig över många av de missförhållanden, vilka behandlas i Dr. Müller-Meinings arbete. Han skildrar »Herr Abgeordnete Müller—Neustadt—Hinterwalden» från den gudomliga sekund, när han i sin radioapparat får meddelandet om sitt val, till det ögonblick, då han med känslor liknande den nyinryckande rekrytens för första gången beträder traporna till Wallots monstruösa skapelse i Berlin, han följer sedan sin skyddsling på desillusionens dystra vägar. Författarens satir är dräpande, hans humor aktningssjudande.

Arbetet ger goda tabellariska översikter av riksdagarnas sammansättning efter fraktioner och yrken under de gångna sju åren samt illustreras i övrigt av amatörfotografier ur de 500 tyrannernas dagliga liv.

Bägge de nu nämnda författarnas arbeten ha en tendens. De vilja visa, att allt ej är, som det borde vara. Särskilt skarpt markeras detta i Dr. Müller-Meinings bok. Bägge synas emellertid vara ense om, att det enda möjliga är en fortsatt utveckling efter de linjer, som uppdragits av författningen från Weimar. Müller-Meiningen är gammal liberal med liberala traditioner i sin släkt, Lambach är tysknationell, den förre lämnade riksdagen 1918, den senare gjorde sin debut på den politiska vädjobanan 1920. Bägge synas vara gripna av det sunda patos, som den i en folkrepresentation verksamme måste besitta för att härda ut med alla yrkets strapatser. Det lugna och regelbundna arbetet, som är en byråkrat eller en domare förbehållet, skriver Dr. Müller-Meiningen, gör sin utövare förstockad, gammal i förtid och andligen stelbent. Från detta öde förskonas parlamentarikern. I begynnelsen var dådet, handlingen! Livet är kamp! En fläkt av intensivt liv slår en också till mötes ur Lambachs arbete. Det är med en suck av lättnad »Müller—Neustadt—Hinterwalden» hälsar sitt återval! Nummerhästen, som hör trumpetsignalen? Ja, kanhända. Men för den ideellt betonade medborgaren skall ändå alltid folkrepresentantens kall behålla den gloria, som det skall och bör äga.

Erik Arhén.

RAGNAR OLSSON: *Bondeståndet under den tidigare frihetstiden. Val, organisation och arbetsätt.* Lund 1926. XVI + 165 s.

Inom årets disputationslitteratur märkes ett välkommet bidrag till vår författningshistoria. Under ovanstående titel har d:r Ragnar Olsson offentliggjort en ingående undersökning av formerna för det fjärde riksståndets bildande och verksamhet under de första årtiondena av vårt konstitutionella statsskicks begynnelseepok fram till och med det riksmöte, då den i författningen immanenta parlamentariska principen först blev uppenbar för de handlande ständerna själva. Riksdagen 1738—39 är det sista ständermöte förf. tar med i sin avhandling, som rimligt nog dock icke är kronologiskt utan systematiskt disponerad. Hans gränslinje sammanfaller ju med den, historiker överlag bruka följa vid periodindelning inom frihetstiden. Själv sätter han dock i fråga, om den icke för hans ämnes vidkommande är artificiell, och han ådagalägger icke på vad sätt parlamentarismens genombrott skulle medfört förändringar i fråga om bondeståndets vare sig kompetens eller arbetsformer. Då förf. be-

stämt sig för 1739 som gränsår framåt i tiden, har det tydligen skett därför, att han icke ansett sig kunna rå med en längre utsträckt undersökning utan att avstå från kravet på mera ingående detaljforskning. Denna självbegränsning må man ju ock hålla honom räkning för. Det hade dock varit önskvärt, att han fört framställningen vidare fram till den tidpunkt, då frihetstidens kontinuerliga författningsutveckling plötsligt avbrytes, nämligen den 19 aug. 1772. Läsaren skulle nog också då ställt många frågor, som han ej fått svar på, men det hade icke varit förf:s fel. Den chock, han skulle känt inför det tvära avbrottet, skulle haft sin motsvarighet i en objektiv verklighet. Så som förf. nu avgränsat sitt ämne, bidrager han lätt till att giva oss en skev föreställning om vad det tidevarv, som redan genom sitt namn uppträder med demokratiska pretentioner, haft att betyda för de djupa leden inom vårt folk. Man skulle önskat följa utvecklingen av det frihetstida statsskicket under hela den livslängd, som blev det beskärd, för att därigenom vinna större klarhet över vad det rymde för möjligheter just för den samhällsklass, som anses utgöra folkets kärna. Den som släpper taget redan 1739, dömer lätt för pessimistiskt härom.

Uti det slutord, vari förf. samlar resultaten av sin undersökning, tillerkänner han dock även den tidigare frihetstiden en viss betydelse för ståndets emancipation: det började växa ur det omyndighetstillstånd, vari det tidigare helt befunnit sig. Mer än ett belägg för detta generella omdöme kan han dock knappast lämna, men det är i alla fall synnerligen betydelsefullt: allmogen i vart härad fick rättighet att själv välja riksdagsmän utan intrång av de ämbetsmän, som förut antingen direkt fungerat som elektor eller åtminstone utövat uppsikt över böndernas val, häradsfogde, landshövding, häradshövding. Häradshövdingen, som ännu i början av Karl XI:s regering haft att jämte nämnden välja herredagskarlar, skall nu blott vara valförrättare med nämnden som bisittare. På grundval av ingående detaljstudier kan förf. i stort sett vitsorda den oväld, varmed häradshövdingarna utövat denna blygsammare funktion. I allmänhet ha de icke heller överträtt sina befogenheter, då de fullgjort den grannliga uppgiften att på grundvalen av sockenbesvären uppsätta häradsbesvären. Den sovring de med utnyttjande av sin författningskunskap underkastat klagopunkterna har varit av formell natur. De fylla samma uppgift gentemot de om gällande rätt okunniga bönderna som talmän, då de vägra att framställa proposition å grundlagsstridiga förslag, eller som konsultativa statsråd, då de söka åstadkomma enhetlig rättstillämpning inom skilda departement. Om landshövdingarnas lojalitet anser sig förf. åter ur stånd att göra något bestämdare uttalande. Dessvärre blir läsaren även i okunnighet om den legala myndighet, så väl de som k. m:t hade att utöva, då det gällde bondeståndets — liksom andra stånd — rekrytering. Den trassliga frågan om valbesvärens avgörande borde fått ett särskilt kapitel sig tillmätt, vari kompetensfördelningen mellan K. B. och K. M:t å ena sidan samt ståndet självt å den andra utretts

eller, om nu — vad antagligt är — inga fasta gränser funnos, frårvaren härav konstaterats. Förf. relaterar en rad av stridiga riksdagsmannaval och nämner därvid utöver nämnda myndigheter även e. o. tingsrätt som domstol, men om det viktigaste, själva kompetensfördelningen, får man intet veta. Också talas om fullmaktsgranskning så väl i ståndet som i kanslikollegium. Huru förhåller sig den ena granskningen till den andra? Vår nuvarande riksdagsordning har i §§ 11, 22 och 32 synnerligen precisa bestämmelser om besvär över riksdagsmannaval och granskning av riksdagsmannafullmakter — även §§ 9, 26 och 28 mom. 1 kunna nämnas i detta sammanhang — och man undrar, huru noggrann frihetstidens kompetensreglering var i dessa stycken och varutinnan den skilde sig från den nuvarande. Ett närmare besked härom skulle satt oss bättre i stånd att bedöma, huru långt bondeståndet hunnit i sin emancipation från byråkratiskt förmynderskap och huruvida detta blott lämnat plats för ståndsmajoritetens godtycke. Men icke minst härvidlag skulle en undersökning även juridiskt blivit mera givande, om den ställts på längre sikt.

Om valkretsindelning samt aktiv och passiv valrätt innehåller avhandlingen intressanta undersökningar. Vilken stor roll intresseprincipen, manifesterad redan i ståndsrepresentationen som sådan, spelar särskilt för det fjärde ståndet i nämnda avseenden, blir genom författarens framställning bestyrkt eller ytterligare påvisat.

Av intresseprincipens betydelse för valkretsindelningen lämnar förf. en utredning, som bjuder på mycket nytt. Häradet är visserligen valkrets alltsedan 1500-talet, men härader förena sig ofta om gemensam representant — R.O. 1723 § 7 medger ock uttryckligen en sådan förening — för att slippa undan med lindrigare herredagspengar. Den kombination, man härvid bestämmer sig för, beror i stor utsträckning av likhet i jordnatur så väl i vanlig fysisk som i kameral mening. Bergslagsbygder i olika landskap förena sig med varandra om en gemensam riksdagsman, liksom skogsbygder gärna sammansluta sig med skogsbygder och slättbygder med slättbygder. Också bestämdes sammanslutningar av de intressen, indelningsverket skapat, i det t. ex. Södra Møre vägrade gå samman med trenne andra småländska härader, därför att det var ensamt om båtsmansindelning. Intresseprincipen verkade gärna retarderande på den tendens att minska ståndsledamöternas antal, som de ekonomiska hänsynen medförde, och kunde leda till att socknar bröto sig ut ur häraderna, ja t. o. m. sände särskild representant till riksdagen. Hela denna strävan att från den geografiskt bestämda valkretsen utrensa områden med särintressen påminner osökt om Mossebo programmet från detta sekels början och utgår från samma förutsättningar som detta. Den var i full överensstämmelse med den av förf. omnämnda åskådning, som uti riksdagsbesvärens avlämnande såg det viktigaste ärendet vid riksdagen. Också tanken på besvären ligger bakom den skiftande valkrets-

grupperingen. I fall av allt för stridiga intressen kunde ju inga gemensamma besvärspunkter upprättas.

Intresseprincipen gör sig ock gällande i fråga om valrätten och yttrar sig därvid i det även för andra stånd framställda yrkandet på »renhet». Ståndspersoner tolererades icke som väljare, även om de voro innehavare av jord, som annars medförde valrätt, d. v. s. krono- och skattejord. De fingo nöja sig med att bidraga till riksdagsmannaarvodena. Å andra sidan ledde de realrättsliga kraven till att en mängd jordbrukare som socialt sett voro bönder, kommo att sakna rösträtt. Förf. lämnar en närmare redogörelse härför, men önskvärt hade kanske varit att han i samband därmed uppehållit sig något närmare vid tidens invecklade kameralistik. Lika starkt gör sig renhetskravet gällande i fråga om valbarheten. Man vill som representanter endast godkänna innehavare av krono- och skattehemman, i det likhet i villkor mellan väljare och valda anses nödvändig för att de senare skola rätt bevaka de förras intressen. Förf. anför många exempel på denna exklusivitet; som redan är känd, för så vitt det gäller medlemmar av andra stånd samt tjänstemän även med blygsamma charger. Däremot torde man icke förut hava observerat, att renhetskravet även vände sig mot bondeklassens egna spetsar, nämndemän och rusthållare. Ehuru det kan hända att bondeståndet till 75% består av nämndemän — dessa sutto ju redan inne med erfarenhet i allmänna värv — händer det även, att man ej vill veta av dem, då de förmenas »i somliga mål hava ett särskilt intresse» och i stället yrkar på att en »pur» bonde må väljas. Rusthållare åter väljas sällan till ledamöter i bondeståndet, och det händer, att de avsända egen representant till riksdagen. Läsaren skulle emellertid gärna hava velat erhålla besked åtminstone om vari nämndemännens särställning bestod. K. M:ts nådiga kungörelse angående upphörande av den nämndemän, fjärdingsmän och kyrkovårdar i Skåne medgivna frihet från deltagande i vissa slag av skjuts av den 31 maj 1878, ger redan genom sin rubrik något besked härom, men kanske fanns det flera dylika privilegier.

Förf. har också en del att nämna om skiftningarna i valsättet. Ehuru hans framställning också på denna punkt har sitt bestämda värde, ger den dock anledning till frågor, som förf. ej synes ha ställt och i varje fall lämnat obesvarade. Han meddelar, att omedelbara val inför häradshövdingen av den tingssökande allmogen eller av bönder, som på kallelsen till val kommit för sig själva tillstädes, hörde till undantagen. I regel ägde valen rum genom elektor. Ibland få dessa av de primära valförsamlingarna i socknarna rätt att rösta efter eget omdöme, i bland åter få de bestämda besked om vem de skola rösta på. Då emellertid en socken kunde sända flera elektor, uppstod problemet om valet inför häradshövdingen skulle äga rum per capita eller sockenvis. Endast ett exempel på det förra valsättet är dock känt från perioden. »Då varje sockens allmoge var primär valförsamling», säger förf., »föll det sig helt naturligt att rösterna räknades sockenvis, oberoende av det

antal elektorerna, som varje socken avsände. Av det bevarade aktmaterialet framgår det också, att varje sockens representanter i allmänhet ha avgivit ett samfällt votum». Men har sådant också skett, när elektorerna haft rätt att rösta efter sitt eget omdöme? Ett gemensamt votum förutsätter dock ett imperativt mandat såsom i det tyska förbunds- eller riksrådet. Och skulle, när rösterna räknades sockenvis, de röster, som i socknarna avgivits av minoriteterna, ej tagas med vid beräkningen av röstetalet för häradet i dess helhet? Och vilken skala följdes vid valet? Lämnar det material förf. genomgått intet svar å dessa frågor? Valprotokoll har han efter källförteckningens besked i mycket begränsad utsträckning genomgått, och man undrar, varför han nöjt sig med dylika aktstycken från sex skånska härader. Den artificiella tidsgräns förf. satt för sin undersökning visar sig just på denna punkt rätt menlig. Hade han under sina forskningar haft aktuellt det försök till kodifikation av i praxis utbildade regler i fråga om böndernas representationsrätt, som gjordes vid frihetstidens sista riksdag, — såsom ett dylikt kodifikationsförsök torde man nämligen få beteckna förslaget till valordning för bondeståndet vid riksdagen 1771—72 —, skulle han ställt precisare frågor till sitt material. Det framgår av nämnda förslag, att hemmanens förmedlade storlek, d. v. s. mantal, förut-sattes vara rätta grunden till rösternas beräkning och att sockenfullmäktige ha att till häradshövdingen överlämna socknarnas valprotokoll, som om de insänts med posten — elektorerna kunna de därför ej kallas —, varefter de i socknarna utfallne röster till riksdagsfullmäktigskapet sammanräknas; den, som därvid visar sig ha undfått de flesta rösterna, bör bli riksdagsfullmäktig. Ha icke dessa regler praktiserats länge och redan under den tid, den föreliggande avhandlingen avser? Vilken annan norm för röstberäkningen kan hava följts än mantalet? Icke kunna bönderna ha haft röster oberoende af om hemmanet var ett helt mantal eller en ringa bråkdel därav. Om förf:s källor ej giva något besked därom, vore det så överraskande, att det borde ha meddelats. Förf. nämner, huru stor utgiften för riksdagsmännens underhåll kunde bli för varje hel gård, och man undrar då, om icke då även rösträtten beräknats efter gårdatal eller mantal.

Vi ha till en tid lämnat intresseprincipen å sido. Det må om dess relation till valsättet blott sägas, att den illa låter förlika sig med den form af indirekta val, som medger elektorerna att rösta efter bästa förstånd och samvete. Den förlikar sig icke heller rätt gärna med samma rätt för riksdagsmännen. Äro dessa blott ombud för bevakandet af sina kommittenters intressen, måste dessa hava rätt att instruera dem och eventuellt återkalla dem. Som instruktioner te sig också de redan nämnda besvärerna. »Besvärsinstitutionen gjorde mandaten imperativa», säger förf., och han jämför dem i en intressant parallell med Frankrikes cahiers. Många exempel anföras på bonderiksdagsmännens uppfattning, att de voro skyldiga taga order af och göra redo för sina kommittenter. I en del fall

har dock motiveringen lika litet privaträttslig karaktär, som det är fallet med ett modernt referendum. Det framhäves, huru det imperativa mandatet i vilket fall som helst är i strid med frihetstidens grundlagar och huru de maktägande ta avstånd därifrån redan under den tidigare frihetstiden.

Det kapitel, som handlar om bondeståndet på riksdag, är rikt på nya detaljer men lockar mindre till diskussion.

Mest intresse bjuder kanske vad som meddelas om bondeståndets sekreterare. Det är genom honom, som de tre högre stånden utöva sitt förmynderskap över det fjärde och ringaste. Han intar i mycket en talmäns ställning och vägrar på ett sätt, som bringar § 61 i vår nuvarande riksdagsordning uti erinran, att uppsätta och expediera resolutioner, som synas honom strida mot grundlag. Det är utom böndernas bristande bildning deras konungska tänkesätt, som motiverar samtliga talmäns befogenhet att tillsätta denne mentor, men han utövar ock sin makt uti ett visst partis tjänst. De tre högre stånden inträda i den ställning, regeringen, den måtte nu ha varit aristokratisk eller monarkisk, intagit till bönderna under 1600-talet. Om Gustav Adolf säger förf. till och med, att han själv genom en sekreterare skrev ståndets beslut och att det därför under Kristina uppfattades som en särskild ynnest mot bönderna att sekreteraren fick uppsätta deras svar efter deras egen vilja. När k. m:t enligt R.O. 1617 kunde taga det av de fyra ståndens svar, som syntes honom bäst, menar förf. det vara troligt, att han tog det, som han själv uppsatt, nämligen bondeståndets. Hans tillvägagångssätt skulle härvid, det må tilläggsvis anmärkas, vara fullt analogt med den metod, han tillämpar vis à vis det ännu som ett slags fristående överhus fungerande rådsrådet, vars skriftliga rådslag officiellt ha karaktären av råd till kungen men i verkligheten äro inspirerade av denne själv. Som man ropar i skogen, får man svar. Man kan säga, att regeringen 1600-talet igenom i mycket behandlar stånderna som en fader sina barn, och om då de tre högre stånden under frihetstiden, i bondeståndet se en oförståndig och bångstyrig lillebror, så är det kanske icke så märkvärdigt.

Ett annat moment i kap. II, som särskilt tilldrager sig uppmärksamhet, är undersökningen av bondeståndets voteringsformer. I trots av R.O:s bestämmelser voteras i stor utsträckning länsvis i stället för per capita, ja i en del frågor av kameral natur får varje läns votum gällande kraft för ifrågavarande landsända. Så segt fortlever det svenska rikets ursprungliga karaktär av förbundsstat. Landskapspartikularismen kommer ock till synes vid utseendet av medlemmar i utskotten. Man tillser nämligen, att varje län blir representerat däri i ungefärlig proportion till antalet av sina riksdagsmän. Dock kunde även hända, att intresseprincipen fick spela in, så att en starkare yrkesdifferentiation inom ett län medförde en starkare representation inom utskotten. Också hänsynen till sakkunskapen verkade modifierande. I bergslagsdeputationen insattes bönder från bergslagsbygder.

Det sagda må vara nog för att belysa värdet av förf:s forskningsresultat. Vad han har att meddela må väl i många fall endast sägas bestyrka vad redan var känt, och även när han kommer med något direkt nytt, vilket rätt ofta inträffar, ter sig detta knappast överraskande. Vare detta icke sagt som någon anmärkning. När ämnet för undersökningen nu en gång avgränsats så snävt som skett, kan utbytet av densamma knappast bli rikare. I proportion till bokens omfång är det rikt nog. Förf. visar sig nämligen ha förmåga av koncentration och har det goda omdömet att icke belasta den egentliga texten med alltför minutiösa detaljer. Fakta, som utan att kunna ytterligare belysa principerna för bondeståndets organisation och maktutövning men ändock böra vara läsaren tillgängliga, meddelas i särskilda med petit tryckta exkurser. Stilen är klar och redig. Forskningen synes vara samvetsgrann och ingående, och omdömena vittna om moderation och opartiskhet.

Med detta totalomdöme kunde det kanske vara lämpligt för anmälaren att sluta sin recension. Ytterligare ett par reflexioner må dock vara på sin plats till förebyggande av att läsaren låter sig av d:r O:s bok lockas till en värdering av frihetstidens författning överhuvud, som säkerligen är förf. själv främmande och i varje fall av honom aldrig göres. När läsaren ser, huru blygsam roll bondeståndet spelar trots att det väljes av den samhällsklass, som utgjorde den överväldigande majoriteten av folket, så är han nog böjd för att bestrida, att frihetstidens författning var demokratisk. När han sedan ytterligare besinnar, att den intresseprincip, som så starkt framträder vid bondeståndets rekrytering, också inom de andra stånden tar sig uttryck i en kamp för »renhet», så är han nog därjämte hågad förneka, att samma författning var parlamentarisk. Den, som följt frihetstidens författningsutveckling till slut, är dock säkerligen mindre hågad att fälla det förra omdömet, ty han har sett, vilken maktutvidgning, som vid 1771—72 års riksdag väntade bönderna. Att de då skulle fått lov att deltaga i sekreta utskottet i alla frågor rörande stats- och försvarsverken är otvetydigt. Det senare omdömet kan synas mer rättfärdigt, då ju vad man vanligen kallar ståndsexklusivitet ej förekommer mindre vid frihetstidens slut än vid dess början. Det är dock lika felaktigt som det förra beroende därpå, att båda basera sig på ett empiriskt och icke på ett rationellt betraktelsesätt. Man måste taga fasta på vad som är den bärande principen i frihetstidens statsskick och se till vad som blir dennas logiska konsekvenser. En annan sak är att det blir lättare att se den logiska innebörden av en princip, när den fått en längre tid manifesteras sig inom den empiriska verklighetens värld, och det är därför anm. ovan uttalat den önskan att förf. fullföljt sin undersökning genom hela frihetstiden. Det är ju alls icke sagt, att konsekvenserna av en allmänt erkänd princip verkligen dragas, ty det faktiska händelseförloppet är ofta ett hån mot logiken, men det må icke anses falla utanför en historikers kompetensområde att konstatera, när logik och fakticitet gå i sär.

Tager man nu, den frihetstida författningens principer till logisk utgångspunkt och följer författningsutvecklingen från 1719 och framåt, så konstaterar man den 19 aug. 1772 en tydlig divergens av nämnda slag, men dessförinnan är verkligen författningsutvecklingen i stort sett förundransvärt logisk. Man må blott icke fordra, att konsekvenserna skola dragas med detsamma. Det är en sådan fordran, som vittnar om brist på historiskt sinne. Ingen kan bestrida, att sekretessen i offentliga angelägenheter ej står rätt väl tillsammans med politisk självstyrelse. Frihetstidens ständer införde ock en vidsträckt publicitet, när äntligen partistriderna lärt dem förstå dess samband med den parlamentariska antitesen mellan regering och opposition. Men slutsatsen drogs först 1766. Antag nu, att 1756 års revolutionsförsök lyckats. Man skulle då ha sagt, att det var klenst med friheten under frihetstiden, eftersom det fanns politisk censur och sekreta utskottet var nästan allsmäktigt. Nu torde däremot var och en vara villig medge, att det är i publiciteten och ej i sekretessen, frihetstiden — i motsats till den gustavianska tiden — uppenbarar sitt innersta väsen. Gör man åter det tankeexperimentet att 1772 års revolutionsförsök misslyckats, får man nog ock tänka sig, att bondeståndet blivit lika maktägande som de andra stånden och det inom kort tid. Större krav på vår fantasi ställa sannerligen de, som anse Gustav III:s revolution som enda räddningen undan total förintelse av det svenska riket. Och denna böndernas frammarsch hade varit logiskt fullt riktig. D:r O. gör visserligen — gentemot Stavenow och under åberopande av Kjellén — gällande, att det är omöjligt påvisa, det grundlagen utgår från principen om alla 4 ståndens likaberättigande. Otvetydigt är dock, att man i publicistisk teori utgår från att det är ständerna som sådana, som äro maktägande, ej de tre högre stånden enbart. På analogt sätt förhåller det sig också med ståndsexklusiviteten.

Den logiska konsekvensen av böndernas av d:r O. med särskild skärpa påvisade motvilja att låta sig representeras av sådana personer, som icke äga med dem fullständigt enahanda intresse, är Boströms bekanta rättslag att man ej får votera om andras rättigheter, varav, som Liljequist framhåller, till sist följer samhällsviljans upplösning i de henne ytterst konstituerande individualviljorna. Men enskilda personer kunna icke heller, säger Boström, åläggas att låta sina rättigheter handhavas av någon annan, om de ej själva finna för gott att göra det. Konsekvensen av dessa principer är likaväl för Boström som för frihetstidens bönder det imperativa mandatet, och den förre undgår densamma, såsom ju ofta framhäves, allenast genom att låta riksdagsmännen representera icke fysiska personer utan till handling oförmögna korporationer. Då icke förtyfrihetstidens författning var Boström en stygelse, måste det visa, att den bärande tanken däri var en annan än intresseprincipen. Tryggt kan man ock säga, att dess bärande tanke är parlamentarismen. Riksdagsmännen skola vid sina voteringar låta sig ledas av sina åsikter om vad det helas välfärd kräver, och

den åsikt, som omfattas av riksdagens majoritet, skall tillika bestämma regeringens kurs. Därför utdömes det imperativa mandatet med en logisk träffsäkerhet, som senare icke kunnat överträffas. Majoritetsprincipen hävdas allt bestämdare gentemot varje försök från de särskilda stånden att sätta vad riksdagen som sådan beslutat ur kraft under förebärande av att deras respektive privilegier kränkas. Det starka hänsyntagande till ortsintressena, som d:r O. iakttagit vid bondeståndets voteringsformer, står i strid med statsskickets allmänna princip och skulle ha försvunnit likaväl som klassindelningen försvunnit på riddarhuset. Stavenow talar också om den som en allmän tendens framträdande förkärleken för rent statistiska beräkningsgrunder, som bortspolade all hänsyn till klasser, stift eller län och omdanade de på mångfaldigt sätt efter naturliga samhällsintressen organiskt sammansatta och grupperade gamla stånden till en sorts kammare, där alla ledamöter borde ha lika betydelse. Denna strävan att nivellera all skillnad inom stånden tog vad formerna för utskottsval beträffar sitt uttryck i ett allt renare genomförande av majoritetsprincipen». »Men det lät sig», säger samma sagesman just med tanke på bönderna, »icke förena med ensidig partihänsyn att varje län skulle utse sin elektor». Tydligt skulle också ett sådant hänsyntagande upphört, när partiväsendet hunnit riktigt genomsyra även bondeståndet. Men skulle icke samma nivelleringsprocess, som bortspolade all skillnad inom stånden, också utjämna skillnaderna mellan stånden. En sådan utjämning var ju redan i gång, för så vitt de båda partiorganisationerna omfattade medlemmar ur alla stånden och riksdagen i sekretä utskottet hade en sorts surrogat för enkammarssystem. Kjellén talar ock — med tanke på sekretä utskottet — om »den i parlamentarismens idé inneboende enkammarprincipen, som skymtar fram även under de 4 ståndens yttre form», och mot slutet av frihetstiden, då S.U:s makt är i sjunkande, uppmanas de olika stånden att »blanda sig med varandra, giva privilegierna avsked och bliva en enig kropp». Och lika väl som det tedde sig som ett onaturligt tvång för en partitrogen riksdagsman att vid val av utskott taga hänsyn till en kandidats hemort eller adelstitel, så måste det för en övertygad hatt eller mössa ute i bygderna telt sig som en inskränkning i hans valfrihet att behöva rösta blott på ståndsbröder, då det gällde rekryteringen av den institution, som bestämde över hela rikets öde. Frihetstiden har ärvt ståndsuppdelningen från äldre tider, men partiuppdelningen har den själv skapat. De båda gruppindelningarna korsa varandra, och många konflikter bli följden därav. Av den relativa styrkan uti människornas känslor av samhörighet med dessa båda olika kollektiviteter berodde seger och nederlag för resp. ståndsval och allmänna val. Att säga, när de senare skulle slagit igenom, därest icke frihetstidens författning tillintetgjorts genom 1772 års feodala restauration, kan ingen, ty vem vet, vilka andra makter än kungadömet sedan lagt stenar i

vägen för en konsekvent författningsutveckling. Att de dock skulle hava accepterats tidigare än som skedde ter sig dock troligt, och alldeles säkert är, att de utgöra den logiska konsekvensen på representationsrättens område av den i frihetstidens författning immanenta principen.

Fredrik Lagerroth.

- Finsk Kommunaltidskrift.* 1926. N:r 7—8. Hfors 1926.
- Finsk Tidskrift för vittnerhet, vetenskap, konst och politik.* T. Cf. H. V. Hfors 1926.
- Industria.* Arg. XXII. N:r 23—25. Sthlm 1926.
- International labour review.* Vol. XIV. N:r 5. Genève 1926.
- Kommersiella Meddelanden.* Arg. 13. N:r 21—22. Sthlm 1926.
- La Giustizia Penale.* Anno XXXII. Fasc. 37—44. Roma 1926.
- La Procedura Penale Italiana.* Anno XII. Fasc. 19—22. Roma 1926.
- Meddelanden från Handelskammaren i Gefe.* 1926. H. 2—3. Gefe 1926.
- Meddelanden från Skattebetalarnas Förening.* 1926. N:r 1. Sthlm 1926.
- Mercator.* Tidskrift för Finlands näringslif. Arg. XXF. N:r 46—50. Hfors 1926.
- Revue internationale des Institutions économiques et sociales,* publiée par l'Institut international d'Agriculture. Année IV. No 3. Rome 1926.
- Samling av anmätningar till sjukkasseregistret.* 1925. N:r 5. 1926. N:r 1. Sthlm 1926.
- Samling av anmätningar till understödsföreningsregistret.* 1925. N:r 5. 1926. N:r 1. Sthlm 1926.
- Skogen.* Arg. 13. H. 11—12. Sthlm 1926.
- Skogsvårdsföreningens Tidskrift.* 1926. H. 9—10. Sthlm 1926.
- Sociåla Meddelanden.* 1926. N:r 11. Sthlm 1926.
- Statistisk Månadsskrift.* Arg. XXI. H. 10. Sthlm 1926.
- Statistisk Årsbok för Sverige.* 1926. Utg. av Kungl. Statistiska Centralbyrån. Sthlm 1926.
- Stockholms stads statistik.* I. Statistisk Årsbok för Stockholms stad 1926. — III. Hålsö och sjukvård. 1925. Sthlm 1926.
- Sunt Förnuft.* Arg. VI. N:r 7—8. Sthlm 1926.
- Svensk Finanstidning.* Arg. V. N:r 7—12. Sthlm 1926.
- Svensk Juristtidning.* 1926. H. 6. Sthlm 1926.
- Svensk Tidskrift.* 1926. H. 8. Sthlm 1926.
- Svenska Landsbyggdets Kommunaltidning.* 1926. N:r 11. Sthlm 1926.
- Svenska Stadsförbundets Tidskrift.* 1926. H. 7. Sthlm 1926.
- Sveriges officiella statistik.* Bergshantering år 1925. — Av Kommerskollegium. Sthlm 1926.
- Tiden.* 1926. N:r 6. Sthlm 1926.
- Årsbok för Sveriges kommuner.* 1926. Utg. av Kungl. Statistiska Centralbyrån. Sthlm 1926.
- HECKSCHER, ELI F. Bidrag till Sveriges ekonomiska och sociala historia under och efter världskriget. Under medverkan av KURT BERGENDAL, OLOF EDSTRÖM, OLOF EKBLOM, OTTO JÄRTE, FABIAN VON KOCH, CARL MANNERFELT, K. G. THAM. Del. I—II. Sthlm 1926. P. A. Norstedt & Söners Förlag.
- KELSEN, HANS, Der Staat als Übermensch. Wien 1926. Verlag von Julius Springer.

**Brand- och Lif-
försäkringsaktiebolaget**

S K Å N E

M a l m ö

Samtliga fonder 31. 1926

c:a 55,000,000 kr.,

däraf garantifondsförbindelser 10,200,000 kr.

**Brandförsäkringar,
Liv-, Livränte- och Pensions-**

m. fl. försäkringar meddelas genom bolagets huvudkontor i Malmö
och genom dess agenter å alla större platser i Sverige.

**Olycksfall- och Sjukförsäkringar,
Inbrotts-, Resgods-, Vattenskada-,
Glas-, Garanti-, Skadestånds-,
och Automobil-**

försäkringar meddelas av

Försäkringsaktiebolaget

M A L M Ö

genom bolaget Skånés agenter